

1942-ci il idi. Naxçıvanda idim. Dedilər ki, Hüseyn Cavidin oğlu burdadır. Onda onu əsgərlikdən buraxmışdılar Naxçıvana. Bir dəfə küçədə gələndə Ortoğrolu mənə göstərdilər. Əsgər geyimində idi, üzü çox solmuşdu, amma sifəti çox gözəl bir oğlan idi.

Heydər Əliyev

(1 9 1 9 - 1 9 4 3)

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

on iki cilddə

*Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
22 aprel 2010-cu il tarixli 112s saylı
sərəncamı ilə nəşr olunur*

Redaksiya heyəti:

Mahmud Kərimov (*sədr*)
Gülbəniz Babaxanlı
Aybəniz Əliyeva

Teymur Kərimli
Məhərrəm Qasımlı
Fəridə Quliyeva

Layihənin müəllifi və tərtibçi:

Gülbəniz Babaxanlı

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

dördüncü cild

AZƏRBAYCAN DASTANLARI VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

Tərtibçi: **Gülbəniz Babaxanlı**
Elmi redaktor: **Teymur Kərimli**

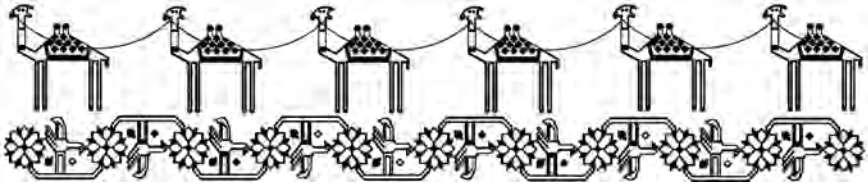
Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrol Cavid.
On iki cildə. IV cild. Azərbaycan dastanları və Ərtoğrol Cavid.
Bakı: Çarşıoğlu, 2011. – 284 səh.

Bu cildə 1938-40-cı illərdə Ə.Cavid, H.İskəndərov tərəfindən Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən toplanmış Azərbaycan dastanları və həmin dastanlara Ərtoğrol Cavid tərəfindən yazılmış təhlillər daxil edilmişdir. Eyni zamanda aşığı Əsəd, aşığı Mirzə yaradıcılıqları haqqında məlumat və 1937-ci ildə professor Bülbülün rəhbərliyi ilə aşığı yaradıcılığının əsas formalarını öyrənmək və bir neçə aşığı havasını nota almaq üçün çağırılan iclasın protokolları daxil edilmişdir.

Çap olunan materialların əlyazmaları Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin fondunda qorunub saxlanılır.

ISBN 978-9952-27-297-0

© Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi, 2011

DASTAN POETİKASININ TƏDQİQATÇISI

Bir araşdırıcı kimi qələmini müxtəlif folklor janrlarının öyrənilməsində sınaqdan keçirmiş Ərtoğrol Cavidin həcmcə ən böyük rəylərinin el dastanları haqqında olması heç də təsadüfi sayılmamalıdır. Belə ki, onun qısa bir müddət ərzində nəzərdən keçirərək elmi rəylərlə təchiz etdiyi folklor materialının əsas kütləsini məhz müxtəlif aşıqların repertuarından toplanmış dastanlar təşkil edir.

Bu serianın dördüncü cildində də biz Ə. Cavidin əsas etibarilə dastan poetikasının araşdırılması sahəsində uğurlu işlər gördüyünün şahidi oluruq. Burada həm “Koroğlu” kimi Azərbaycan xalqının yaratdığı klassik qəhrəmanlıq dastanı, həm də “Aşıq Qərib” kimi klassik məhəbbət dastanı haqqında gənc araşdırıcının müxtəlif yönərdən söylədiyi orijinal fikirlərə rast gəlmək mümkündür.

Tovuzlu aşiq Yahyadan toplanmış “Koroğlunun Bağdad səfəri” qolundan danışarkən (Ərtoğrol Cavid öz folklor araşdırmalarında adətən “dastan” termini əvəzinə “nağıl” terminini işlədir), buradakı başlıca motivləri dostluq, sədaqət, səmimilik, mərdlik kimi müsbət insani sifətlərin təşkil etdiyini söyləyən araşdırıcı, öz yazısını da maraqlı üslubi yöndə quraraq, ritorik suallardan geniş istifadə edir. Məsələn, “Koroğlunu Bağdada hücum etməyə məcbur edən nədir?” sualını qoyan Ə. Cavid, ardınca belə cavab verir: “Yoldaşlarının tutulması, yəni ondakı dostluq, sədaqət duyğusu.”

Bütövlükdə “Koroğlu” dastanını, xüsusi halda isə tədqiq etdiyi “Bağdad səfəri” qolunu bədii cəhətdən yüksək qiymətləndirən Ə. Cavid, əsəri süjet və kompozisiya baxımından mükəmməl folklor örnəklərindən biri hesab etmişdir. Bu cəhətdən Giziroğlu Mustafa bəylə Koroğlu arasında baş verən əhvalatın daha inandırıcı və ibrətamiz şəkildə işləndiyini nəzərə çatdıran araşdırıcı, hətta düşmənlərin belə doğruluq, düzlük, mərdlik sayəsində dostla çevrilə biləcəyini göstərir. Yenə də fikrini ritorik sual şəklində ifadə edən Ə. Cavid Giziroğlu Mustafa bəyi və Koroğlunu nəzərdə tutaraq yazır:

“Bir-birinə düşmən ikən onları birləşdirən nə oldu? Düzlük, vədi pozulmaq.” Bunun ardınca fikrini davam etdirən gənc alim bu qənaətə gəlir ki: “Bu nağıl xalq yaradıcılığının ən gözəl, ən sağlam nümunələrindəndir.”

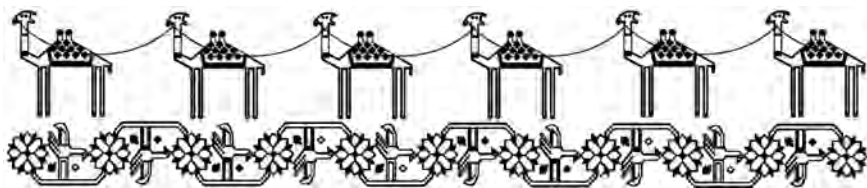
“Koroğlunun Bağdad səfəri” qolundakı mənzum parçalarda özünü göstərən bəzi forma qüsurları, hecaların, qafiyələrin, bölgülərin bəzən pozulması da Ə. Cavidin nəzərindən qaçmamış, bədii örnəyin leksikonunda xalq sözlərinin geniş işləndiyini qeyd etmişdir.

“Koroğlu” dastanında xalq gülüşündən uğurlu istifadənin səciyyəvi örnəyi kimi, aşığı Mirzənin dilindən nağıl edilmiş “Koroğlunun bəzircanları soyması” qolu da, əsas etibarilə öz ideya istiqamətinə görə Ərtoğrul Cavidin yüksək qiymətini almışdır. Onu da qeyd edək ki, görkəmli folklorşünas alim M. Təhmasibin nəşr etdiyi “Koroğlu” dastanında bu qoldan nə üçünsə istifadə olunmamışdır. Ola bilsin ki, tərtibçi, Koroğlunun boş yerə lovgalığını gülüş hədəfi seçmiş xalq yumorunu bir qədər tünd hesab etdiyindən, onun adətən mərd və igid kimi təqdim edilən bədii reputasiyasına kölgə salmaq istəməmişdir. Halbuki, Ə. Cavid bunu komik moment kimi şərh edərək, aşığın məqsədini belə izah edir: “Bu komik momentlə aşıq bir daha göstərmiş ki, fərd kütləsiz zəif və acizdir.”

“Koroğlu” dastanının “Bolu bəy” qolu da Ə. Cavid tərəfindən yüksək qiymətləndirilən folklor örnəklərindən biridir. Bu qolun da bir variant olduğunun fərqiənə varan tədqiqatçı, Bolu bəy hadisəsi ilə yanaşı, dastanın giriş hissəsinin də aşiq tərəfindən danışıldığını göstərir. Rəyinin sonunda “Koroğlu” dastanının bütünlüklə Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı tərəfindən çapa hazırlandığı və buna görə də ayrı-ayrı qolların çapına lüzum olmadığını qeyd edən Ə. Cavid bitkin nəşrin girişində dastanın elmi analizinin veriləcəyi barədə ümidini də bildirmişdir. Nə yazıq ki, gənc tədqiqatçı həmin nəşri görmədən dünyadan köçdü. Ancaq bu qolun nəşrini zaman özü irəli sürdü və dastanın mükəmməl variantlarından biri kimi bu nəşri zəruri etdi. Belə ki, bu qolda ənənəvi nəşrdə gördüyümüz süjetdən və obrazlardan bir sıra fərqlər vardır ki, bu da əsas etibarilə Həsən xan obrazının Şah Abbas obrazı ilə əvəz edilməsi ilə bağlıdır. Nağıllarımızda adətən müsbət hökmdar kimi təqdim edilən Şah Abbasın burada mənfi planda işlənməsi də Ə. Cavidin diqqətini özünə çəkmişdir.

“Aşiq Qərib” əsərini “folklorda böyük hörmət qazanmış populyar nağıllardan biri” sayan Ərtoğrol Cavid, belə bir maraqlı fikir irəli sürür ki, bu dastanın yüksək sənətkarlıq keyfiyyətləri onun məşhur olması və bu səbəbdən də üzərində aşıqların çox işləməsi ilə bağlıdır. Zənnimizcə, bu doğru və sərrast fikri elə “Koroğlu” dastanına da aid etmək mümkündür. Bu cildə daxil olan materialların dil və üslub xüsusiyyətləri haqqında da Ə. Cavidin orijinal mülahizələri vardır.

Gülbəniz BABAXANLI

Ərtoğrol Cavid

“KOROĞLUNUN BAĞDAD SƏFƏRİ” HAQDA

OROĞLU haqdakı bütün nağıl, dastanlarda onun xalq qəhrəmanı xarakterləri daşması verilib. Bəzən onun kəskin mübarizəsi, bəzən məharətli aşiq olması, bəzən yoldaşlarına qarşı möhkəm sədaqəti, bəzən Nigara olan sevgisi və başqaları verilir.

Bunlar hamısı birlikdə Koroğlunun yüksək obrazını yaradır. Bunların heç birini ayırmaq olmaz. Bütün Koroğlu haqqındakı dastanların hamısında bunlar vardır, lakin təkan vasitəsi hadisəyə səbəb olan xüsusi olan bir duyğu olur ki, o da Koroğlu xarakterindən biridir. Məs: Bu nağılda Eyvazla bir neçə yoldaşının Bağdada getmə səbəbi Nigarın durna teli arzu etməsidir. Əvvəl Koroğlu özü getmək istəyir, (Nigara olan sevgi səbəbi ilə) yoldaşları qoymur.

Koroğlunu Bağdada hücum etməyə məcbur edən nədir? Yoldaşlarının tutulması, yəni ondakı dostluq, sədaqət duyğusu.

Koroğlunun xarakteri bir-birinin zahirə çıxmasına səbəb olur.

Tovuzlu aşiq Yahyanın nəql etdiyi “Koroğlunun

Bağdad səfəri” nağılında əsas etibarla, onun yoldaşlara olan dostluğu, sədaqəti ilk planda duran xarakteridir.

Koroğlunun bu duyğusunu nağılın sonluğunda bir daha göstərmə heç də təsadüf deyildir, çünki bu nağılda Koroğlunun sadıqlığını vermə ilk məqsəddir. Nağılın bir çox momentləri bunu isbat edir ki, Koroğlu ilə xalq (bəzən hətta düşmən: Giziroğlu Mustafa) qırılmaz dostluqla bağlıdır. Fikrimi isbat üçün nağılın bəzi nöqtələrini qeyd edirəm:

Koroğlu Nigarın durna teli arzusuna əməl etmək üçün Bağdada getmək istərkən Eyvaz və yoldaşları qoymur. Nə üçün? Koroğluya olan dostluq üçün? Bərk yuxulamış Eyvaz oyanmır və Bağdad qoşunu Dəmirçioğlunu, Bəlli Əhmədi mühasirə etmişkən, neçin yoldaşları qoyub qaçmır? Çünki dostdurlar.

Tacir Qıratı alıb nə üçün Çənlibelə çapır? Koroğluya olan dostluğunu isbat üçün.

Əkinçi asılan Eyvaza köməyə gəlməyən Koroğluya bu ləkəni aldığı üçün ağlıyır. Neçin? Çünki dost kimi hörmət bəslədiyi Koroğlunun belə ləkə göturməsini istəmir.

Giziroğlu Mustafa Koroğlunu çaya basıb-çıxarırkən Koroğlu nə üçün ah çəkir? Sadıq qaldığı dostlarının başsız olacağı üçün.

Koroğlu Mustafa tərəfindən basıldığını danmayacağına söz verir, elə də edir: Nigar xanımın bir sualına qarşı belə cavab verir:

“Bağdadda yetdi haraya,
Dünya durduqca yaşaya,
Koroğlunu basdı çaya,
Giziroğlu Mustafa bəy”.

Bütün bu momentlər göstərir ki, nağılın əsas bağlarını

təşkil edən sədaqət, doğruluq və söz üstündə dayanmadı.

Aşığın rəğbəti ilə verilən bir obraz da Giziroğlu Mustafadır. O mərd-mərdanə Koroğludan qisas almaq istəyir (bunun səbəbi nağılda verilmir). Lakin o, düzlüyü sevir. O Koroğlu dəlilərinin (Eyvaz, Dəmirçioğlu, Həsən) namərdliklə öldürülməsinə – asılmasına razı deyil, bununçün Mustafa onları xilas etmək fikrindədir. O, Koroğlu ilə birlikdə vuruşmaq istəyir, Koroğlunu çaya salıb çıxarırkən dostlarından ayrılması, onların başsız qalması üçün ah çəkdiyindən Koroğlunu bağışlayır.

Giziroğlu təklif edir ki, məğlub olduğunu danmasın. Yoldaşları ilə söhbətdə, Nigarın sualına cavab olaraq, Koroğlu basıldığını deyir. Giziroğlu bunu eşidir, Koroğlu ilə qardaş olur.

Bir-birinə düşmən ikən onları birləşdirən nə oldu? Düzlük, vədi pozmamaq.

Bu nağıl xalq yaradıcılığının ən gözəl, ən sağlam nümunələrindəndir.

Formal cəhətlərdə, mənzum parçalarda çatmamazlıq yox deyildir.

Şeirlərdə ilk qaydalar (hecalar, qafiyə və bölgülər) bəzən pozulur.

Leksikonda böyük fərq yoxdur. Bəzi sözlər xalq dilinə uyğunlaşdırılmışdır. Məs:

a) bəzi sözlərdə “o” yerinə “u”, “u” yerinə “o” (u-o, o-u)

... “Bunlar burada o qədəri kəbab-şəraba meyil etdilər ki, məst olub oradaca yatıb yoxladılar”. “Yuxladılar” əvəzinə “yoxladılar” (u-o). “...Bunun səsinə bütün yatanlar uyandı”. “Oyandı” əvəzinə “uyandı” (o-u).

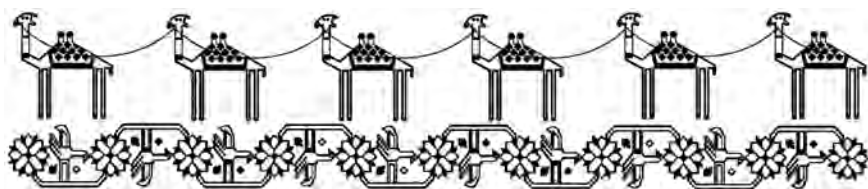
b) Bəzən “ü” səsi “ö” ilə əvəz olunur (ü-ı).

“Qırılan durnaların tüklərini kölək bağlara sovurdu”. “Külək” əvəzinə “kölək” (ö-ü). “Bu səs-köyə Bəlli Əhmədlə

Dəmirçioğlu, Həsən oyanıb atlandılar...” “Səs-küyə” əvəzinə “səs-köyə” (ü-ö).

Çox az xalq sözləri var. Məs: “...Həsən paşadan möhkəm bir qisas almaqda heç kəs canını ayamırdı”. “Ayamırdı” kəlməsi “əsirgəmirdi” mənasını verir. Məzmunu etibarı ilə bu ən qiymətli, xalq yaradıcılığı nümunəsidir.

02.11.1939

KOROĞLUNUN BAĞDAD SƏFƏRİ

Söylədi: *Aşıq Yahya (Tovuz)*
Yazıya aldı: *Hüseyn İsgəndərov*

EYİRLƏR ki, bir gün Koroğlu Çənlibəldə yaşayarkən, Telli xanımı gətirməmişdən qabaq arvadları – Nigar xanım, Məhbubə xanım, Pəri xanım ilə kəştə çıxıb göz gəzdirib çöl, dərə və dağlara tamaşa edirdilər. Bir də baxıb gördülər ki, dəlilər at oynatmaq məşqindən gəlirlər. Yaraxlı dəlilərin papaxları və köküslərinin durna tellərilə bəzənməsi onları daha da yaraşxılı göstərirdi. Nigar xanım bulara nəzər salanda, çox xoşhal oldu və Koroğluya dedi:

– Görürsənmi nə yaraşxılı bəzənmişlər, atlıların qabağınca gələn oğlanı mənə tanış versənə, kimdir o?

Koroğlu dəliləri Nigar xanıma sazla nişan verməyə başladı, görək nə deyir:

Nigar xanım, sənə deyim,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn,
Dilini, dodağını yeyim,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Eyvazım on beş yaşında,
Qüdrəti qələm qaşında.

Durna tellər var başında –
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Qızıl alma dəstimdədir,
Şirin canın qəsdimdədir.
Ərəb atın üstündədir –
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Cəmi dəlilərimin başı,
Meydanda var nə savaş.
Koroğlun qoç qardaşı
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Koroğlu sözünü tamam edəndən sonra Nigar xanım dedi:
– İndi ki görürsən bu durna telləri adamı nə gözəl yaraşığa mindirir. Bəs biz niyə taxmırıq?

Nigarın bu sözlərini yaxınlaşmaqda olan Eyvaz eşidib dedi:

– Ağa Koroğlu, indi ki xanımın durna telləri istəyir o bir çətin şey deyil, əyər izn versən, gedib Bağdaddan gətirərəm. Dəmirçi oğlu Dəli Həsən Koroğlunun sınaxdan çıxmış dəlisi idi. İrəli yeri-yib dedi:

– A Koroğlu, Eyvaz hələ uşaxdır, qoy mən durna teli gətirmək üçün Bağdada gedim.

Koroğlu isə bunların heç birinə icazə verməyib dedi:

– Bu mümkün olası iş deyil, xanımın xahişini görək mən özüm həll edəm.

Lakin Eyvaz ilə Həsən israr ilə getmələrini tələb elədikdə Koroğlu baxıb gördü ki, bunlar heç əl çəkəsi deyillər, onunçun da Bəlli Əhmədi bunlara qoşub, Qıratını Eyvaza verib dəliləri Bağdada yola saldı.

Bir neçə müddətdən sonra dəlilər gəlib Bağdada çatdılar və özlərini bağlara verib nəki durna var idi qırdılar tellərini bir yana töküb, ətlərini şişə çəkдилər. Onlar burada o qədri kabab-şərab

meyl etdilər ki, məst olub oradaca yatıb yuxuladılar.

Qırılan durnaların tüklərini külək bağlara sovurdu və bir o qədər çəkmədi ki, durnaların tələf olması xəbəri Bağdad şəhərində Həsən paşaya çatdı. Həsən paşa o saat Bağdadın dörd tərəfini qoşun ilə ihatə elədi. Qoşun bunların yatan yerinə yaxınlaşanda Qırat kişnəyib ayağını yerə vurmağa başladı. Bu səs-küyə Bəlli Əhmədlə Dəmirçi oğlu Həsən oyanıb atlandılar və nə qədər qışqırdılsa Eyvazı oyata bilmədilər. Dəmirçi oğlu Həsən dava etmək istədisə də Bəlli Əhməd razı olmayıb dedi ki:

– Əyər biz davaya girişsək başımız qarışar, özümüzü qurtarsaq da Eyvazı tutub öldürərlər.

Bunlar söhbətdə ikən gəlib Eyvazı yuxu üstündə tutub qollarını bağladılar və həbsə saldılar. Atlarını isə satışa qoymaqla bütün ətrafa xəbər verdilər ki, Koroğlunun üç dəlisi tutulub həbsə alınıb. Hər kəsin Koroğlu ilə haqq-hesabı varsa gələ bilirlər.

Cəmaət elə bildi ki, Koroğlu da tutulub və bir-bir iki-bir gəlib dustaxlara tamaşa edirdilər. Koroğlunu tanıyan bir nəfər tacir Çənlibəldən Bağdada köçmüşdü. O saat qalaya gəlib dustaxlarla görüşdü və onlara dedi ki:

– Sizi öldürtməyə üç gün qalıb, mən necə eləsəm sizi qurtara billəm.

Bəlli Əhməd tacirə dedi ki:

– Sabah atları bazara çıxarıb satacaqlar. Əyər mümkün edə bilsən Qıratı alıb Koroğluya bizim tutulmağımızı xəbər ver.

Tacir səhəri bazara çıxıb gördü ki, doğrudan da atları satışa qoyublar. İrəli yeriyib at satanlardan xəbər aldı:

– Adə, bu alaşaya nə verim?

– Nə üçün alaşa olsun, bu, Koroğlunun Qıratıdır.

Nə isə tacir Qıratı dəllaldan on beş _____ alıb, aparıb toylasına bağladı və qayıdıb dəlilərə xəbər verdi ki, Qıratı almışdır. Bəlli Əhməd dedi ki:

– Evin yıxılsın, sən ona minib gedə bilməyəcəksən. O səni yerə çırpıb xıru-xəşil edəcəkdir, meyitin çöllərdə qalar, hamısın-

dan yaxşısı budur ki, sən gedib bir-iki girvənkə qır və otuz arşın ağ alıb özünü Qıratın yəhərinə möhkəm yapışdırasan.

Deyirlər Koroğlu mənzilində yuxlamışdı, yuxuda gördü ki, Eyvaz qanlı köynək içindədir. Koroğlu yuxudan sərasimə qalxdı və əhvalı pozulub aldı sazi:

Xəbər verin cəmi dəlilər oyansın,
Tutulubdu bir Eyvazım əldədi.
Cümlə silahına girsin, dayansın,
Tutulubdu bir Eyvazım əldədi.

Yatmışdım aşkar gördüm tuşumu,
Əzəldən bilirdim mən də işimi.
Çəkin yəhərləyin bu çərrəmişimi,
Tutulubdu bir Eyvazım əldədi.

Düşmənlərimiz tamaşaya durdular,
Biri-birinə müjdə xəbər verdilər.
Koroğlu getməsə yaqin qızdılar-
Haray, kömək deyin gözü yoldadı.

Koroğlu təşvişdə ikən tacir Çənlibelə varid oldu. Qırat elə bərk kişnədi ki, bunun səsinə bütün yatanlar oyandı və Koroğlunun dəliləri Qıratı səbindən tanıyıb qabağa çıxdıqda gördülər ki, Qıratın üstünə ağla sarınmış Koroğlunun qaçmış taciri gəlir. Dəlilərdən bir neçəsi irəli yeriyib atı tutub saxladılar və sarığı açıb taciri atdan yerə düşürdülər və ona dedilər ki:

– Evin yıxılmasın, yazıqsan, söylə görək bu atı haradan ələ keçirdin və bu atla gedən adamlar necə oldu?

Tacir əhvalatın hamısını olduğu kimi söyləyib dəliləri təkid-dədi ki, üç günə görə həbsə alınmış dəliləri həbsdən qurtarmalı olmasa onları öldürəcəklər. Bu xəbər Koroğluya çatan kimi Koroğlu əmr verdi bütün dəlilər yaraq-əsləhərini və atlarını hazırladı-

lar və hamısı atlanıb Koroğlunun rəhbərliyi ilə Bağdada doğru yol basdılar.

Dəlilər hirsələrindən dilini-dodaxlarını çeynəyirdilər və Həsən paşadan möhkəm bir qisas almaqda heç kəs canını ayamırdı.

Bunlar Bağdadın kənarına gəlib yetişdilər. Nə Koroğlu və nə dəlilərdən heç kimi Bağdadı görməmişdilər. Bir bələdçi soraqlaşanda gördülər ki, bir tarlada bir qoca kişi biçin biçir və gözlərindən leysan kimi yaş axıtır.

Koroğlu atın sürüb qocaya yaxınlaşdı və soruşdu:

– A kişi, niyə ağlayırsan?

– Ay oğul, nəyinə gərəkdir, sən ki, mənim dərdimə dərman edə bilməyəcəksən, sür atını yolunla get.

– Əmi, inad olma, zor desən zorla, pul desən pul ilə sənə kömək edə bilərik, ancaq sən qorxma, dərdindən məni agah elə.

– Oğul, indiki bilmək istəyirsən, qulaq ver, Koroğlunun üç nəfər dəlisini bizim şəhərin paşası – Həsən paşa tutmuşdur, bu gün-sabah onları öldürəcəklər. Mən ona ağlayıram ki, hələ indiyədək düşməne bac verməyən iyid Koroğlu üçün bu bir alçaqlıqdır.

Qocanın böylə mərdliyini görən Koroğlu əmr verdi bütün dəlilər qocanın taxılını yığdılar. Qoca əvvəl öz-özünə fikir eləyib elə başa düşdü ki, bunlar taxılı öz atları üçün biçirlər.

Taxıl biçilib bir yerə toplanandan sonra Koroğlu qocaya dedi:

– Buyur yeyələn malına. İndi biz sənə bundan artıq kömək edə bilmərik. Koroğlu mənəm, bu da mənim dəlilərimdi. İndi şəhərə talan salıb, Həsən paşanın xəzinəsini talan edəcəyik. Sən o zaman xəzinənin qabağında olarsan, dur səninlə hesablaşırıq.

Qoca kişi Koroğluya xeyir-dua edib dedi ki:

– Oğul, indi ki belə fikriniz var, onda şəhərə bir-bir, iki-bir girin ki, düşməni sizi tanımasın.

Koroğlu “sağ ol, əmi” deyib qoca ilə halallaşib ayrıldı və Bağdadın lap yaxınlığına yaxınlaşanda dəlilərə böylə göstəriş verdi:

Uca-uca dağ başında,
Yaz bir yana, qış bir yana.
Titrəşir dəhanın içində,
Dil bir yana, diş bir yana.

Nə edəlim dəlilər, nə edəlim,
Yığılın, tədbir edəlim.
Eyvaza kömək edəlim,
Dörd bir yana, beş bir yana.

Hər nə oldu Koroğluna oldu,
Peyvanım qan ilə doldu.
Gördün ki, düşmən gur gəldi,
Al Eyvazı qaç bir yana.

Koroğlu dəlilərə təlimat verib onları dörd-beş bir dağıtdı və dedi ki:

– Siz cəmaətin içinə qarışıb gözünüzü məndən ayırmazsınız nə vaxtı mən barmağımı bığığa çəksəm bilin ki, dava vaxtı çatmışdır.

Deyirlər ki, o günü car çağırılıb, meydan süpürülüb, dar ağacı qurulmuşdu. O ətrafın xanları, bəyləri, vəzir-vəkillərin hamısı dəlilərin asılmasına tamaşaya gəlmişdilər.

Dustaxları meydana çəkib gətdilər. Bunlardan ən qabaxda Eyvaz idi. Dəmirçi oğlu Dəli Həsən izn alıb sözə başladı:

Hanı mənim qoş Koroğlum,
Gələ girə bu meydana.
Çəkəndə Misri qılıncı,
Qəmizəsi boyana qana.

Qırat bir burdan atıla,
Müxənnət, ölkən çapıla.

Koroğlu indi tapıla –
Hərəniz qaça bir yana.

Dindir, dəmirçi oğlun, dindir,
Günahını boynuna mindir.
Bir-iki qocadı öldür –
Paşam, qoyma Eyvaz xana.

Paşalardan biri dedi ki:

– Aybı yoxdur, qoy Eyvaz axıra qalsın, əvvəlcə o birilərini
dara çəksin. Eyvazı sonra da öldürmək olar.

Bu vaxt Koroğlu da deyirlər aşıq sifətilə özünü meydana
çatdırmışdı. Dəliləri də cəmətin sırasına doluşub dillərin-dudax-
ların gəmirirdilər.

Koroğlunu görən paşalar ona dedilər:

– Yanşax, şadlığın xatirəsinə bir az yanşa, sənə çörək pulu
verərik.

Koroğlunu görən kimi tutulan dəlilərin şadlığından gözləri
yaşarmışdı.

Koroğlu aldı görək nə deyir:

Dəlilərim, bu gün mərdlik günüdür,
Müxənnət olan kəsi talamax gərək.
Mərd iyitlər qada günü düşəndə,
Şərbət təkin öz qanını yalamax gərək.

Mərd iyitlər nəre çəksin davada,
Tərən təki şikar vursun yuvada.
Misri qılnc dolandırın havada –
Bağırsax cəmdəyə dolamax gərək.

Koroğlu içəndə düşməni qanını,
Nərəsindən hər meydanda tanını.

Qırın vəzirlərini, tutun xanını,
Leş-leş üstünə qalamax gərək.

Dava yaxınlaşırdı. Koroğlunun gözləri qızarmışdı. Yenə paşalara müraciət edib aldı:

Canım paşa, gözüm paşa,
Paşa qoy gəlsin Eyvazı.
Budur sənə sözüm paşa,
Paşa qoy gəlsin Eyvazı.

Göydən ildırım tökdürürəm,
Yurdunda busdan əkdürürəm.
Torpağını İrana çəkdiürəm,
Paşa, burax Eyvaz xanı.

Paşalar soruşdular ki:

– Yanşax, sən Koroğlu havasını oxuyursan? Başına ayrı havalar qəhətdirmi?

Koroğlu:

Əyləşib paşalar, beylər,
Sinəmnən baş verib meylər.
Koroğlu iltimas eylər,
Paşa, qoy gəlsin, Eyvazı.

O vaxtda Koroğlu ilə uzaqdan-uzağa düşmənçilik aparan Gizir oğlu Mustafa da başında on beş atlısı ilə özünü meydanın kənarına yetirdi. Onun fikri böylə idi ki, Koroğlunun dəlilərinin namərdliklə öldürülməsinə razı olmasın və onları Həsən paşadan azad etdirsin və öz-özünə deyirdi ki:

– Koroğlu mənə düşmən olsa da, mən namərdliklə onun dəlilərinin öldürülməsinə yol vermərəm. Havaxt Koroğlunun özü ilə

qabaxlaşsam, qisasımı allam.

Bu məqsədlə meydanı halaylamışdı. Bir də baxıb gördü ki, Koroğlu meydanın içində gəzinib saz çalır. Özünü Koroğluya tanıtmmaq üçün göyə bir şərbər atdı. Şərbər havaya qalxanda Koroğlu dedi ki:

– Bu, Gizir oğlunun şərbər atmağına bənzəyir.

Deyirlər ki:

– Paşaların içində bir nəfər Sədr Əzəm var idi ki, o şərbərin atılmasından və aşığın böylə ürəkli Koroğludan oxumasından şühəyələnbə bayıra çıxmaq məqsədilə qaçdı.

Sədr Əzəmin qayıtmamasını görən Koroğlu başladı:

Laf eyləmə, dəli paşa,
Sədr Əzəm qaçdı sandım.
Havadakı humay quşlar,
Yuvasından uçdu sandım.

Meydanda bir ərlik satdı,
Gəlmədi gününü yubatdı.
Gizir oğlu şərbər atdı,
Şərbər yerə düşdü sandım.

Koroğlu Eyvaza baxanda gördü ki, Eyvaz düz onun gözlərinə baxır və dedi:

Koroğluyam, bilməm nədən,
Qara bağrım oldu zədən.
Eyvazdı bu gəlib gedən –
Yaralarımı deşdi sandım.

Paşa əmr verib Koroğlunun dəlilərini öldürməkdən əvvəl bir yemək məclisi tərtib etmişdi. Koroğlu da süfrəyə oturdu və yeməyə başladı. Əlindən çörək parələri geri oturanların az qalırdı ki,

gözlərini çıxarsın. Koroğlunun bığlarına üç bayda düyü yapışmışdı, əlini aparıb bığını silməyə qorxurdu dəlilər davanı bivaxt başlayıb ara qarışdırarlar.

Paşalar Koroğluya dedilər:

– Yanşax, bir az da yanşasana. Koroğlunun şücaətinə işdə baxarıq.

Aldı Koroğlu:

Hovdurun dəlilərim, hovdurun,
Yeriyin meydan üstünə.
Havadakı şahin kimi,
Tökülün əl-qan üstünə.

Hayxırın, bədəöylər kişnəsin,
Misri qılınclar işləsin.
Kiminiz tənəyə qılıclaşın,
Kiminiz Eyvaz üstünə.

Götürür axırıncı kəlməsini:

Koroğlu çəksin haşanı,
Beylər etsin tamaşanı.
Mən özüm Həsən paşanı,
Hərəniz bir xan üstünə.

Deyib əlüstü əllərini bığlarına çəkdi. Dəlilər qılıncım kimi hər tərəfdən tökülüşüb ən əvvəl kəndirləri kəsib dustaxları buraxdılar.

Dəmirçi oğlu dar ağacının bir tayını qoparıb əlinə aldı və hərlədikcə xəzəl ağacdən paşa xanların əsgərlərindən leş tökürdü. Koroğlu isə özü Həsən paşanın boğazından yapışib işini bitirdi.

Şəhər əhalisinə isə aman verib özünü şəhərin xəzinəsinə yetirdi və xəzinənin qapısına təkan vurub sındırdı və gördü ki,

yolda rast gələn qoca üç çuval və bir dağarcıqla qapını kəsdirib. Koroğlu onu içəri buraxıb: “Gir əmi, yükün tut!” – dedi. Qoca içəri girdikdə yan ciblərini də doldururdu. Koroğlu o günü bütün hökumət idarələrin talayıb atlara çatıb dəlillərlə bərabər Çənlibelə yol basdılar.

Dəlilər hamısı at oynada-oynada, deyib gülə-gülə qabaxda gedirdilər. Koroğlu isə hamıdan dalda sambana-sambana gedirdi. Sən demə Giziroğlu Mustafa Koroğlunu izləyirmiş. Mustafa öz atlılarına dedi:

– Koroğlu dəlilərindən aralanıb təkçə gedir, qoy mən gedib onunla qabaxlaşım. Siz burda durun. Hamımızın getməsi mərdlikdən deyil.

Koroğlu bir çaya çatan kimi Giziroğlu onun dalınca qıgılcım kimi at sürüb özünü ona çatdırdı, Koroğluya məcal verməyib ona başından bir gürz endirdi ki, Koroğlu Qıratının dırnağının dibinə düşdü. Tez əlbəyaxa tutuşdular. Giziroğlu Koroğlunu çaya basıb çıxartdı. Koroğlu gözünü açanda gördü ki, Giziroğlunun əlindədir, bərkdən bir ah çəkib köksünü ötürdü.

Mustafa soruşdu ki:

– Adə, xıncır oğlu xıncır, bir ölümdən ötrü niyə ah çəkdin?

– Mən ölümdən qorxmuram, ancaq mənim evladımın olmasına, dəlilərimin başsız qaldığına heyfsilənirəm, – deyər Koroğlu cavab verdi.

Giziroğlu dedi ki:

– Ay Koroğlu, indiki belədi, mən səni baxışlayıram, ancaq bu şərtlə ki, mənim hər yerdə adımlı çəkib burda basıldığını söyləyəsən, ancaq bir iş də var ki, əyər mən səni böylə buraxsam heç kəs inanmayacaqdı ki, mən səni basmışam.

Koroğlu dedi:

– Gəl onda sən mənə bur neçə yara vur, mən çıxım gedim.

Lakin Giziroğlu razı olmayıb Koroğlunun əlin sıxıb dostlaşdı və ayrılıb hər kəs öz yoluna başladı.

Koroğlu gəlib öz dəliləri ilə Çənlibelə çatdı. Çənlibeldə bö-

yük şadyanəlik, yemək-içmək bisatı qurdular. Dəlilər hərəsi bir guşədə kefdə məşğul idilər. Koroğlunu arvadları əyləndirib onunla şirin-şirin söhbət edirdilər. Bunlar burda kefdə olsun, sizə xəbər verim Giziroğlu Mustafadan. Koroğludan aralanıb öz dəlilərinin yanına yaxınlaşanda yoldaşları buna gülüşüb dedilər:

– Bəs sən Koroğlunu öldürüb libasın və Qıratı gətirməliydin? Görünür onun qorxusundan heç yaxın da getməmişən.

Giziroğlu bunları heç inandıra bilmədi ki, Koroğlunu basmışdır və dedi ki:

– Gec-tez bilərsiz, çünki Koroğlu mənə söz veribdir ki, mən onu basdığımı hər yerdə danışsın. Əyər istəyirsiniz gedək Çənlibelə, görək Koroğlu xanımlarına məndən danışacaq, yoxsa yox.

Çənlibeldə xanımlardan biri Koroğluya dedi:

– Koroğlu, sən ki bu qədər hünər göstərirsən, hər qoşuna qalib gəlirsən, görəsən özündən də qoçaq adama rast gəlmisən?

Koroğlu sazı alıb dedi:

– Sən gərək bu sualı mənə verməyəydin, indiki verdin qulax as:

Bu dünyaya tək gəlibdi,
Giziroğlu Mustafa bəy.
Anası oğlan doğubdu,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Bu vaxt da Giziroğlu gəlib qulax verirdi.

Bir atı var Alapaça,
Aman vermir Qırat qaça.
Nizəsinin ucu haça,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Bağdadda getdi haraya,
Dünya durduqca yaşaya.

Koroğlunu basdı çaya,
Giziroğlu Mustafa bəy.

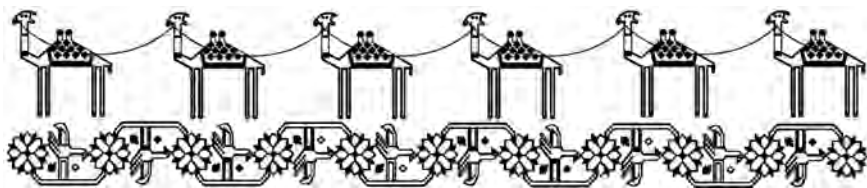
Koroğlunun bu söhbətini eşidən Giziroğlu Mustafa bəy öz adamları ilə içəri girdi. Koroğlu o saat ayağa qalxıb onlara yer göstərdi. Koroğlunun ayağa qalxıb Mustafa bəyə əl verməsi dəlilərin və xanımların əhvalını dəyişdirmişdi. Əmma Koroğlu nə qədər çirkin idisə, Giziroğlu bir o qədər qəddi-qamətdən düzgün bir gözəl cavan idi.

Bunun bu şəvikliyinə və Koroğlunu basmasına hamı heyran qalmışdı. Xörəkdən sonra Giziroğlu ayağa qalxıb getmək istərkən Koroğluya əl verib dedi:

– Sən sözünün üstündə durdun və mən də öz söhbətimin üstə gəlib çıxdım. Bu gündən sonra biz bir-birimizə qardaşız. Nə vaxt, harada dara düşsən köməyə çağır, hələlik xudahafiz, – deyib otaxdan çıxdı.

– Xudahafiz, Mustafa bəy, – deyib Koroğlu onu ötürdü.

Son.

Ərtoğrol Cavid

AŞIQ MİRZƏNİN YARADICILIĞI HAQDA

ŞIQ Mirzənin yaradıcılığı” adı altında gedən bu dörd dəftər içərisində elə əsərlər var ki, onun deyildir. Məs: Xəyyat Mirzənin dağlara, daha sonra Cahan müharibəsi haqda söylədiyi şeirlər; Aşiq Hüseynin mollalara qoşduğu həcv, Aşiq Ələsgərin qardaşı Məhəmmədin öz arvadı ilə deyişməsi və i.ə...

Məlum olur ki, bunları Aşiq Mirzə nağil etmişdir, özü yazmamışdır. Ona görə bu dəftərləri “Aşiq Mirzənin yaradıcılığı” adı altında vermək doğru deyil. İlk əsər “Koroğlunun bəzircanları soyması”dır. Buradakı ideya qiymətlidir.

Fərd kütlədən ayrı olsa, xalqdan, cəmiyyətdən uzaqlaşsa iş görə bilməz.

Şenlikdə Koroğlu öz gücü ilə fəxr edirkən Nigar belə deyir ki, “Bəs sən bu iylilikləri edəndə başqa dəlillərlə birlikdə etmisən, yoxsa tək etmisən?” Koroğlu dəlillərlə etdiyini söyləyərkən, Nigar deyir: “O iylidliyi elə mən də edərəm, hesab odur təkə özün edəsən”.

Bu mübahisə ilə Koroğlu macərə axtarmağa gedir. Ehtiyat üçün dəlillər izləyir. Hamısı birlikdə bir taciri soyurlar. Koroğlu tək tutduğunu göstərməkçin taciri atın üstünə atıb Nigarın yanına

gəlir. Burada maraqlı bir səhnə olur:

“Nigar xanım Koroğlunun qabağına çıxıb dedi:

– Avin qanlı!

Koroğlu əlini saqqalına tutub:

– Ərini tanı! – dedi.

– Əlbəttə, tanımasam sənə gəlməzdim, nəinki mən, bəlkə hər yer sənin hünərini tanıyır – deyib lovğalananda bəzirgan başını yükün arasından qaldırıb dedi:

– Ay xanım, məni şilküt edən bax o, dalda gələnlərdir, bu kişi mən məğlub olandan sonra özünü yetirdi və məni bu kişiyə verdilər ki, aparsın”.

Bu komik momentlə aşiq bir daha göstərmiş ki, fərd kütləsiz zəif və acizdir.

İkinci əsər “Aşiq Musanın dastanı”dır.

Burada çox maraqlı hadisə verilib. Bir toyda aşiq Musa çağırkən, kəbin kəsmək üçün molla gətirilir. Molla çalğını eşidib deyir: “...peyğəmbərin üzünə şapalaq vuran kimdir?”

Aşiq Musa özünü nişan verdikdən sonra Molla onu təhqir edir. Xalq sənətkarı Musa ona sazla cavab verir, o razı olmur ki, onun sazi təhqir edilsin.

Yoldan çıxıb yolun azmır,
İblis kimi ara pozmur.
Molla kimi cadu yazmır,
Nə günahı var telli sazın?

Fikrini vermə qələmə,
Zülüm eləmir aləmə.
Pulunu vermir sələmə,
Nə günahı var telli sazın?

Sazını müdafiə pərdəsi altında Aşiq Musa sələm verən, cadu yazan mollaları ifşa edir. Əsərin ideya sağlamlığı burdadır.

Üçüncü parça “Xəyyat Mirzənin dağlara dediyi sözləri”dir. Bu parça yalnız təbiət təsvirindən ibarətdir. Bundan sonra “Xəyyat Mirzənin Cahan müharibəsinə dediyi şeirləri” vardır. Parçadan bəlli olur ki, aşiq çox elementar olsa da, hərbin imperialist maraqlar (yerlər zəbt etmə və i.a...) daşdığını hiss edir. Aşiq sonra göstərir ki, xalqlar birləşib çarı yıxdılar. Burada internasionalizm duyğuları da var. Bu parça siyasi həyatın folk-lorda əks olunmasına ən yaxşı misaldır. Daha sonrakı əsər “Aşiq Ələsgərin qardaşı Məhəmmədin öz arvadı ilə dəyişməsi”dir. Bu dəyişmə də bir qabıq içərisindədir. Kişi yun çuxa sevir, inəyi satıb yun alır, arvadı isə çuxa əvəzinə çil toxuyur, buradan da dəyişmə başlayır. Dəyişmənin bir çox maraqlı tərəfləri var. Burada ifadə təmiz, fikir aydın, müraciət səmimidir.

Arvad:

– Ay kişi, get mənə bir paltar al gətir. Boşanaram günü qara düşərsən.

Dəyişmə bu zarafatçı müraciətlə başlayır. Məhəmmədin ilk cavabı isə budur:

Məhəmməd:

Arvad məndən geyra səni kim saxlar,
Burdan çıxıb gedib hara düşərsən.

Dəyişmə bu planda inkişaf edib, maraqlanır. Son parça “Aşiq Hüseynin mollaları həcv”dir. Bu parça ideya etibarı ilə ən sağlam nümunə olmaqla bərabər ifadə, şeiriyyət etibarı ilə də ən dolğundur.

Misal göstərməkçin bir bəndi seçmək mümkün deyil, bütün şeir qüvvətlidir. Bu parça nəşr və tərcüməyə (daha əsas Azərbaycan dilində nəşrə) çox layiqdir.

İfadədə xalq dili xüsusiyyətləri vardır:

“...sərkardalarımnan birlikdə bir gözəl ziyafət edib...”.

“Sərkardalarımnan” sözü sonundakı nan “ilən” sözünün qı-

salmış “lan”, “lən” formasındadır, sondakı “n” səsi “l”-ə təsirlə “nan” alınıb (sərkardalarımnan).

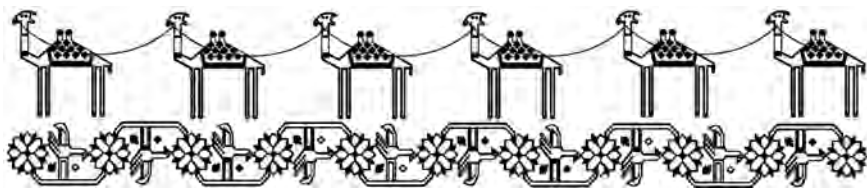
Dağlardan ucadır Murğuzun dağı,
Heç eynimdən çıxmır şır-şır bulağı.
Göyçək gözəllərin burur buxağı,
İsti dəyər dönər xəzana dağlar”.

“Burur” sözünün əsli “bulur, bilir”dir. Yenə “r” səsi “l”-ə təsir edib.

Bəzən fellərdə müzare şəkilçisi “ar”ı “u” əvəz edir (“ar”, “ər”, “u”, “ı”, “ü”, “i”).

Bizim yerin iyitləri,
Girər meydana mərd olu.
Öluncə meydandan dönməz,
Ağzı qanlı boz qurt olu.

Bunlar içində “Koroğlu”, “Aşıq Musanın dastanı”, “Ələsgərin qardaşı Məhəmmədin arvadı ilə deyişməsi” həm nəşrə, həm də tərcüməyə hüquqludurlar. Azərbaycanca nəşrə layiq parçalar isə “Aşıq Hüseynin mollalara həcvi”dir. Qalan iki parça (Xəyyat Mirzənin) orta qiymətlidirlər.

KOROĞLU

Söylədi: *Aşıq Mirzə (Tovuz rayonu)*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

Koroğlunun bəzirganları soyması

İZƏ hardan söyləyim Çardaklı Çənlibəldə
qoç Koroğlundan. Koroğlu bir gün oğul
əvəzində gördüyü Eyvazı yanına çağırır dedi:
– Oğul, mənə bu axşam xüsusi olaraq sərkər-
dalarımnan birlikdə bir gözəl ziyafət edib, stol
açıb cöngə ətinin kababı və narın şərabı ilə
bizi serab etməlisən.

Eyvaz dedi:

– Ağa Koroğlu, baş üstə. Kimi ərz edirsiniz, çağırım.

Koroğlu adlarını deməyə başladı: Əvvəl Halaypozan İsa-
balanı, Dəmirçioğlu dəli Hasanı, Bəlli Əhmədi, Tanrıtanımaz və
Tüfdağıdan və başqalarını çağırırsan. Və yenə Eyvaza Koroğlu
tapşırdı ki:

– Bizi bu axşam nə doydura bilər?

– Sən nə desən, o doydurar.

– İki cöngə, səkkiz pud şərab, onlara yetik soğan, turp,
kələm olsa kifayətdir.

Eyvaz gündüzdən tədarük görüb, şeyləri hazır və sərkərdələr
o biri dəlilərin xəbəri olmadan çağırılıb bir-bir, iki-bir haman
vədədə gəldilər. Əmma Halaypozan hamıdan sonra düz Eyvazın

yanına gəldi, dedi:

– Eyvaz, bilirsənmi niyə yanına gəldim?

Eyvaz:

– Buyur, – dedi.

– Bu axşam Koroğluya şərabı çəkərək verməlisən.

Səbəbin Eyvaz xəbər aldıda:

– Qorxuram ki, Koroğlu bərk keflənsə bizə elə yerə getməyə əmr edər ki, oraya heç gündüzü də getmək olmaz.

Eyvaz razılıq verib arəstə məclis quruldu. Niyar xanım sağında və Pərizad xanım solunda olmaqla Koroğlu başda oturmuşdu. Üçümcü arvadı Telli xanım isə Eyvazla birlikdə ayaq-üstülük edirdi. Halaypozan isə stolunun ayaq tərəfində oturub Eyvaza göz yetirirdi ki, Koroğluya şərabı az versin.

Koroğlu başdan əmr verdi ki, Eyvaz, bu axşam bu stolda gərək yağ, bal, motal, şərab, kəbab, şampur bir-birinə qarışsın. Eyvaz əlqal:

– Baş üstə, dedi.

Bir tərəfdən kəbab töküldü, bir tərəfdən şərab verildi. Yemək bazarı elə açıldı ki, elə bil ki, qardalıya camış dolub.

Halaypozan hərdənbir Eyvaza deyirdi ki, Koroğlunun bədəsini yarımçıx etsin, vurhavur, bu yehaye gecə yarıya kimi dəvam etmişdi ki, Koroğlu başını birdən tik qaldırdı. Halaypozan onun üzünə baxanda gördü ki, Koroğlunun gözünün içi saqqızın ağacının kökündən qırmızı olub. O saat nəzəri Eyvaza döndərüb him eylədi və dedi:

– Mən sənə demədimmi Koroğluya şərabı az ver, indi də gözlə.

Koroğlu üzünü Nigar xanıma çevirib dedi:

– Mən ölüm, analar oğul doğanda mənim kimisini doğub, doğacaq mı mana söylə?

– Nə barədə soruşursan?

– Mərd iyidlikdə, düşman qalasını dağıtmaqlıqda.

– Bəs sən bu iyidlikləri edəndə başqa dəlillərlə birlikdə etmi-

sən, yoxsa tək etmisən?

– Xeyr, dəlillərlə etmişəm – deyərək Koroğlu cavab verdikdə Nigar deyir:

– O iyidliyi elə mən də edərdəm, hesab odur təkcə özün edəsən.

Koroğlu Nigar xanımın bu sözündən namusa gəlib dedi:

– Nigar xanım, əyər sabah günortaya kimi tək iyidlik etdim eləmişəm, yoxsa mən Koroğlu deyiləm.

Halaypozan yenə də burada Eyvazı danladı ki, o tapşırığa baxmayıb şərabi Koroğluya çox vermişdi.

Koroğlu firsəti fotə verməyib elə o saat Dəli mehtərə əmr edib Qıratı yəhərlətdi və bütün cəng silahını götürüb ayağa qalxdı.

Heç kəs cəsarət edib ona demədi ki, bu gecə vaxtı hara gedirsən? Koroğlu da bunlara gedən yerini demədi. Dəli mehtər Koroğluya dedi ki:

– Buyurun, at hazırdır.

Koroğlu qığıl cim kimi yeriyib Qıratın belinə qalxdı və Nigar xanıma dedi:

– Sabah gün-günortaya kimi eşidərsən.

Nigar xanım Koroğluya verdiyi cavabdan çox pərişan olmuşdu.

Koroğlu gedəndən sonra Nigar xanım dəlilərdən xahiş etdi ki, onun dalınca gedib göz-qulaqda olsunlar ki, düşman ona güc gəlməsin.

Dəlilər o saat qarabaqara Koroğlunun dalınca getməyə başladılar.

Koroğlu o gecəsi səhərə kimi bütün keçidləri, cisirləri arax-arax elədisə də əlinə bir şıkar keçmədi ki, Nigarın tənəsindən qurtarsın. Koroğlu hara gedirdisə də Qıratının nalinın qığılcımı ilə dəlilər də gedirdi. Gün çıxana kimi Koroğlu bir şey tapa bilməyib. Bir ormanlığa düşdü. İstirahət etmək məqsədində idi ki, birdən dönüb baxanda gördü ki, bir neçə zəbər dəst athılar gəlir. Koroğlu burda dedi ki:

– İyitlik on qismıdır, doqquzu qaçıb qurtarmaqdır, biri heç gözə görükməmək.

İstədi atı minsin, gördü ki, bunlar öz sərkərdələridir. Atlılar yaxınlaşıb Koroğluya salam verib dedilər:

– Ağa Koroğlu, nə gəzirsən? Sən hara, buralar hara?

– Atı iştahlanmaqdan ötəri gəzdirirəm, – deyərək Koroğlu cavab verdi.

– Bəs siz nə axtarırsız?

– Bizim atımız arpa, saman yemirmi? – deyərək dəlilər atlardan düşüb Koroğlunun yanına gəldilər.

Bu zaman Koroğlu bir təpəyə çıxıb ətrafa nəzər saldı və gördü ki, yoldan bir böyük bəzirgan karvanı gəlir. Koroğlu qayıdıb yoldaşlarına böylə dedi:

– Siz burada durun, mən gedib bu karvanın tacirindən aşıq paltarında silahımı göstərmədən on arşınlıq istəyəcəyəm . Əyər verdi atlarımız nə götürə bilsə, onu aparacayıq, əyər verməsə ona bir sığal çəkəcəyəm. Yükdə daşı qalmayacaq, pəyədə öküzün ipi, deyib Koroğlu atlandı və yoldaşlarını təpə üzərində qoyub özü yetirdi bəzirganbaşının qabağına və acizənə surətdə dedi:

– Əfəndim, sizə bir qaç kəlmə söz yanşayım, əvəzində mənə üç-dörd arşın bezdən, qədəydən ianə ediniz.

Bəzirgan rədd cavab elədi.

– İndiki vermirsən, de görüm, sən tökülən yer kimindi, mən duran yer kimindi?

– Mən tökülən yer Muxtar paşanın, sən duran yer xıncır, pəzəvənk qovur Koroğlunun yeridi.

Koroğlu burda dedi:

– Çox yaxşı ayıtdın, mən pəzəvənk Koroğlunun yerində söz oxuyacağam, istər qulax asarsan, istəməsən qulaxlarına pambux tıxa, – deyib sazı hərlədi:

Gəl sənə söyləyim, bəzirgan başı,
Gəlmişəm burdan hac olam gedəm.

Dağıdam qafiləni, tökəm malını,
Gəlməmişəm burdan ac olam gedəm.

Koroğlu “hey” deyib çıxıranda bəzircan başı qulaxlarını
əlləri ilə tutdu dedi:

– Pəzəvənk yanşax, get anrıda yanşa!

Koroğlunun səsin İsabala eşidib, Halaypozanı təpəyə çağırır dedi:

– Deyəsən, ağa Koroğlunun sövdası tutmadı, mən getdim,
– deyərək gəlib karvanın alt tərəfində dayandı.

Koroğlu davam edərək:

Qoqaya salaram indi başını,
Didəndən axıtaram qanlı yaşını.
Cida ilə ölçərəm al qumaşını,
Nəqdirin olmasam vəci alam gedəm.

Halay pozan cida sözünü eşidib Bəlli Əhməd öz yerinə
qoyub karvanın sağına keçdi.

Bəzircan başı gördü ki, yox işdən iş doğur, istədi aşığı razı
sala. Ona on arşın qədey təklif etdi. Koroğlu təşəkkür edib sözünə
başladı:

Koroğluyam, sərt qayadan atıllam,
Harda istəsəm, orada tapıllam.
Ac qurd kimi yığnağınıza təpilləm,
Ortadan olmasa, uc alam gedəm.

Koroğlunun “uc alam gedəm” sözlərini Bəlli Əhməd eşidib
yoldaşlarına dedi ki:

– A balam, xərmən üstüdü, bostan pozulur, görək urudan
bizə düşərmə, – deyərək karvanı ihatə elədilər.

Koroğlu isə işarə ilə onlara qandırdı ki, hələ deymiysin! Bəzirgan burada qorxuyla Koroğludan soruşdu:

– A yanşax, sənin vəzifən yanşaxlıqdı, yoxsa başqa sənətin də varmı?

Koroğlu aldı:

Bizim yerin iyitləri,
Girər meydana mərd olu.
Öluncə meydandan dönməz,
Ağzı qanlı boz qurd olu.

Sərt qayada yurd olmaz,
Müxənnətdə söz dərd olmaz.
Çaqqal əniyi qurd olmaz,
Genə qurd oğlu qurd olu.

– Yanşax, bu atlılar sizin yerin adamlarıdı, yoxsa yol adamlarıdı?

– Mən onları tanımıram.

Dəlilərim var fovcu-fovcu,
At minib düşman qovucu.
Dünyada qoçax sovucu,
Koroğlu kimi mərd olu.

Deyib sərkardalara əmr etdi ki, karvanın içinə girib fəqir-füqəranı, nöker-mükəri kənara çıxarsınlar.

Əmrə əməl oldu və Koroğlu öz əlilə tayları açıb, bəzirgana nöker olanlara yüklərdən böyük haqq verib evlərinə yola saldı və yerdə qalan yükləri atlara vurub iki tay da bir qatıra yükləyib bəzirganı qatırın belinə bir top ağ ilə sarıyıb yedəyinə aldı və yoldaşlarına:

– Haydayım, dedi, əmma Nigarın axşam dediyi söz Koroğlunun yadından çıxmış idi. Karvanın qalan malları ötən-keçənə qaldı.

Bir xeyli yol getmişdilər ki, Nigarın dediyi Koroğlunun yadına düşdü və tez sirdaşı Halaypozanı çağıraraq dedi:

– A kişi, sən bari mənim yadıma gecəki əhvalatı salmadın, indi iş-işdən keçib, bax gör sən dalca gələn sərkərdələri bir-iki saat ləngidə bilərsən, mən özümü qabağa salıb Nigarın tənəsindən qurtarım.

Halaypozan Koroğlunun sözü ilə dəliləri alladaraq əylədi.

Koroğlu bəzircanı da qatırı ilə götürüb Qıratı qəmçilədi.

Nigar xanım Koroğlunun yolun gözləyirdi, bir də gördü ki, Koroğlu gəlir, yedəyində də bir yüklü qatır gətirir, yükün arasında da bir ərəb bəzircanı vardır ki, bir gözü ağarır, bircə də diş.

Nigar xanım Koroğlunun qabağına çıxıb dedi:

– Ayrı qanlı!

Koroğlu əlini saqqalına tutub:

– Əmini tanı! – dedi.

– Əlbətdə, tanımasam, sənə gəlməzdim, nəinki mən, bəlkə də hər kəs sənə hünərini tanıyır, – deyib lovğalananda bəzircan başını yükün arasından qaldıraraq dedi:

– Ay xanım, mənə şil-küt edənlər bax, o dalda gələnlərdir. Bu kişi mən məğlub olandan sonra özünü yetirdi və mənə bu işi verdiilər ki, aparsın.

Bəzircanın bu qırmızı sözündən Koroğlu çox qəzəbnək olub dedi:

– Təqsir mənim özümdədir ki, səni bura diri gətirib çıxartdım.

Bu anda geridə qalanlar da gəlib çıxdılar.

Koroğlu bəzircanı həbsə aldirtdi, əmma o gecə ərəb palta-rını soyunub damın pəncərəsindən çıxıb qaçdı. Səhər Koroğlu bəzircanın qaçdığını bilib dəliləri yığıb saz ilə əmr verdi:

Ərəbistanlı idu bir qul qaçırtıdım,
Arayın, axtarın, tapın gətirin.
Desələr ki, girib dəliksiz daşa,
Aparın Fərhadı, çapın gətirin.

– Haranı axtaraq? – deyərək dəlilərdən biri xəbər aldı.

Koroğlu:

Axtarın Hələbi, gəzin Misiri,
Bağlayın yolları, kəsin cisiri.
Qol-qola bağlayın, tutun yesiri,
Səqiri kəbirə qatın gətirin.

Dəlilərdən biri dedi ki:

– Sən deyən şəhərlər xan-beylərin ixtiyarındadır, ora getmək
bizə mümkün olarmı?

Koroğlu cavabında dedi:

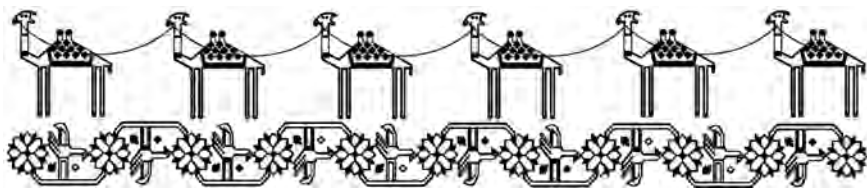
Koroğlu içibdi düşman qanını,
Nərə çəksə hər davada tanılı.
Qırın vəzirlərini, tutun xanını,
Deyərini dəyməzə satın gətirin.

Nigar xanım irəli yetirib:

– Gedib gedib, qoy getsin, niyə onun dalınca nahaq qan
tökürürsən?

Koroğlu Nigar xanımın sözündən çıxmayıb yerində əyləşdi
və sağlıq olsun, qaçanla bir də görüşərik, dedi. Və tazadan öz
dəliləri ilə eyş-işrətə məşğul oldular.

Son.

“AŞIQ MUSA” DASTANI

Söylədi: *Aşiq Mirzə*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

ÖYÇƏLİ aşiq Musanı bir toya gətirmişdilər. Bu toy yeyəsinin bircə dənə oğlu var idi. Oğlanın atası Allahla iqrar etmişdi ki, bircə oğlum olaydı, onun toyuna aşiq Musanı çağırardım. Ona görə həmin aşığı çağırmışdılar. Bu toya molla da çağırmışdılar. Mollanı çağırmağa gedən adama molla demişdi ki, toyda çalğı üçün nə var. O adam isə düşünməyib demişdi ki, bir yaxşı aşiq dəvət eləmişik.

– Kimdir?

– Qocaman aşiq Musadır.

Molla etiraz edib dedi ki:

– Orada musiqi çalınır, hərəmdur, gələ bilmərəm, pəyqəmbərin üzünə şapalaq vuran kimdir?

Oğlan qayıdıb gəldi və toy yeyəsinə molla dediklərini yetirdi. Toy yeyəsi gördü əyər molla gəlməzsə xərci badə gedəcək, qızın kəbini kəsilməyəcək. Əlqərəz molla onun yavuq adamları vasitəsilə ağzını piyləyib haşan kaşanla toya gətirməyə vadar oldular.

Mollanı gələnin görüb toy sahibi çalmaqda olan aşiq Musaya təvəqqe elədi ki, bir azca sazı gizlətsin, qoy molla yeri müəyyən olsun.

Molla içəri girib iki saat dingili xuş eyləyib dizi üstə nalçaya

oturdu.

Molla bir azdan başını qaldırıb soruşdu ki:

– Burada deyirlər aşiq var, o kimdir?

Aşiq Musa cavabında dedi:

– Molla əmi, o mənəm.

Molla gördü ki, bir orta yaşlı aşıxdır. Ona müraciət edib dedi:

– Ədə, utanmırsan qırxında dönbülə döyürsən?

– Neyə?

– A balam, get namaz qıl, oruc tut. Bu təsərrüdü yalından nə çıxar? Dünya bazarına gəlmişən, axurət günü qazan.

– Molla əmi, mənim sazımın ibadətə nə dəxli var?

– Gədə füzul, bə cəhənnəmdən də qorxmırsan?

– Molla, bəs deyirlər cəhənnəm ancaq mollalar üçündür?

– Necə?

– Görürəm acığın tutur, onda sazla qulax ver.

Molla susub dinmədi.

Aldı aşiq Musa:

“Mirzəcam” havasında

Məclisi abad eyləyir,
Nə günahı telli sazın?!
Məlul könlü şad eyləyir,
Nə günahı telli sazın?!

Yek şəcərdi, yek də dəmir,
Haqq özü eyləyib əmir.
And içib rüşvət yemir,
Nə günahı telli sazın?!

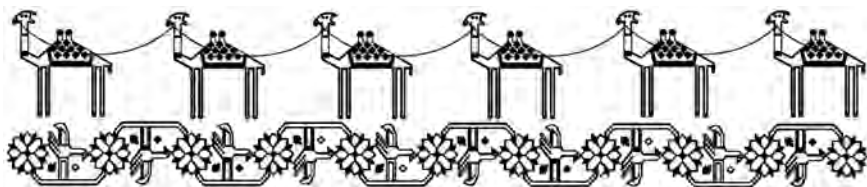
Yoldan çıxıb yolun azmır,
İblis kimi ara pozmur.

Molla kimi cadu yazmır,
Nə günahı telli sazın?!

Fikrini vermir qələmə,
Zülüm eləmir aləmə.
Pulunu vermir sələmə,
Nə günahı telli sazın?!

Musa vəsfın söylər saza,
Eşidən gələr avaza.
Oxşamır ki, binamaza,
Nə günahı telli sazın?!

Son.

XƏYYAT MİRZƏNİN DAĞLARA DEDİYİ SÖZLƏRİ

Söylədi: *Aşıq Mirzə*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

*El yaylağa çıxdığı vaxtdan quzu qırxılıb el arana
köçənə kibi dedikləri.*

İbtida gözəllər çıxanda sənə,
Güllərin dönmüşdü ümmana, dağlar.
Sərçəsməli leyli fərli bulaxlar,
Guşələr batmışdı dumanə dağlar.

Guşimə gələndə quşların səsi,
Eşitcəgin ollam illər xəstəsi.
Bəzənərdi qız-gəlinlər dəstəsi,
Qulqula çalardı cəhanə dağlar.

O bayramlı çıxan, şahın dağıdır,
Dörd ətrafı tamam behişt bağıdır.
Dəstə-dəstə gəlin-qız yığnağıdır,
Bülbül tək gəlirlər fəqanə, dağlar.

Quşçu eli çıxan şah meydanıdır,
Dildə əzbər olan Topaşanıdır.
Böyük Gözəldərə şah fərmanıdır,
Çiçəklərin dönüb nə qanə, dağlar.

Bizim Öküz dağı maral oyudur,
Kirkitdinin döşü rizvan evidir.
Durlu bulax ab-kövsər suyudur,
Damdaş tək gəlibdi cahanə dağlar.

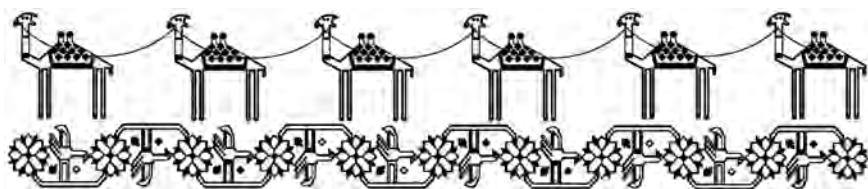
Evsizlik yaylağı bənzər bərbərə,
Zərgar olam, tutam ləli-gövhərə.
Solubdu güllərim, dönüb şeşpərə,
Dolanıb baxıram hər yanə, dağlar.

Dağlardan ucadır Murquzun dağı,
Heç eynimdən çıxmır Şırşır bulağı.
Göyçək gözəllərin burur buxaqı,
İsti dəyər, dönər xəzanə, dağlar.

Eşq ucundan mən də gəldim amanə,
Qış gələndə başım dönür dumanə.
Məxluqatın köçüb gedir arana –
Müxtəsər qalırsan viranə, dağlar.

Mirzə deyər, dəryalərə dalasız,
Şirin canımı eşq oduna salasız.
Biz gedirik siz sağlıqla qalasız,
Görüşməymiz qaldı gümanə, dağlar.

Son.

XƏYYAT MİRZƏNİN CƏHAN MÜHARİBƏSİNƏ DEDİYİ ŞEİRLƏRİ

Söylədi: *Aşıq Mirzə*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

İbtida qülqülə düşdü dünyayə,
Şahlar ziddik saldı cəhanə, millət.
Bala nazil oldu göydən zəminə,
Oda tərqib oldu insanə, millət.

Avstra Selbinən edəndə hücət,
Niqalay Qermaniya bağladı tinyət.
Firənk, inglis, osmanı devlət,
O gündən girdilər mizanə, millət.

Çornaqor, İtaliya, Rumani, Bulqar,
Ameriqa, Belqiya, Yapon, Kitaylar.
Üryan qılinc əldə xədəng, xəncər,
Tamam ərsiz qaldı zənanə, millət.

Baxdılar övrətlər qalıbdı ərsiz,
Yandılar atəşə nari səqərsiz.
Mülklər bəylərdədi, rəiyyət yersiz,
Tüstüləri qalxdı asimana, millət.

Həmayin firqəsi bağladı dəstə,
Firqə firqənən girdilər bəstə.
Cümləsi gəldi məsləhət üstə,
Vardı əllərində bəhanə, millət.

İcmai-həmayin qıldı məsləhət,
Bu cür zülm olmaz yazıxdı millət.
Gedib şahdan istədilər hürriyyət,
Şah bilmədi getsin hayanə, millət.

O dəmdə Niqalay oldu dilpara,
İstədi yetirsin onlara yara.
Kimsini oda atdı, kimsini dara,
Kimsini qərq etdi ümmanə, millət.

Sosyalist demoqratlar buna baxdılar,
Canlarını atəşlərə yaxdılar.
Niqalayı öz taxtından yıxdılar,
Müşkül işlər düşdü asanə, millət.

Gürcü ilə malaqan, irməni, urus,
Bütüm cəmi millət qardaşdı məhbus.
Yüz bundan əqdəm sözü var məxsus,
Sataşa hümməti yezdanə millət.

De qoy mən danışım sən yerində dur,
Hanaq yerdə durma məndən razbor.
Alısan əlinə bir dana mavzur,
Həmsayə olubsan Firunə, millət.

Mən nə haqq eylərəm mizəmmət səni,
Baban verən qoydu xüldü bərini.

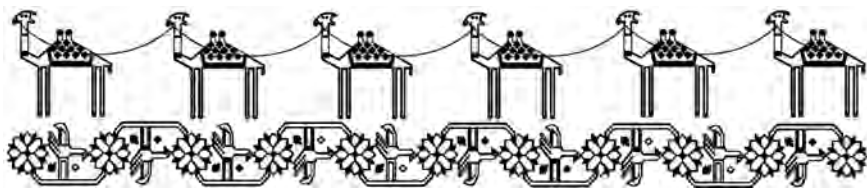
Məskən etdi sərəndibin yerini,
Məlakələr qoydu kəmanə millət.

Sonra bir hökumət gələr olar ədalət,
Günahkar kimsəyə edə əziyyət.
Suvax yerini almaz təlx olu hövqət,
İyit gərək onda dayanə, millət.

Qoyun getsin bu salonlar rahət,
Neçə ildə çox çəkiblər məşəqqət.
Getsin uşağını etsin ziyarət,
O dəm daxil olun ehsanə, millət.

Demə Xayyat Mirzə nə divanədi,
Dediyi kəlmələr çox əfsanədi.
Qoyduğunuz dünyada nə nişanədi –
Afərin siz kimi insanə, millət.

Son.

Ərtoğrol Cavid

“BOLU BƏY” NAĞILI HAQDA

ZƏRBAYCAN folklorunun şah dastanı “Koroğlu” bir çox variantlara malikdir. Bu nağılda mərkəzi hadisə Bolu bəylə Koroğlunun vuruşu münasibətidir. Hadisəni daha geniş verməkçin aşıq uzun giriş söyləmiş ki, burada Koroğlunun uşaqlığı təsvir olunur.

Hadisə İranda Şah Abbas vaxtında cərəyan edir. Şah Abbas bir at şəklini bəyənib əmr edir ki, bu ata oxşar bir at tapın. Mehtəri Canbaz Əli (Roşənin atası) kiçik, lakin hələ zahirən çirkin at gətirir. Şah qəzəblənib gözlərini çıxartdırır.

Bir şeyi qeyd etməli ki, Şah Abbas obrazı folklorda müsbət şah kimi təsvir olunurkən, burada rəzildir. Demək, xalq adil hökmdar tanımır. Bu belə də olmalıdır, çünki onlar barışmaz qütblərdir. Şaha olan nifrət ilkən Roşən simasında verilir. Qırat böyümüş. Şah görüb bəyənir, onu istəyirkən, Roşən cavab verir ki, biz səndən əskik oğlanıq? Bu Roşənin şaha deyil, xalqın şahlığa nifrətidir, öz hüququnu tələb etmədir. Xalq nifrəti sonra özünü daha aydın göstərir. Bu milli axın deyil, internasional xalq axınıdır. Təsadüfi deyil ki, Koroğlu meşədə dörd nəfərə – ərəb, türkmən, tat və kürdə rast gəlib dost olur.

Bu qaçaq dəstəsi də deyildir, bu xalq iradəsinin təcəssümü,

ifadəsidir. Buna görə Koroğlu ilə Giziroğlu Mustafa dost olur.

Koroğluda humanizm də var. O, özünə hücum edən Bolu bəyi tutub öldürmək əvəzinə oğulluğa qəbul edir. Bolu bəy xəyanət edib, onu şahlığa təslim edirsə də, Koroğlunun dostu İsabala onu xilas edir. Daha geniş söyləsək, yəni xalqın azadlıq ideyasına bəzən xəyanət edənlər olmasına baxmayaraq, o məğlub edilməzdir.

Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı “Koroğlu” dastanını bütünlüklə çapa hazırlayır. Şübhəsiz ki, girişdə dastanın elmi analizi veriləcək.

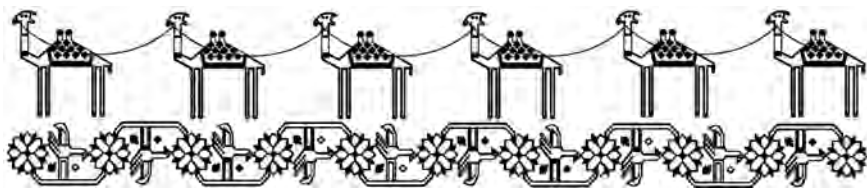
Nağılın leksikonunda arxaik elementlər vardır.

“Koroğlu ələ keçirdiyi ovdan dəvəçiləri də baylandırıb yola saldı” (“baylandırmaq” “dövlətləndirmək” deməkdir).

“– Əyb eləməz ayıt” (“ayıtmaq” “söyləmək” deməkdir).

“Beş minə yavuş dəli Bolu bəyin başına yığıldılar” (“yavuş” “yaxın” deməkdir). Bütün bu kəlmələrə “Dədə Qorqud”da təsadüf olunur. Akademiya filialı bu dastanı çapa hazırladığından çapı lüzumsuzdur. Tədqiqat Kabineti çapdan sonra özündəki materiallar əsasında fikrini bildirə bilər.

09.02.1940

BOLU BƏY

Söylədi: *Aşıq Mirzə*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

Ustaddama¹

Konul sənə nəsihət deyim,
Şəri iblisdən gen gəz.
Üstü təzə, evin kasıb,
Kəllə quralardan gen gəz.
Allahın dərsin bilməyən,
Binəmaz kimsədən gen gəz.
Naşı, nadan çox vardır,
Nadan kimsələrdən gen gəz.

Özü bir, adı min bir,
Verib bu elmi mərifəti.
Nakasdara tabe olma,
Nakasın olmaz sifəti.
Məndən sənə amanatdı –
Yemə namərdin niməti.
Çörəyi kəsəndə canı gedər,
Onun olmaz kəraməti.
Dinməz-söyləməz,
Qaraqabaxlardan gen gəz.

¹ Ustaddama – ustadnamə

Özü bir, adı min bir,
Verib bu elmi-kamalı.
Danma məhşər divanında,
Surarlar surqi-suvalı.
Şeytan adam söz axtarı,
Söz için dava salı.
Şeytan kimi yıqar malı,
Nə yeyər, nə yedirər,
Namərd kimsənədən gen gəz.

Gəl bıçara Allahverdi,
Çağır o Cəlili Cəbbari.
Allah birdi iki dəgil,
Budur dilimin əzbəri.
Yüz igirmi dörd min nəbi,
Tanımışığ pəyqəmbəri.
Ay ağalar, sizə deyim,
Budur könlüm olan varı.
Naşı, nadan çox var,
Nakəs kimsənədən gen gəz.

Yoldaşlar, xəbəri hardan verim, İsfəhan şəhərindən, şah oğlu Şah Abbasdan. Şah Abbasın sədr əzəmi çayçıxanaya girib orada divardan asılı bir vəcih at şəkli görüb, onun gözəlliyinə mat məbnut qaldı. Evə qayıdarkən həmin atın tərifini şaha nəql edib, belə at əsil şah malı ola bilər, dedi. Şah ömrü verdi ki, gedib o şəkli gətirsinlər. Şəkli gətirdikdə şah bu şəkli olduxca bəyənib sədr əzəmə dedi:

- Vəzir, böylə bir atı mənim üçün kim gətirə bilər?
- Şah sağ olsun, belə atı ancaq Canbaz Əli tapa bilər.
- Həmin saat şahın ömrü ilə Canbaz Əli hüzurə çağırıldı.

Şah Abbas atın şəklini ona göstərüb, bu təhər-tördə bir at mənim üçün tapmalısın deyər Canbaz Əliyə sifariş verdi.

Canbaz Əli cavab verdi ki:

– Şah qurbanın olum, belə at Ərəbistan malıdır, qorxuram ki, sifariş uzun çəkə. Əyər vaxta dözsəniz gətirə bilərəm.

– Hər nə vaxt çəksə də gətirməlisən.

Canbaz şahın buyruğu ilə bir qədər qızıl götürüb Ərəbistana doğru rəvan oldu.

O getməkdə olsun, sizə xəbər verim Ərəbistandan. Ərəbistanda bir dəniz kənarında ilxı otlayırdı. Bu halda dənizdən bir ayğır at ilxıya girib bir madyanla cütləşdi. İlxiçi həmin madyanı gözləyib doğan kimi dayçanı gətirib sahibinə verdi. At sahibi gördü bu dayça çox bədəncirə heyvandır, başı və ayaqları gövdəsinə nisbətən yekədir. Allaha pənah deyib dayçanı bəsləməyə başladı. Dayça bir yaşa dolduqda anasının yanına düşüb ilxıya gedirdi, camaat isə bunu görüb etiraz edirdilər ki, bu birəqbət at balası ilxıdan ayrılırsın, digər gözəl ərəb atdarının adını batırmasın. At sahibi isə təvəqqe edib həmin atı ilxıdan ayırmadı.

Bir gün Canbaz Əli gəzə-gəzə gəlib bir əkinçiye rast gəldi. Gördü ki əkinçi əkin əkir, əmma onun yanında isə bir bədəncirə at balası var. Canbaz Əli cudar olduğundan tanıdı ki, bu birəqbət atın gələcəyi şah istədiyi at kimi gözəl əndamlı bir at çıxacaq. Ona görə də ata müştəri çıxıb əkinçiye qiymət deməsini təklif etdi. Əkinçi isə belə müştərini Allahdan axtardığından sən sənin Allahın, nə verirsən ver, – dedi.

Odur ki, canbaz Əli gətirdiyi bir xurcun qızılın bir gözünü at sahibini ələyinə boşaltdı və atı götürüb qaçmağa başladı. Elə bildi ki, at sahibini allatmışdır.

Canbaz Əli oradan qayıdıb çatır Tehrana. Tehranda Canbaz Əli oğlu Rövsənə bir qazma qazdırıb, gətirdiyi atı orada bəsləməyə başladı. Bu minval ilə bu at bir ay burada qaldı. Bir aydan sonra şah xəbər çatdı ki, Canbaz Əli şahın istədiyi atı gətirib. Şah Abbas fərraş göndərüb Canbaz Əlini yanına çağırırdı, Canbaz Əli şahın yanına daxil olduqda şah dedi:

– Canbaz Əli, atı gətirdinmi?

– Şah sağ olsun, atı gətirmişəm, ancaq hələ at halında deyildir. İki ay mənə möhlət ver, atı at təhərinə gətirim.

– A kişi, bu nə sözdür, heç olmasa gətir bir təhər-törünə baxaq, yenə də apar.

Canbaz Əlinin əlacı kəsilib Rəşana dedi:

– Atı şahın həyətinə apar.

Rəşən atı çəkə-çəkə həyətdə saldı. Şah isə sədr əzəmlərlə atın tamaşasına balqona çıxmışdı. Gördü at birəqbət, bihudə bir şeydir. Dedi:

– Əli, mənə layiq bildiyin at budurmi?

– Şah sağ olsun, şahın başı üçün bundan bir at çıxacaq ki, gün çıxanla gün batan arasında bu misildə at olmayacaqdır.

Şahın qəzəbi tutub cavab verdi ki:

– Bihudə oğlu, bihudə bu abırsız şeyi gətirməyin azlıq etmir, hələ bir başıma da and içirsən, milçi, bu saat gözlərini çıxartın.

Milçi hazır olub Canbaz Əlinin gözlərini oydu, sonra şahın əmri ilə atı da özünə verib qayətdən qovdılar. Canbaz Əli atı aparıb oğlu Rəvşənə tapşırırdı və onun yemini təyin elədi.

Gözlərinin yarası sağalandan sonra canbaz Əli tövləyə girib, əllərinin təması ilə atı yoxlayıb oğluna dedi ki:

– Tövləyə gərək ki, işıq düşür.

– Bəli, düşür.

– O deşiyi də tut ki, buraya qətiyyənlə işıq düşməsin.

Canbaz Əli bir aydan sonra ata baş çəkib gördü ki, at təmənlə düzəlilibdir. O saat oğluna tapşırırdı ki, bu ata yarayacaq bir möhkəm yəhər alsın. Onun da yeddi yerdən bağlayacaq qayışları olsun və sonra tapşırırdı ki, ata dava təlimi öyrətsin. Bir dəfə Rəvşən atını təlimdən qaytararkən onun qabağına iki atlı çıxdı. Atlılardan biri şah Abbas, o birisi isə onun sədr əzəmi idi. Sədr əzəm Rəvşəndən soruşdu ki:

– Oğlan, kimin oğlusan?

– Canbaz Əlinin.

Şah işi uduzduğunu duyub dedi:

– Oğlan, bu atı mənə satarsanmı?

– Niyə, məgər biz sizdən əskik kişinin oğluyuq.

Evə gələrkən Rövşən şahə rast gəldiyini və ona verdiyi cavabə atasına nəql elədi.

Canbaz Əli dedi:

– Oğul, əgər şah atı görübsə, ondan əl çəkməyəcək. Tez ol, hazırlaş biz xoruz banında atı alıb qaçmalıyıq.

Rövşən atasının tapşırığına görə mal-mülklərini satıb səhər-çağı atasını atının tərkinə alıb Ərzuruma qaçdılar. Ərzurumda Rövşən atasına bir qulluqçu qadın tutub atasının intiqamını almaq üçün geriye qayıtdı.

Koroğlu az gedib, çox gedib bir çay kənarına çatdı və orada atı otdamağa buraxıb, özü yuxuya getdi. Aləmi rəyada bir şəxs zahir olub dedi:

– Oğul, bundan sonra sənə adın Koroğludur. Yuxudan oyandıqda görəcəksən ki, çayın suyu sütə dönüb. Ondan əyər içsən, sənə səsine və dilinə çatan şey dünyada olmaz.

Rövşən yuxudan ayılıb gördü doğrudan da çayın suyu sütə dönüb. Sütədən doyunca içib tazadan orada yuxladı. Həmin kişi yenə də zahir olub dedi:

– Koroğlu, bu dəfə yuxudan dursan çayın suyunu qırmızı görəcəksən. O sudan da içsən, qiyamətə qədər sənə qalib gələn adam olmaz.

Yuxudan qalxıb Koroğlu qırmızı sudan içib atına qalxdı. Atını sürüb bir meşəyə girmişdi, gördü ki, qarşıdan beş nəfər atlı qaçaq çıxdı: Bunlardan biri tat, biri türkmən, biri ərəb, biri kürddür.

Qaçaxlar bir-birinə himlə başa saldılar ki, bu şəxsin atını əlindən almaq lazımdır.

Koroğlu bunların fikrini anlayıb deyir:

“Cəngi Koroğlu” havasında

Ərəbistan çöllərində gəzərdim,
Rast gəldi mənə dörd gidi.
Biri ərəb, biri türkmən, biri tat,
Birisindən xəbər aldım kürd, dedi.

Yengi buldum düşmənlərim boyurdi,
Düşmən düşməni görəndə durdi.
Ərəbcə yoldaşına buyurdu,
Al mizraqı, qoltuğuna dürt, dedi.

Görən olmaz Koroğlunun soyunu,
İndi siznən tutar bir qurt oyunu.
Haqq yaratmış sizin kimi qoyunu,
Şıkar ovlar mənim kimi qurt gidi.

Koroğlu atından düşüb onların dördünü də əli ilə tutub qollarını bağladı və sonra isə yazıqı tutub dördünün də əllərinin açıb özünə yoldaş elədi. Əsir düşən qaçaqlar Koroğluya məsləhət elədilər ki, Çənlibel adlı yerdə məskən etsinlər.

Koroğlu razı olub Çənlibelə gəldi və onlarla bərabər həmin yerdə düşərgah salıb yaşamağa başladılar. Get-gedə Koroğlunun şöhrəti ətrafı tutdu. Şah, xan və bəg-paşalardan qaçaq düşən nə qədər dəlilər var idisə Koroğlunun başına yığılmışdılar. Bir ilin müddətinə Koroğlunun beş min yeddi yüz yetmiş yeddi dəlisi oldu. Koroğlu yoldaşlarının məsləhəti ilə Nigar xanımı arvad aldı. Sonra isə Koroğlu üçün Şahbaz xanımı da gəlin gətirdilər. Bir dəfə may ayında Koroğlu piyada ova getmişdi. Onun mehtəri Murtuza ağasını Çənlibeldə görməyib, dəlilərdən xəbər aldı ki:

– Koroğlu hara getmişdi?

– Ova! – cavabını eşitcək əvvəl inanmadı, çünki atdar tövlə-də idi. Sonra piyadə getməsinə bilincə qət elədi ki, Koroğlu ovdan

bu dəfə sağ və səlamət qayıtmayacaq. Ona görə də dəlilərə tapşırdı ki, Koroğlunu həzar peşəsin (şərab istəkanını) doldurub mənə verin içim. Murtuzanın əmrinə dəlilər bəvər edib həzar peşəni şərab ilə doldurub ona içitdilər. Murtuza sərxoş halda Koroğlunun rəxtixabında yatdı. Əlqərəz o günü Koroğlunu meşədə yağış tutub cum-cumayə dönüb evə qayıtdı. Və yatmaq istərkən gördü ki, özündən də bir yekə zırpısı çarpayısında yatmışdır.

Koroğlu bu məsələdən hirsələnib Murtuzaya bir sillə vurdu:

– Əbləh oğlu özünə yer qəhətdir ki, mənim yorqan-döşəgimdə yatırsan, yoxsa mənim sağ qayıtmağımdan qətümid olub mənim yerimi tutmaq istəmişən.

Murtuza buradan qaçıb gizlicə tövləyə girib Koroğlunun Qıratına süvar olur və birbaşa Trican qalasına, Giziroğlu Mustafa bəyin yanına qaçır. Koroğlu yuxuda gördü ki, Qırat bir yola çıxıb və yol getdikcə gözündən yaş tökür, o saat anladı ki, atını qaçırlar. Vaqiədən sərəsimə qalxıb sazını alır, görək nə deyir:

“Əcəm Koroğlusu” havasında

Bir qulum qaçdı Ərəbistana,
Axtarın, axtarın, tapın, gətirin.
Qolların bağlayın tənği dəstinə,
Araba köksünə qatın, gətirin.

Cəhd eyləyin yetişməsin güzara,
Bir zarb gəlin, canı düşsün azara.
Olub-olancasın tökün bazara,
Deyərə-deyməzə satın, gətirin.

Yaşa qoç iyidlərim, yaşa,
Yazılanlar gələr bu qərrib başa.
Qaçıb girmiş olsa dəliksiz daşa,
Fərhadı aparın, çapın, gətirin.

Görən olmaz Koroğlunun saçını,
Alan olmaz ağ üzündə maçı.
Qılını, qalxanı, bəhri laçını,
Tazısını, tulasını, atın götürün.

Koroğlunun bu oxumaq səsinə dəlillər hamısı yığıldılar və soruşdular ki:

– Ağa nə hadisə üz vermişdir ki, bu gecə vaxtı bidar olmusuz?

– Bu saat Murtuza ilə Qıratdan mənə bir xəbər verin.

Dəlilər xəbər gətirdilər ki, nə Murtuza və nə də Qırat vardır.

Koroğlu cavab verdi ki:

– İş-işdən keçmişdir, siz gedin yatın, mən işə təhər çəkərəm.

Sizə imdi xəbər verim Murtuzadan. Murtuza özünü Mustafa bəyin yanına çatdırmışdı. Mustafa bəy halal xoş-beşdən sonra Murtuzadan qaçmağının səbəbini soruşur. Mustafa isə üzr tapa bilməyib deyir:

– Ağa, Koroğlu hazırlıq görür ki, bir gecə gəlib sizi qırsın, ona görə xəbərdarlığa gəlmişəm ki, sərhesab olasız.

– Yaxşı, bəs elə isə niyə Koroğlu atını sənə vermişdir. Yəqin bir pis iş tutmusan, çuğulluq edib aramızı vurma.

Əmma Mustafa bəyin yoldaşları Mustafa bəyi inandırdılar ki, boş tərpənmək olmaz, burada bir iş olmamış olmaz. Odur ki, Mustafa bəy laəlac beş min dörd yüz dəli götürüb Çənlibelə doğru yürüş etdi. Koroğlunun qulağı səsdə idi, bilirdi ki, Mustafa bəyi yoldan edib gətirəcəklər. Ona görə də onlar gələn vaxtı güdüb qaravulları dağıtıb qapı-pəncərəni də açıx saxlamışdı. Bir vaxt gördü ki, Mustafa bəyin qoşunu onu mühasirəyə almışdır. Mustafa bəy isə Alapaça atın üstündə pəncərəsinin qarşısında meydan alıb mübariz istəyir.

Koroğlu dərhal sazı götürüb pəncərədən belə dedi:

“Dübeyt” havasında

Yaz gəldi, yanımdan keçdi,
Giziroğlu Mustafa bəy.
Hökmü gəldi dağlar keçdi,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Bir atı var Alapaça,
Hayxıranda ağzın aç.
Macal verməz Qırat qaça,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Nigar xanım bu sözləri eşidib dedi.

– Qoçax Koroğlu, demə daha mən igidəm. Sənin ki, hələ Mustafa gəlməmiş ödün dağılıb.

– Arvad, vəqiədir, görürəm, sən bu işə qarışma.

Mustafa bəy bu danışığı eşidib çox xicalət çəkdi. Dedi:

– Bir gədənin sözünə inanıb, Koroğlu kimi igidi arvadının yanına başı aşağı eləmək heç kişilikdən deyil.

Koroğlu:

Bir qılıncı vardır fanar,
Daşa vursa iki bölər.
Zərbaf geyər, Dür at minər,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Hay desən haya təpər,
Huy desən huya təpər.
Koroğlunu çaya təpər,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Koroğluyam şeş olaydım,
Bir atadan beş olaydım.
Sən ilən qardaş olaydım,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Mustafa bəy Murtuza dedi:

– Murtuz, apar Qıratı yerinə bağla, qılincini də boynundan asıb get Koroğlunun ayaqlarına düşüb ondan üzr istə. Dəli meh-tər Mustafanın dediyi kimi Koroğlunun ayaqlarına düşüb “qul xatasız, ağa kərəmsiz olmaz”, – dedi.

Koroğlu cavab verdi ki:

– Səni baxışlamazdım, ancaq yanındakı nərin xatirinə günahından keçirəm.

Mustafa bəy də Koroğlunun yanına gəlib təklif elədi ki, qardaş olmağa da razıdır, özünün də xahişi Çənlibeldə yaşamaqdır. Koroğlu cavab verdi ki:

– Mustafa, nə vaxt Tricandakı tikilişlərini dağıtsan, onda inanaram ki, doğrudan da mənimlə qardaş olub əlbir vuruşmağa razısan.

Mustafa bəy əmr verdi ki, yüz özünün dəlisi və yüz nəfər də Koroğlunun dəlisi gedib Trican qələlərini dağıtıb Çənlibelə qayıtsınlar.

Dəlilər Trican qələlərini dağıdıb Mustafa bəyin bütün varidatlarını Çənlibelə köçürdülər. On günün ərzində Koroğlu Mustafa bəyin dəlilərini də öz dəliləri kimi yaxşı geyindirdi.

Günlərin bir günündə Koroğlu yalqız tanınan çayın körpüsünün kəsmişdi. Bir də gördü ki, İstanbuldan yüz əlli yüklü dəvə zırınqazurunqla gəlir. Sən demə bu qafilə İstanbul xudgərinin (şahı) qafiləsiymiş. Şıx oğlu şah Abbasa mal göndərüb qızıl ilə mübadilə etmək istəyirmiş. Sarvan gəlib yetişəndə Koroğlu onu əyləyib təklif elədi ki, malları satsın. Sarvan gülümsəyib cavab verdi ki:

– Bu dəvələrin yükləri əlli milyon qızıl edir. Səndə o qüvvə hardadır müştəri çıxasan.

İstanbul xudgəri tacirbaşıya tapşırırmışdı ki, əyər Çənlibel dağında səni böyük bıqlı bir adam əyləsə ona bir iki yük ver, yoluna davam elə. Əmma Koroğlunun sözlərinə tacirbaşı inanıb əl verir. Koroğlu karvanın qabağına düşərək dəvələri Çənlibel dağına sürdürür. Dağın zirvəsinə çatar-çatmaz tacirbaşının xatirinə xudgərin sözü düşüb qət elədi ki, bu adam tacir deyilsə, Koroğlu olacaqdır. Geri dönmək istədisə də, Koroğlu qulaqlarının diblərindən bıqlarını çıxartıb belə cavab verdi:

– Haydı qayıt İstanbula, şaha xəbər apar ki, malları satan kimi pulların göndərim.

Koroğlu ələ keçirdiyi ovdan dəvəçiləri də baylandırıb yola saldı. Tacirbaşı bir əl bir təpə özünü İstanbula yetirdi və yüklərin vay xəbərini xundagərə çatdırdı. Xundagər o saat car çağırıdırıb xəbər verdi ki, hər kəs Koroğlunun ya ölüsünü, və ya dirisini mənə çatdırsa on yeddi yaşındakı qızımı ona verəcəyəm. Bolu bəy adlı bir qoçaq bu əmrə razı olub xundagərdən həştad min qoşun və Qəcəralı adlı bir paşanı da özünə köməkçi alıb Çənlibelə doğru yol basdılar. Tunan çayının kənarında çadırlarını qurub düşərgah etmişdilər. Koroğlunun Dəmirçi oğlu adlı bir gözətçisi bu qoşunu görüb çoban paltarında əsgərlərin içinə girdi və haray saldı ki, aman günüdür, Koroğlunun dəliləri sürümü aparmışlar, sizin böyüğünüz kimdir, ona mənim şikayətim var.

Dəmirçioğluna cavab verdilər ki:

– Bu qoşunun sərkərdələri Bolu bəglə Qəcəralıdı.

Dəmirçioğlu bu xəbəri öyrənib özünü çatdırır Koroğlunun yatağına. Və başladı ağasını bu sözlərlə oymağa:

Koroğlu “Dübeyt” havasında

Oyan, qoç Koroğlum, oynan,
Üstümü zə paşa gəlir.

Bolu bəydir, Qəcəralı,
İkisi də qoşa gəlir.

Mən söylərəm daddı-daddı,
Nökərlərin eyni zətdi.
Hər bir yandan beş min atdı,
Yalqız Eyvaz başa gəlir.

Sinəmə vurma düyünü,
Dava olar cuma günü.
Dəmirçioğlu qoqa günü,
Köpüklənib coşa gəlir.

Koroğlu yuxudan ayılıb gördü ki, qoşunun ocaq, qəlyan
tüstüsündən ətrafı duman alıb, götürür görək nə cavab verir:

“Dübeyt” havasında

Yığılın dəlilər, yığılın,
Bu duman nə duman ola?!
Yığılın, yenə dağılın,
Bu duman nə duman ola?!

Varın durbini gətirin,
Atı miniciyə yetirin.
Mənə bir xəbər gətirin,
Bu duman nə duman ola?!

Koroğlum söyləsin haqdan,
Atlı seçilsin yayaxdan.
Duman yox idi bayaxdan,
Bu duman nə duman ola?!

Koroğlu aşıxlıq paltarı geyinib, sazını əlinə alıb özünü Bolu bəyin qoşununun içinə saldı.

Koroğlunu həman saat apardılar Bolu bəyin hüzuruna ki, bir az saz çalıb şadyanəlik etsin. Bolu bəy Koroğlunu stul üstə əyləşdirib xəbər aldı ki, ədə, bu qırmaqıran vaxtda aşıxlığı kimə etməyə gəlmisən.

– Paşam, mən Koroğlunun aşığı idim, bu günlər həqqimi kəsib, özümü də qapısından qovubdur.

– Haydı sazını çıxart bir Koroğlu bənzətməsi de!

– Xeyr paşam, onun sözləri sizin xoşunuza getməz.

– Eyb eləməz, ayit!

Alır Koroğlu:

“Koroğlu müxəmməsi” havasında

Qoşunu çəkdin üstümə,
Bolu sən mənim, sən mənim.
Gedərəm canım qəsdinə,
Bolu mən sənin, mən sənin.

Zatım, zorum bildirrəm,
Göz yaşını sildirrəm.
Yəqin bil ki, öldürürəm,
Bolu mən səni, mən səni.

Ədə pəzəvənk, o mən gələni nə bilirdi ki, bu sözləri qoşsun, özündən toquma.

Ovcuva pul qoyaram,
Gözlərinə gül qoyaram.
Arvadını dul qoyaram,
Bolu mən sənin, mən sənin.

Yola gəlsən, yol oğluyam,
Mərd iydələrin quluyam.
Tanıgilən Koroğluyam,
Bolu mən sənin, mən sənin.

– Yanşax, ayit baqalım. Koroğlu davada özünü necə aparır.

Koroğlu:

Bolu bəy, tanırsan məni,
Gör mən necə bəbirəm, bəbir.
Öldürmə, insafım yoxdur,
Dinimdən dönmüş govuram, govur.

Uca dağları aşanda,
Gözlərim qamaşanda.
Bu dəli könlüm coşanda,
İstəmə dağlar doqrayam.

– Deyirlər bəs Koroğlu qocalmışdır.

Koroğlu:

Koroğluyam ucalmışam,
Tungərlərdən bac almışam.
Yüz desələr qocalmışam,
Hələlik Babəyi-Əmirəm.

Bu hində tacirbaşı içəri girib gördü ki, parçaları əlindən alan həmin şəxsdir. Yavaşca Bolu bəyə deyir ki:

– Bu aşıq Koroğlunun özüdür, fürsət var ikən tutmaq lazımdır.

Bolu bəy o saat içəridən qalxıb deyir:

– Yanşax, sən Koroğlusanmı?

– Xeyr.

– Qoy sazını yerə.

Koroğlu sazını yerə qoyur. Koroğlunun qollarını bərk-bərk bağlayıb salladılar Tuna çayına. Koroğlu suyun içindən təvəqqe elədi ki, paşam, mənə bir-iki dəqiqə aman ver, bir-iki xanə söz deyim.

Bolu bəy icazə verir. Koroğlu sahilə çıxıb götürür sazını:

“Əcəm kərəmisi” havasında

Nahaqdan məni salmısan çaya,
Vallah Bolu, mən Koroğlu deyiləm.
Cəvan ömrümü yetirmə vaxt,
Vallah Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Koroğlunun yüz min fəndi-feli var,
Əmmək üçün ləblər üstə balı var.
Çənlibəldə yüz min yerdə eli var,
Vallah Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Koroğlunun bir atı var kəşandır,
Mənzilgahı Ərdəbildən aşandır.
Atamın adı Əli, öz adım Rövşandır,
Vallah Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Bolu bəy bu sözlərə inanıb Koroğlunu mürəxxəs etdi və əmin etdi ki, əyər Koroğludan xundgərin parçalarını geri alsam, on yükünü sənə verəcəyəm.

Koroğlu qayıtmaqda olsun, onun dəliləri isə dağın başından Koroğlunun suya salınmasını görmüşdülər. Odur ki, onun nica-tına gəlirdilər.

Koroğlu öz dəliləri ilə üzləşib onlara tapşırırdı ki, qoşuna çox tələfat verməsinlər. Bolu bəyi isə sağ tutub gətirsinlər.

Koroğlunun qoşunu özünü Bolu bəyin qoşununa vurub meymənəni müyəssərəyə, müyəssərəni meymənəyə vuraraq əsgərləri pərakəndə etdilər. Bolu bəyi isə diri tutub qolu bağlı Koroğlunun hüzuruna gətirdilər. Bolu Koroğlunu görən kimi qorxudan dodaqları çatdı. Koroğlu Bolu bəyin qorxduğunu görüb sazını götürüb deyir:

“Şikəstə” havasında

Bolu bəyim, düşürmə yadıma,
Mən dəlini tutan günlər necə oldu?!
İndən belə kimlər yetər dadıma –
Mən dəlini tutan günlər necə oldu?!

Nökər olan qulluq eylər bəglərə,
Yıldız olan qulluq edər aylara.
Üzüqoylu axıdırdın çaylara,
Mən dəlini tutan günlər necə oldu?!

Koroğluyam, sözlərimi söylərəm,
Xəncər alıb bağrım başın teylərəm.
Qorxma Bolu, səni azad eylərəm,
Mən dəlini tutan günlər necə oldu?!

Söz tamam olandan sonra Koroğlu Bolu bəyi arvadı Nigar xanımın köynəyinin yaxasından keçirərək oğulluğa götürdü. Bu gündən üç gün sonra Bolu bəyin boğazından çörək getməyib, lal-kar, dinməz-söyləməz Koroğlu ilə üzbəüz və dizbədz oturdu. Koroğlu dedi:

– Oğul, niyə çörək yemirsən və dinməz-söyləməz otursan. Mən fikrini duymuşam. Sənə bura gələndə mənim qan baham olaraq xundgərin qızı Dona xanımı vəd ediblər. Sən heç qəm yemə, on beş günün ərzində o qızı sənə çatdırram.

– Ağ, gec olmazmı?

– Necə qız olsun, tez olsun.

Koroğlu gördü ki, Bolu bəy çox tələsir. Əmr verdi ki, Ağcaquzu atı yəhərləsinlər.

Mehtər atı hazır edən kimi Koroğlu ata səvar olub İstanbulla getmək istədikdə Bolu bəy də onunla bərabər getməyi xahiş etdi. Koroğlu əvvəl etiraz etdisə də, lakin sonra razı olub onu da özü ilə bərabər apardı.

Koroğlu bir qədər məsafə gedəndən sonra Bolu bəyin dağadaşa dağılmış qoşununda beş minə yovuq dəli Bolu bəyin başına yığıldılar. Əmma bunların heç biri Koroğluya əl açmağa cəsarət etmədi. Bir qədər yol qət edəndən sonra Bolu bəyin qaçmış dəlilərindən on minə yavıq nəfər də Bolu bəyə birləşdilər. Nihayət İstanbulla çatır-çatmaz Bolu bəyin əsgərləri igirmi minə çatmışdı.

Burada Koroğlu yorqun olduğundan düşərgəh edib istirahətə məşqul oldu. Şəşpər-gürzü, qılinc, qalxanını yanına qoyub yuxlamışdı. Bolu bəy isə fürsətdən istifadə edib Qəcərəlinin köməyi ilə Koroğlunun şəşpərini qalxızib onun başına vurdular.

Koroğlu bihuş oldu. Bolu bəyin dəliləri isə onun əllərini zəncirlə möhkəm bağladılar. Koroğlu özünə gəldikdə Bolu bəyə dedi:

– Mənə yaxşı oğulluq etdin, mənə bu da azdır. Səndən birçə xahişim var, əllərimi boşalt, bir-iki kəlmə oxuyum.

Bolu bəyin əmri ilə Koroğlunun qollarını bir qədər boşaltmışdılar. Koroğlu sazını götürüb deyir:

“Cəngi Koroğlu” havasında

Xıncır təki düşmən üstə varanda,
Kəlbi təki tərs savaşı gərəkdi.
Dəlilərim saqı soldan tökülə,
İçindəki qoç yoldaşım gərəkdi.

Düşmən gəldi yerim, yurdum dağıda,
Ayağım zəncirdə, qolum baqıda.

Yada bel bağlayan qalar yaqıda,
Yad oğlunun yaqlı aşığı gərəkdi.

Yad oğlunun yoxdu bir etibarı,
Yıxılar xanası, qalmaz sitarı.
Budu Koroğlunun əhdi, iqrarı,
Xundgərin o qızıl başı gərəkdi.

Bolu bəy təkəbbürlə bığların eşərək dedi:

– Çox it kimi hürmə. Sənin əcəlinə bir elə şey qalmayıb.

– Eyb eləməz, hər nə başarırsan, edə bilərsən.

Koroğlu geriye dönüb gördü ki, Çənlibel dağının bir zirvəsi
görükür. Aldı görək nə deyəcək:

“Koroğlu müxəmməsi” havasında

Yönü bəri baxan dağlar,
Mənim səndə neyim qaldı?!
Əlim yetməz, gücüm çatmaz,
Dal budaxda narım qaldı.

Məni tutdu bu Qəcəri,
Öldürür, vermir macalı.
Hayıf qırmadım qacarı,
Ürəyimdə dağım qaldı.

Gör nə etdi Bolu beylər,
Dəmir kündə boynum əylər.
Ovladığım sər bulaxlar,
Taza məhbublarım qaldı.

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Səni minən alır murad.

Ağcaquzu bir də Qırat,
Bağlı bədöylərim qaldı.

Koroğluyam, vətənimdən atıldım,
İki qolumdan çatıldım.
Namərddiynən tutuldum,
Çənlibəldə yerim qaldı.

Bolu bəyin fərmanı ilə Koroğlunu at qabağına qolu bağlı salıb piyada aparmağa başladılar. İstanbula üç verst qalmış Bolu bəg üç nəfər atlı qasid xundkərə göndərdi ki, Koroğlunu tutub gətirirəm. Bu xəbər xundkərə çatan kimi sədr əzəmini də alıb Koroğlunun tamaşasına çıxdı, lakin Koroğlu onlara yaxınlaşdıqda onun vəhməsindən hər ikisi geri qaçdı. Koroğlu bunların qaçmasına deyir:

“Cəngi Koroğlu” havasında

Ay ağalar, dava günü gələndə,
Qoç igitlər çıxırışban quşana.
Çahar tərəfdən qoşuna qara degilən,
Macal verməz ərəb atdar qaçana.

İgit gərək topa vursun arxanı,
Ağasının yanına çəksin qoqanı.
Acıqlansın, üzə çəksin qalxanı,
Səttaqnan səksən oxlar başına.

Koroğlu deyər, davam haçan qurula,
Müxənnətin əzəl boyun vurulu.
Qoç iyidə xanlıq, bəglik verili,
Bu meydanda vəzir nədi, paşa nə.

Nihayət, Koroğlunu gətirib xundkərin həyətinə saldılar.

Cəmi İstanbul əhli Koroğlunun tamaşasına yığılıb Bolu beyə afərin deyirdilər. Xundkər mirqəzəblərə əmr elədi ki, Koroğlunun boynun vursunlar. Sonra Bolu bəyə üzünü dotub, sənin toyunu qırx gündən sonra edəcəyəm – dedi. Xundgərin qızı Dona xanım atasına məsləhət gördü ki, Koroğlunu tez öldürtməsin. Qırx gün həbsə salsın ki, ta toy günü, onun Bolu bəg tərəfindən tutulmasını məclis əhlinə göstərmək mümkün olsun.

Xundkər qızının sözünə qulax verib Koroğlunu bir dərya kənarında, qırx arşın dərinlikdə quyuya saldırdı və hər gün ona bir girvənkə çörək və bir istəkan dəniz suyundan başqa şey verməyə icazə vermədi. O gecəsi Dona xanım fikr elədi ki, Koroğlu gündə bir girvənkə çörək yeməklə yenə də qırx günə sağ qalmaz. Qulluqçu qızlara tapşırırdı ki, Koroğlunun quyusuna hər gün özü istədiyi qədər yemək-ichmək versinlər və bu sirri bir diş bilsin, bir dudaq.

Qaravaşlar müti fərman olub xanımlarının boyruquna hər gün əməl edirdilər. Bu minval ilə Koroğlu iyirmi səkkiz gün qoyuda qalmışdı. İyirmi səkkizinci günü dəliləri yadına düşüb götürdü sazını:

“Əcəm Kərəmisi” havasında

Şıx oğlu Əskər qaşları cəllad,
O hünər ki, səndədi yanımda gərək.
Dəlilərim sağ-soldan tökülə,
İçindəki qoç yoldaşım yanımda gərək.

Çıxıb təpə başında duran,
Çəkib bığları gərdəndə buran.
Yeddi ifçin nalı bir əldə qıran,
Kosa Səfər bu gün yanımda gərək.

Ustadların yol ərkanın bilməyən,
Qəvvas kimi eşqin bəhrin dəlməyən.

Tanrısın tanımayan, yola gəlməyən,
Baba Kənhan bu gün yanımda gərək.

Qoç Koroğlu çağır İmam Cəfəri,
Puçdu bu dünyanın zoqi-səfəri.
Çək aq qılıcı qıraq kafarı,
Aqam şahımərdən mənə hov gərək.

Koroğlu quyuda qalmaqda olsun, sizə xəbər verim Çənli-beldən. Koroğlunun qoçax dəlilərindən olan İsabala yuxusunda Koroğlunu Tuna çayına düşmüş görüb, əlini ona verib qurtarır. Yuxudan ayılıb, vəqəni yoldaşlarına nəql etdi. Dəlilər belə qərara gəldilər ki, aralarında çöp atsınlar. Çöp kimə çıxarsa, o gedib Koroğlunu xilas etsin. Çöp atdıqda, çöp İsabalaya düşür. İsabala atını yəhərləyib səvar olur və yoldaşları ilə belə vidalaşır:

“Dübeyt” havasında

Bu gün bir igid istərəm,
Getsəm gələ, mən ilən.
Ölsəm qalam çöllərdə,
Ölə qala, mən ilən.

Bir igid istərəm gürci,
Qalalardan ala burci.
Düşməne əyri qılını,
Çalsam çala, mən ilən.

Hanı İsabala, hanı,
Qul deyibən aqam tanı.
Koroğlu tək növcəvanı,
Alsam ala, mən ilən.

Əlqərəz, İsabala yola düşdü. Az getdi, çox getdi, günlərin bir günündə çatdı İstanbula. İstanbulda bir qarıya qonax oldu. Qarı İsabala pul götürüb ona və atına yemək-içmək düzəltdi. Söhbət əsnasında İsabala qarıdan soruşdu ki:

– Sən dünyagörmüş qarısən, heç Koroğlunun yerindən mənə bir xəbər çatdırırsan?

Qarı dedi:

– Oğul, əyər o Bolu bəy tutub gətirən Koroğludursa, onun yerini Xundkərin qızı Dona xanımdan başqa heç kim bilməz.

– Nənə, çara sənə qalıb. Mən Koroğlunu görməliyəm.

Qarı İsabala bir qədər qızıl götürüb ona bir dəst qız paltarını alıb geydirdi və “mən hara gedərəmsə, yan-yorana baxmaya-raq gəl” – deyib qabağına düşdü. Düz apardı Dona xanımın yanına və ilan dili çıxarıb dedi:

– Qızım, bu mənim qızım Şahniyardır, qartdaş evdə qalıb hər kimə gəldi vermək də olmur, indi sənənin yanına gətirməkdən məqsədim budur ki, onu qaravaşlıqda müzəyiqə etməyəsən və kimə istəsən verəsən.

Dona xanım razı olduqdan sonra qarı getdi. Dona xanım qaravaşı Ağca qıza tapşırırdı ki, taza kənizi də alıb bağa getsin, bir dəstə gül dərib gətirsinlər. İsabala Ağca qızla getdikdə Dona xanım onun arxasının enliliyin, kobud yerinin görüb dedi:

– Yəqin burada bir hilə var, bu sifətdə, bu yeridə qız hərgiz olmaz. O idi ki, onun dalınca:

– Ay oğlan, sənə demirəm, sən hara gedirsən? – deyərək çağırırdı. Belə qışqırıqda İsabala o saat geri qayıtdı. Dona xanım qət elədi ki, o, Koroğlunun qız paltarına girmiş dəlilələrindən olacaqdır. Onu otağına apararaq, üzünü açır, görür bu bir gözəl cavandır ki, heç bu mislidə oğlan onların vilayətində yoxdur. Dona xanım bir göndüldən min göndülə ona vurulub qol-boyun maça-maçdan aludə olur. Cuqal Ağca qız isə bu macəranı pəncərədən güdüb dərhal Xundkərin yanına qaçıb əhvalatı ona qandırır.

Xundkər Bolu bəyi bir böyük qoşun başında göndərərək Dona

xanımın qəsrini ihatə etdirir. Dona xanım İsabalanı işdən halı edib təvəqqe edir ki, otaqdan çıxıb qaçsın. İsabala isə “mən cənnətdən çıxıb cəhənnəməmi gedəcəyəm” deyərək etiraz edir. Dona xanım başlayır yalvarmağa.

“Şikəstə” havasında

Çənlibeldən doğuluban gəlmişən,
İsabala, dur getginən bu yerdən.
Ağanın sorağın məndən almısan,
İsabala, dur getginən bu yerdən.

İsabala:

Çənlibeldən ağam deyib gəlmişən,
Ölər İsabala, getməz bu yerdən.
Ağamın sorağın burda almışam,
Ölər İsabala, getməz bu yerdən.

Dona xanım:

Dünyanı saxlayan cütdür, kotandır,
İgid olan özü cəngə yetəndir.
Bolu bəgdir, Koroğlunu tutandır,
İsabala, dur getginən bu yerdən.

Oğlan:

Qoçax olan hər davaya yetəndir,
Yay-oxunu düşmanlara atandır.
Koroğlunu al-dil ilən tutandır,
Ölər İsabala, getməz bu yerdən.

Qız:

Dona xanım bilməz vəqti, bivəqti,
Bir qərib oğlansan kimsənən yoxdu.
Bolu bəy gəlib, qoşunu çoxdu,
İsabala, dur getginən bu yerdən.

Oğlan:

İsabala bu gün gəlib mehmana,
Hayxırsın Qıratı girsın meydana.
Min tülkü neylər bir ac aslana,
Ölər İsabala, getməz bu yerdən.

Nihayət, İsabala razı qalıb qız paltarında başına çadra salaraq bayıra çıxır və lap Bolu bəyin atının qarşısından ötüb gəlir qarının evinə. Koroğlunun Qıratını yəhərlədi. Yeddi yerdən zər qulamını bərkitdi. Şəspəri götürdü, qalxanı taxdı qoluna, yay-oxu aldı əlinə qırx səkkiz silaha qütəvər olub birbaş gəldi Koroğlunun quyusu başına.

Qaravulları qovub quyunun ağzından daşı qaldırıb tulladı dənizə. İp salıb Koroğlunu çıxartmaq istədisə də gücü çatmadı. Koroğlu səsləndi:

– İsabalacan, Qıratı gətirmisən?

– Bəli ağa, gətirmişəm.

– Elə isə kəndiri sarı Qıratın tərkinə, min sür.

İsabala Koroğlunun dediyi kimi edib onu quyudan çıxartdı. Koroğlu quyudan çıxaraq İsabalanı öpüb, qucaqlamağa başladı. Qıratına minib İsabalaya da bir başqa at alıb mindirdi.

Bunlar hər ikisi atlarını sürüb bir təpəyə çıxdılar və ətrafa nəzər salıb gördülər Dona xanımın qəsrini Bolu bəy və Qəcəralının qoşunu qarışqa kimi bürüyübdür. Xundkər isə öz sədr əzəmi ilə qəsrinin balqonuna çıxıb Koroğlunun dəlisinin tutulmasını gözləyirdi.

Koroğlu əhvalatı İsabaladan öyrənib dedi:

– İsabala, mənə nə boyun olarsan, buradan bir neçə xanə söz deyib orada qoşun bir-birini qırsın.

İsabala etinasızlıqla cavab verdi ki:

– Ay ağa, sən qoca çağında da yalandan əl çəkmirsən.

Koroğlu:

– İmdi inanarsan – deyə götürür:

“Cəngi Koroğlu” havasında

Dedi Xundkər dur gör başın çarası,

Durub üstünə gəlləm inşallah.

Kip bağlayıban ər meydanda durarsan,

Aranıza sarxaçı sallam inşallah.

Xundkər Koroğlunun səsinə eşilib əmr verdi ki, Bolu bəy, Koroğlu quyudan çıxıb səsi qoşunun içindən gəlir. Sər hesab olun, harada görsəniz öldürün. Bu səs qoşuna vəlvələ salıb kosalar bıqlıları, bıqlılar isə kosaları nizələməyə başladı.

Koroğlu İsabalaya göz edərək gülür və sözünə davam edir:

Dağıdıram xümsi zəkat niyazi,

Haq-taala olsun mərd igiddən razı.

Cuma günü günortanın namazı,

Toxat camisində qıllam, inşallah.

Mollalar çağırırlar farsı əzəni,

Ocaqlarda qaynadırlar qazanı.

Yeddi gün qızılbaş verən qəzani,

Üç gün üç gecədə allam, inşallah.

Koroğluyam, Dona xanım qəhrində,

Döyüşürəm Rustam Zalın təhrində.

Tanrı qoysa İstanbulun şəhrində,
Öz adıma sikkə sallam, inşallah.

Söz tamam olan kimi Koroğlu bir tərəfdən, İsabala isə o biri tərəfdən özlərini vururlar qəlbi leşkərə. Qırılan qırılır, qaçan qaçır. Bolu bəy və Qəcəralı isə bir köhnə karvansarada gizlənirlər. Koroğlu Dona xanımın yanına gəlib deyir:

– Qızım, sən mənim ikinci Allahım olmusan, çörəyini mənə halal elə.

– Halal olsun!

– Neçə yarım ağaclıq yolda durub halallaşmaq olar, bir yaxına gəl əlini əlimə ver.

Dona xanım aşağı enib əlini Koroğluya uzatan kimi Koroğlu alıcı quş kimi onu dartıb atının tərkinə mindirir:

– Bax, halallaşmaq belə olur, məni bərk qucaqla deyib, – həyətdən çıxırlar.

Yol gedərkən Koroğlu İsabalaya dedi:

– İsa, bundan nə oldu, biz gəlib fəqir-füqəranı qırdıq. Siz burda durun mən gedib Bolu bəylə Qəcəralını öldürməsəm ahım yatmaz.

Koroğlu geri dönüb onları axtararkən, iki uşax Bolu bəy və Qəcəralının gizlənən yerlərini Koroğluya nişan verir. Koroğlu onların hər ikisini durub cəmətin içərisinə çəkir və özünün aldadılıb tutulması fəqərəsini nəql edib onların cəzasını cəmətin özünə həvalə edir və oxuyur:

“Osmanlı Kərəmisi” havasında

İki təkə bir meydana varanda,
O meydanın halı pərişan olu.
Bir qoç igid bir meclisdə tapılsa,
Bəzədər məclisi zərnişan olu.

Sərçəyə bax, qara quşa don biçər,
Mərd igidlər dolu budalar içər.
Namərd adam dava görəndə qaçar,
Çıxar salamata pəhləvan olu.

Koroğlu deyər, xata çəkmənəm mərddən,
Tülkü deyər aslanı qovaram yurddan.
Bir keçi qaçıb qurtulsa qurddan,
Baxar boynuzuna kərgədan olu.

Bu sözdən sonra camaat məsləhət edir ki, Koroğlu, bunların divanını özünüz etsəz, daha əfzəl olar.

Koroğlu Misri qılıncını çəkib Bolu bəyin qanını Qəcəralının qanına qarışdırır. Sonra bir fərraş göndərüb, Bolu bəyin Ağca quzu atını gətirtir. Oradan isə Koroğlu Xundgərin qapısına gedib Xundkəri bayıra çağırır. Xundkər əsə-əsə balqona çıxdıqda Koroğlu deyir:

– İndi niyə qorxursan, biz ki, quda giyov olmuşuq, ancaq heç yaxşı iş görmürsən, qızını lap xüryət edirsən. Keçəl gəlinin heç olmasa gəlin gedəndə başına yapışdırmağa saqqızı olur. Sən ki, qızına heç cəhiz verməyəcəkdin...

Xundkər qorxusundan xəzinəsinin açarlarını aşağıya tullayıb, al, itil dövlətin də, namusun da Allahın min bir balası da sənin olsun, – deyib içəri qayıtır.

Koroğlu bir neçə dəvəçi tutub xəzinəni yüklətir. İsabala ilə Dona xanımı da yoldan götürüb zarunq zarunqla Çənlibelə doğru yola düşür.

Bir neçə ağac yol gedəndən sonra xundkərin şəhər kənarında olan topçuları belə qərara gəlirlər ki, Koroğlunun dalınca bir neçə top atsınlar, ta sabahkı gün Xundkər onları mirqəzəblərinə dögdürməsin.

Bunlar bir neçə top atmışdılar ki, Koroğlu götürür sazını:

“Gəraylı” havasında

Mərd qovar, namərd qaçar,
Meydan gömür gömürlənir.
Qadir Allah meydan açar,
Meydan gömür gömürlənir.

Güllə mənzili döyəndə,
Müxənnət boynun əyəndə.
Qılınc qalxana dəyəndə,
Qalxan gömür gömürlənir.

Nəs idi bəglər, nəs idi,
Yarın telindən əsildi.
Bəz adam var bədəsildi,
Malına baxar gömürlənir.

Top açılır qalasından,
Haqq saxlasın balasından.
Koroğlunun nalasından,
Dağlar gömür gömürlənir.

Topçular Koroğlunun belə nəyə çəkməsindən qorxub geri qaçdılar. Bunlar isə yollarına davam etməyə başladılar.

Yol üstü Koroğlu görür ki, göydən bir qatar durna Çənlibel tərəfdən uçurlar.

Götürür, görək arvadları və dəlilərini onlardan necə soracaq alır:

“Tiringi” havasında

Göydən gedən gözəl durna,
Bizim ellər yerindəmi?!

Qanaddarı burma-burma,
Çənlibellər yerindəmi?!

Söhbətnən saz eyləyən,
Ördəknən qaz eylənən.
Əl vuranda naz eyləyən,
Şahbaz pərim yerindəmi?!

Koroğlu söyləməz yalan,
Evinə girməsin talan.
Hər dəqiqədə xətrimi alan,
Nigar xanım yerindəmi?!

Koroğlu buradan keçib Çənlibelinin yaxınlığındakı bulax başında bir çobandan üç-dörd qoyun alıb kəbab bişirib yeyirlər, istirahətə oturlar. Çobana haq ver dedikdə İsabala təklif görür ki, bir axsaq qatır qızıl var, onu verimmi? Koroğlu bu təklifə belə cavab verir:

“Dübeyt” havasında

Havadan uçan beş durna,
Gölün qədrini nə bilir.
Öz kəndi qədrin bilməyən,
Elin qədrini nə bilir.

Cüt qoşub, əkin əkməyən,
Süfrəyə çörək tökməyən.
Arının qəhrin çəkməyən,
Balın qədrini nə bilir.

Dərədə butər sögüdlər,
Dəliyə neynər ögüdlər.

Mal qazanmayan igidlər,
Malın qədrini nə bilir.

Qoç Koroğlum, öləndə,
Tülkülər aslan olanda.
Qarqalar bülbül olanda,
Gülün qədrini nə bilir.

Sözünü qurtarıb Koroğlu qatırın bütün yükünü çobana verir
və yola çıxırlar.

Bir müddət getmişdilər ki, qarşıdan Ayvaz bir bölük dəlilərlə
Koroğlunun pişvazına çıxdı. Dona xanım xəbər aldı ki, Koroğlu,
bu məlahətli oğlan kim olmuş ola?

Koroğlu:

“Müxəmməs” havasında

Sənə deyim, Dona xanım,
Ayvaz bu gələndi, gələn.
Dilin-dudağın mən yeyim,
Ayvaz bu gələndi, gələn.

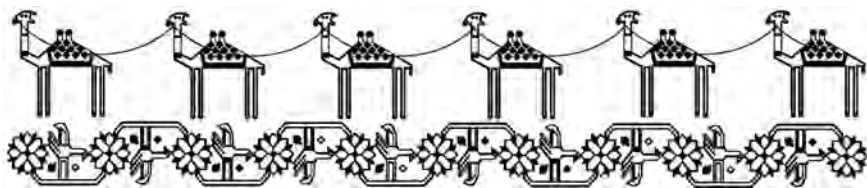
Ayvazdı on dörd yaşında,
Qüdrət qələmi qaşında.
Durna telləri başında,
Ayvaz bu gələndi, gələn.

Ayvazdı aləm göyçəyi,
Əlinə tutubdu çiçəyi.
Başında halqa birçəyi,
Ayvaz bu gələndi, gələn.

Koroğlunun ərkinən,
Qoç iyidin görkü ilən.
Cigni samur kürkü ilən,
Ayvaz bu gələndi, gələn.

Ayvaz gəlib pişvaz etdikdən sonra böyük təmtəraq ilə Cənlibelə getdilər. Orada isə Dona xanım və İsabalanın toyunu böyük şadyanəliknən keçirdilər.

Son.

Ərtoğrol Cavid

AŞIQ ƏSƏD VƏ MİRZƏNİN BİR NEÇƏ ƏSƏRİ HAQDA

ŞIX Əsədin söylədiyi “Koroğlu” nağılı “Bolu bəy” adı ilə də getmiş. Qısa məzmun budur: Bolu bəy və Qəcəl Alı Koroğlunu tutmağa gedirlər. Silahsız Koroğlu tutulub gətiriləndən sonra dəlilərindən İsabalı onu gəlib xilas edir.

Bu bəsit sxema bəzən bəsit də əks olunmasına baxmayaraq aşix Əsəd tərəfindən çox maraqlı söylənib. İfadə xalq dili ifadəsidir. Maraqlı cəlb edən tərəf nağılın leksikonudur. Burada çoxlu yeni və bəzən əski kəlmələr var. Ən çox yeni kəlmələr maraqlıdır:

“Koroğlu qranitsanı özünə məkan edib oturmuşdu”.

“Cəmi krallara baş çəkirdi”.

“Həsən paşa əlində bir boqal şərab çıxdı qapıya”.

“...mən yeyirəm, səhər ertə zaqusqam bir put düyü”.

Bu kimi misallar yenə vardır. Nağılın sintaksisində də rus dili təsiri görülür. Mis.:

“Koroğlunun əynində bir köynək, çiyində bir aba, ayağında bir çust, başında isə keçə papaq. Hansı ki, bunları gecə geyinib yatır”.

“Hansı ki” bağlaması rus dilindəki “kotoriy”dır.

Koroğlu haqdakı nağılların hələlik çapa lüzumu yoxdur, çünki Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Filialı Koroğlu dastanını bütünlüklə çapa hazırlamış. O əsərin çapından sonra NİKMuz¹ özündəki materiallar əsasında öz fikrini bildirər.

Bu materialların qalan hissəsi mənzum parçalardır. Bu parçalarda nəzərdə tutulan cəhət musiqi materialı olduğundan ədəbi cəhətdən əhəmiyyətli olmuyanlarına, natamam parçalara təsadüf olunur.

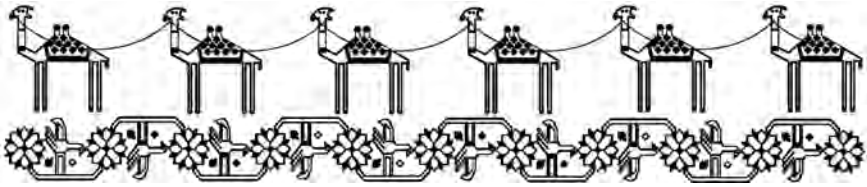
Bu parçaların bəzisi sevgi, bəziləri müasir devrə aiddir. Şeir-lərin çoxu nağıllardan alınmış hissələrdir (Ms.: “Əmrah”dan, “Qurbani”dən və i.a.).

23.02.1940

¹ Azərbaycan Musiqi Elmi Tədqiqat Kabineti.

**AŞIQ YARADICILIĞININ ƏSAS FORMALARINI
ÖYRƏNMƏK VƏ BİR NEÇƏ AŞIQ HAVASINI
NOTA ALMAQ ÜÇÜN ÇAĞRILAN İCLASIN
MATERİALLARINDAN**

(17.03.1937 - 25.03.1937)

AŞIQ ƏSƏDİN “KOROĞLU” NAĞILI

17.03.1937

Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığında belə bir xarakter vardır. Toyda nağılı başlamadan əvvəl, bayatı çalib oxuyarlar, yəni çoban bayatısı çalib oxuyarlar. Sonra nağıla başlayırlar. Bayatıdan sonra ustatdama çalırlar. Ustatdamada məhəbbət də vardır, nəsihət də vardır.

Ələsgərin ustatdaması

“Koroğlu”

Qafil dilim bu nə yoldu tutubsan,
Sərf edibsən nə kamaldı dünyada.
Dövlətə gövənib gül kibi açılma,
Sənin kibi güllər soldu dünyada.

Guşimdə sırqadır, sinəmdə dağdı,
Ağlı olan unutmaz neçə ki, sağdı.
Dövlətdən qismətin beş arşın ağdı,
Çəkdiyin qoğadır, qaldır dünyada.

Kifridən qəlbində bərkitmə barı,
Top dəyər, dağıdar bürcü, hasarı.

Yüz sənin kibi əyri gəzən şahmarı,
Fələk kəməndinə saldı dünyada.

Yığılar məxluqat, qurular məhşər,
Boyunlarda kəfən, əllərdə dəftər.
Onda vay halına yazıq Ələsgər,
Özün getdin, sözün qaldı dünyada.

İndi deyəcəyəm Koroğlundan. Koroğlu qranitsanı özünə məkan edib oturmuşdu. Hər bir yerdə padşaha qılınc vurub, bir adam Koroğluya qorxusundan dəyməyibdir. Ancaq Osmanlıya korluq verirdi. Cəmi krallara dağ çəkirdi. Bütün padşahlar onun əlindən zara gəlmişdi. Bir gün İstanbuldan, Xotkardan çıxıb padşahlar söylədilər ki:

– Nə təhər olursa-olsun ya Koroğlunun dirisini, ya da ölüsünü tapıb gətirəsiniz.

Tokatdan Həsən paşa, Ərzurumdan Cəfər paşa, Vandan Mahmud paşa. Bu paşalara söylədilər ki:

– Onun ya başını kəsib göndərin, ya dirisini göndərin.

Üç paşa yığıldı Tokatda Həsən paşanın yanına. Həsən paşa söylədi ki:

– İndi biz nə cür edək ki, Koroğlunu tuta bilək, çünki onu tutmaq heç mümkün deyildir.

Həsən paşanın bir vəziri vardı. Özü də İranlı idi. Koroğlu ilə bir kəndli idi. (Koroğlunun əsil adı Uruşan, atasının adı Alı. Sonra atasının gözü kor olduğundan “Kor Alı” deyirdilər). Vəzir gəldi paşaların yanına. Paşa vəzirə söylədi ki:

– Koroğlunu bir təhərlə ələ keçirək.

Vəzir söylədi ki:

– Paşam, onun zərbini görən heç kəs oralara getməz.

Sonra vəzir söylədi ki:

– Sən qızının birini meydana tulla, bütün sərkərdalarını qoşun ilə yığ ora, söylə ki, hər kəs gedib Koroğlunun ya dirisini,

ya ölüsünü gətirsə, bu qızımı verəcəyəm ona. Şübhəsiz bir belə qoşunun içində qıza tamah salan olacaq.

Həsən paşa bu sözü eşidərək, öz sərkərdələrinin qoşununa kağız yazdı. Həsən paşadan kağız gedən kibi sərkərdələr hamısı dəstə ilə Tokatın şəhərinə gəldilər. Padşaha xəbər çatdı ki, sərkərdələr gəlmişdir. Padşah söylədi ki:

– Şəhər saat səkkizdə hamı sərkərdələr paşanın qapısında olmalıdırlar.

Şəhər tezdən sərkərdələrin hamısı qoşunları ilə bir yerdə Həsən paşanın qapısında oldular. Həsən paşa əlində bir boqal şərab çıxıdı qapıya. Söylədi:

– Ya mənim qoşunum, kim cəsarətlə əlimdən bu boqalı alıb içər?

Sərkərdələrdən səs gəldi ki:

– Paşam sağ olsun o boqal nədən ötrü isə bunu aydınlaşdır.

Paşa dedi:

– Kimin xahişi çəkir, içsin, kiminki çəkmirsə, bəlkə içməyəcəkdir. İndi bunu aydınlaşdıraram, – dedi, – Kim bu boqalı mənim əlimdən alıb içsə, gərək getsin Çənlibelə. (Koroğlunun yeridir).

Həsən paşa dedi ki:

– Bu bakalı Çənlibelə gedən içsin.

Bunu dedikdə, hamı qulağını tutdu ki:

– Biz getmərik, çünki Koroğlu orada olur.

Və dedilər ki:

– Bizim artıq başımız yoxdur ki, gedib Koroğlunun əlinə verək.

Amma Üsküdar paşası iki sərkərdə ilə gəlmişdi – birinin adı Bolu bəy (çavan), birinin adı Qəcəl Alı. Bunun ikisi də Koroğlunun üzünü görməmişdi. Və Koroğlunun zərbini də görməmişdi.

Həsən Paşa dedi ki:

– Hər kəs Çənlibelə gedib Koroğlunu tutub mənə gətirsə, qızım Telli xanımı ona verəcəyəm.

Bolu bəy bu sözü eşitdikdə Telli xanım çox gözəl olduğu üçün razılaşımaq istədi və Qəcəl Alıya dedi ki:

– Bu nə gözəl söhbətdir. Koroğlu tək adamdır, gedib onu tutub gətirərəm, qızı alaram.

Qəcəl Alı dedi ki:

– Bolu bəy o Koroğlu sən deyən deyildir. Oraya biz gedə bilmərik.

Hec kəsdən səs çıxmadı. Həsən Paşa bir də dedi ki:

– Kim gedərsə qızımı ona verərəm.

Yenə səs çıxmadı. Üçüncü dəfə dedi ki:

– Kim gedərsə, qızım Telli xanımı öz xərcimlə toyunu edib ona verəcəm.

Üçüncü səfərdə Bolu bəy iləri yeridi, baş əydi ki:

– Paşam sağ olsun, o qulluq mənimdir, mən gedəcəyəm, baqalı ver mənə.

Bolu bəy paşanın əlindən haman baqalı alıb işdi. Həsən paşa dedi:

– Oğlum, indi gedə bilərsənmi?

Bolu bəy dedi:

– Paşam sağ olsun, ep-əyyiçə gedəcəyəm.

Bolu bəy dedi ki:

– Paşam sağ olsun, mənə bir sərkərdə yoldaş ver, o da mənimlə getsin.

Paşa dedi:

– Oğlum kimi istəyirsən?

Bolu bəy dedi:

– Qəcəl Alını istəyirəm.

Bunu dedikdə, Qəcəl Alı çağrılmamış özü adamları aralayıb iləri gəldi, baş endirdi paşaya ki:

– Paşam sağ olsun, Qəcəl Alı mənəm.

Paşa dedi:

– Oğlum, sən də gedərsənmi?

Qəcəl Alı dedi:

– Paşam sağ olsun, yoldaşım cavandır, ondan qaçmaram, mən də gedərəm. Koroğlunu mən tək tutsam, qız yenə Bolu bəyə çatsın.

Qəcəl Alı Bolu bəyə dedi ki:

– Məni özünə yoldaş etdin, Koroğlunu heç tanımırıq.

Paşa, gərək bir tanıyan və bələd olan olsun. Bolu bəy bir bələd istədi. Həmi Koroğlunu tanısın, həmi də məni ora aparsın. Bir möhtər Çənlibeldən köçüb gəlmişdi paşanın yanına. Adı Murtuz. Paşa çağırdı Murtuzu yanına. Söylədi ki:

– Murtuz, səni Bolu bəyə bələd tuturam, Koroğlunu bunlara tanıdasan.

Murtuzu Bolu bəyin yanına qoşdular. Bunlar üç nəfər Bolu bəy, Qəcəl Alı, Murtuz getdilər.

Paşanın bu mərəkəsində bir çox alvericilər vardı. Onların bir parası iranlı olduqları üçün Koroğlunun dostları idi. Dərhal Koroğluya xəbərə getdilər. Bolu bəy, Qəcəl Alı səni axtarırlar. Xoca Əziz iranlı, özü də sərdar idi. Yükünü yükləyib İrana aşırıdı. Koroğlunun sərkərdələrindən İsabalıni görüb söylədi ki:

– Üsküdarlı Bolu bəy Həsən paşa qızını verir ona.

Xoca Əziz bu əhvalatı İsabalıya deyib getdi İrana. İsabalı Koroğlunun yanına gəldi. Koroğlu Çənlibeldə oturmuşdu. Yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi dəli başında əyləşmişdi. Koroğlunun sərbədarlarının birincisi İsabalı, ikinci Dəmirçioğlu, üçüncü Dəli Həsən, dördüncü Bəlli Əhməd, beşinci Kosa Səfər, altıncı Çopur Mehdi, yeddinci Hollapozan, səkkizinci Tüfdağıdan, doqquzuncu Dilibilməz, onuncu Tanrıtanımaz.

Bunlar Koroğlunun sərkərdələri idi. Ancaq Eyvaz Koroğlunun dəlilərinin böyüyü idi. Eyvazı, İsabalıyı, Dəmirçioğlunu Koroğlu özünə siqa qardaş edib, özünə oğulluğa götürmüşdü. İsabalı gəldi gördü ki, Koroğlu Mərəkədə əyləşmiş, Eyvaz da baqalı Koroğluya verir, Koroğlu da içir və az qalır keyfi durulsun. İsabalı dedi:

– Ay Koroğlu, osmanlıdan bizim üstümüzə qoşun gəlir.

Koroğlu dedi:

– Oğul, kimdir?

İsabalı dedi:

– Üsküdarlı Bolu bəy, bir də Qəcəl Alıdır. Həsən paşa qızını Bolu bəyə verib ki, səni tutdursun və yaxud öldürtdürsün. İndi də sənin başını aparacaqlar, yaxud da ki, özünü aparacaqlar.

Koroğlu dedi:

– Oğul, mənim başım balaca baş deyildir, bir qızın üstündə gedə. Qoy kim gəlir-gəlsin.

Bunlar yeyib, içib hərə bir tərəfə öz keyfində, gəzməkdə, yatmaqda oldular.

İki gün bundan sonra gecə vaxtı Bolu bəy və Qəcəl Alı qoşunu başında, Murtuz da qabağında çıxdılar Koroğlunun –Çənlibelinə. Murtuz çox solğun oldu. Bolu bəy dedi ki:

– Oğul, nə üçün solğunsan?

Murtuz dedi:

– Mən qorxuram, çünki bura artıq Koroğlunun yeridir. Mən gedə bilmərəm.

Bolu bəy Murtuzu qabağına qatdı, gecə yarısı çıxdılar Koroğlunun Yağı qoruğuna. Gecənin yarısı otun üstünə çıxanda, Bolu bəy dedi ki:

– Murtuz bura haradır? Bu nə otlu yerdir.

Murtuz dedi ki:

– Bolu bəy mən qorxmuşam, dinə bilmərəm bura haradı.

Bolu bəy dedi:

– Bura çox otludur, tökülün buraya, atlar otlasın.

Qoşun töküldü otun üstünə. Qoşun atdan düşəndən sonra Murtuz tanıdı. Bura Koroğlunun Yağı qoruğudur. Özü də Koroğlunun evi lap yaxında idi. Gəlib ilanının yuvasının ağzına çıxmışq. Murtuz Bolu bəyə söylədi ki:

– Buranı mən tanıdım. Bura Koroğlunun yağı qoruğudur, evləri də lap yaxındadır.

Bolu bəy söylədi ki:

– Sən atdan düş, qoy atın otlasın.

Sabaha qədər bunlar burada qaldılar, qoruğun içində. Sabah açılmışdı, Koroğlunun dəlilərinin hamısı yatmışdı. Koroğlu özü oyanıb, səhər tezdən çölə çıxdı. Çölə çıxan zaman gördü ki, Yağı qoruğuna güclü qoşun tökülüb. Koroğlu belə hesab etdi ki, bu qoşun öz adamlarıdır. Belə düşündü ki, yəgin haradan isə, hansı bir taciri soyub gətirdikləri mallardır, bölüşdürürlər. Qoy gedib görüm, gətirdikləri maldan mənim də payımı saxlamışlarmı? Koroğlunun əynində bir köynək, çiynində bir əba, ayağında bir cust, başında isə keçə papaq. Hansı ki, bunları gecə geyinib yatır.

Koroğlu öz qoşunu hesab edib qoşunun yanına gəldi. Bolu bəy oyanıb, Murtuzu çağıraraq soruşdu ki:

– Bu evlər kimlərinindir?

Murtuz qorxusundan qoruqda yatmışdı. Deyirdi ki, indi Koroğlu gələcək, qırğın düşəcək, o zaman mən elə buradan qaçaram. Bolu bəy başında iki yüz nəfərə qədər adam durmuşdu. Koroğlu gəldi, gördü ki, bu öz adamları deyil, Bolu bəydir, çünki Koroğlu bunların hamısını tanıyırdı, amma bunlar isə Koroğlunu tanımayırdılar. Koroğlu isə bunları tanıdı və öz-özünə dedi:

– Boy bu Bolu bəydir. İndi mən nə edim, mənim qılıncım yox, atım yox. Nə ata qayıda biləcəyəm, nə də silah əldə edə biləcəyəm.

Düz Bolu bəyin qabağına yeridi. Yetişəndə Bolu bəyə salam verdi və dedi:

– Mərhaba.

Koroğlunun çox yekəliyinə, köklülyünə, sağlamlığına görə bundan çox qorxdular. Bunu ihatə etdilər görək bu nəçidir. Bolu bəy dedi:

– Quzum, sən nərəlisən?

Koroğlu cavab verdi ki:

– Çənlibelliyəm.

Bolu bəy dedi:

– Çənlibel Koroğlunun məmləkəti deyilmi?

Koroğlu dedi:

– Bəli, Koroğlunun məmləkətidir.

Bolu bəy dedi:

– Bəs baba, özün Çənlibellisənmi?

Koroğlu dedi:

– Bəli, Çənlibelliyəm.

Bolu bəy dedi:

– Koroğlu evdədirmi?

Koroğlu dedi:

– Bəli, evdədi.

Bolu bəy dedi:

– Bəs sən nə işin sahibisən?

Koroğlu dedi:

– Əfəndim, mən bu qoruğa qoruqçuyam. Mən indi sizdən xahiş edirəm ki, buradan çıxıb, o biri qoruğa düşün. Çünkü bu qoruğa hələ heyvan ayağı dəyməmişdir. Koroğlu sizə bir şey deməz, çünkü qonaxsınız, ancaq siz gedəndən sonra məni gəbərdəcəkdir. Mənim doqquz baş qız küflətim vardır. Mənim uşaqlarıma bais olmayın. Çıxın o biri qoruğa düşün.

Bolu bəy öz yoldaşı Qəcəli Alıya dedi ki:

– Çıxaq o biri qoruğa düşək. Davamız da olsa, o biri yerdə olsun. Bu otluqda olmasın.

Bunların bu söhbətində Murtuz oyanıb bu yığıncağa doğru gəlirdi. Dedi, görüm Koroğlunun dəlilərindən bəlkə buraya çıxmış ola. Koroğlu hər gələnə yığıncaqda göz qoyurdu. Başını yuxarı qaldıraraq gördü ki, boy Murtuz gəlib, dedi bunu bələdçi qoymuşlar, bu məni tanıyacaqdır. Çünkü mənim yanımdan qaçmışdır. Murtuz Bolu bəyin geri yanından gəlirdi, o qədər gəldi ki, yığıncağa yaxınlaşanda Koroğlu buna bir göz etdi ki, adə ağzını yığ, məni bunlara tanıtma. Koroğlu Murtuza nə cür gözünü ağartdısa, Murtuzun dili tutuldu, Murtuz gördü ki, dili tutuldu, dinə bilməyir, hərləndi Koroğlunun dal tərəfinə keçdi. Bolu bəyin gözü Murtuza sataşdı, Murtuz Bolu bəyə göz etdi ki, qoyma, tut,

Koroğludur.

Qəcəl Alı Murtuza göz edib dedi ki:

– Bu, Koroğludur, əldən qoyma.

O saat Qəcəl Alı kəmənd hazır edib, birini saldı Koroğlunun xırddəyinə, birilə də qollarını bağladı. Koroğlu söylədi ki:

– Əfəndim, nə üçün mənim qollarımı bağlayırsınız?

Bolu bəy söylədi:

– Sən Koroğlusan.

Koroğlu dedi ki:

– Mən Koroğlu deyiləm, çünki Koroğlu dörd mən enlilikdədir.

Koroğlunun qolu bağlı, boğazında kəmənd qoşun geriyyə çəkildi.

Çənlibeldə Koroğlunun gölü vardı. Koroğlunun cəmi döyləti o göldə su içərdilər. Bolu bəy, Qəcəl Alı dedi ki:

– Koroğlunu gətirin.

Qəcəl Alı soruşdu:

– Söylə görək, sən Koroğlusan?

Koroğlu söylədi ki:

– Mən Koroğlu deyiləm.

Dedi bəs, nə işin yeyəsisən, sənətin nədir?

Koroğlu söylədi ki:

– Koroğlunun yaxşı saz çalmağın eşitdim, gəlib onun yanında saz öyrənib və qoruğunda nökrlik etməklə başımı saxlayırdım, çünki mənim bir bölük külfətim vardır.

Bolu bəy Koroğluya söylədi:

– Sən Koroğlundan aşılıq öyrənmişənmi?

Koroğlu söylədi ki:

– Əfəndim, öyrənmişəm.

– Bir neçə türkü oxu görüm, bilirsənmi?

Koroğlu dedi ki:

– Oxuyaram.

Koroğlunun qolunu açdılar. Oxuyan zaman səsi evə gedə-

cək idi. Xanımların hamısı da yatmışdı. İndi Koroğlu burada söz deyir:

Ay Bolu bəy, gəl eyləmə yamanlıq,
Aman Bolu, mən Koroğlu deyiləm.
İnnən belə iyitliyin günüdür,
Aman Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Söz qurtaranda Bolu bəy dedi:

– Adə Murtuz, bu lap yaxşı aşıqdır. Bunu mənə nə üçün öldürtdürürsən?

Murtuz dedi:

– Mən gördüm, tanıdım, tutdururam. Onun yüz fırıl-dağı vardır. Koroğludur. İndi onu burax, öz gününə bax.

Bolu bəy dedi:

– Söylə görüm, aşıxsan, yoxsa nəçisən?

Koroğlu sazı aldı çalmağa başladı:

Qoy sənə söyləyim ay Qəcəl Alı,
Əl saxla mənə bir ver macalı.
Hər nə eyləyibdir o İsabalı,
Aman Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Bolu bəy yenə Murtuza acıqlandı ki, bu, yanlışdır, bunu mənə nə üçün öldürtdürürsən? Murtuz Bolu bəyə dedi:

– Bilirsənmi İsabalı bunun nəyidir?

Murtuz Bolu bəyə deyir ki:

– İsabalı bunun sərbədarının biridir. Əgər İsabalı getsə bizim hamımızı o, qıracaqdır. Biz buradan sağ qayıtmayacağıq.

Murtuz gördü ki, Bolu bəy Koroğlunun aşıqlığına inanır, daha Koroğluluğuna inanmır. Murtuz dedi:

– Bolu bəy, sən ki, bunun aşıqlığına inanırsan, bundan xəbər al görək bunun özünün adı nədir? Və babasının adı nədir?

Bolu bəy Koroğludan xəbər aldı ki:

– Sənin öz adın nədir, babanın adı nədir?

Koroğlu fikirləşdi:

– Mən öz adımlı dandım, bəs atamın adını necə danım?! Düşmənlər qabağında adam öz adını və atasının adını dana bilməz...

İndi sazı aldı Koroğlu:

Koroğlunun eli bəllidir.

Çənlibəldə şərab içmiş dəlidir.

Öz adım Uruşandır, atam Alıdır.

Bolu bəy, mən Koroğlu deyiləm.

Bolu bəy dedi:

– Bəs sən Koroğlu deyilsən, sənin ki, adım Uruşan, atamın adı Alıdır.

Koroğlu söylədi:

– Mən Koroğluyam, yaxşı tutmusunuz. Düşmənlər qarşısında mən adımlı danmaram. Məni ip-iyicə tutmusan.

İndi Bolu bəy, daha da maraqlanıb, bunun qolunu bağlayıb, çəkdilər Osmanlıya doğru. Bir xeyli Koroğlunu apardılar. Öz evlərindən xeyli aralandılar. Koroğlu gördü ki, bunu girimicə aparırlar. Koroğlu ayağını saxlayıb dedi ki:

– Bolu bəy məni hara aparırsınız?

– Səni aparırıq Həsən paşanın yanına, çünki Həsən paşa Telli xanımı mənə verəcək. O qızını səndən ötrü mənə peşkəş verəcəkdir.

Koroğlu dedi ki:

– Bolu bəy mən, İstanbulla diri gedəcəyəm. Məni aparıb Həsən paşaya verən kimi qızı sənə verəcəklərmi?

Bolu:

– Koroğlu, verəcəklər.

Koroğlu söylədi:

– Sənin şadlıqların 5-6 gün çəkəcək, mən ona kibi sağ qalacağam. Bolu bəy, səni umud edirəm ki, mən o həbsxananı dağıdıb çıxacağam. O zaman sən o qızı harada saxlayacaqsan, onu mən bilim.

Bolu bəy söylədi:

– Mən sənsiz getsəm, o qızı mənə verməyəcəklər, o qızı alana kibi sən həbsxanadan qaçma, qızı alandan sonra hara gedirsən getginən.

Koroğlu söylədi:

– Bolu bəy, sən ki, o qıza bəndсэн, mən gedib o qızı alaram. Amma məni bu libasda aparma, qoy gedib libasımı dəyişim gəlim.

Bolu bəy dedi:

– Koroğlu, gələrsənmi?

Koroğlu söylədi:

– Bolu bəy, əgər gəlməzsəm, mənim başıma qadınların yaylığı olsun. Gələrəm, o qızı sənin üçün də alaram. Amma mənim adım Koroğludur. Məni çıplaq aparma.

Bolu bəy bu sözü eşidən kibi atdan düşüb söylədi:

– Koroğlunun qollarını açın, buraxın.

Koroğlunun qollarını açdıqda, Murtuz söylədi:

– Bunu buraxmayın, bu Qıratına minib qılınc əlində gələndə bizi sağ qoymayacaq.

Bolu bəy:

– Mən eşitmişəm, Koroğlu ilqarına gələndir, ilqarsız deyildir.

Bolu bəy Koroğlunun qollarını açıb buraxdı.

Koroğlu dedi:

– Məni burada gözlə.

Bolu bəy orada qaldı, Koroğlu öz evinə doğru yön çevirdi.

Koroğlu gəlib gördü ki, dəlləri yatmışdır. Koroğlunun üç arvadı var idi. Birinin adı Niyar xanım, birinin adı Telli xanım, birinin adı isə Pərizat xanım idi. Bunlar da hamısı yuxuda idilər. Koroğlu bunların heç birini oyatmayıb öz atını yəhərlədi və qı-

İncini götürüb atını mindi. Böyləliklə, tək öz qalasından çıxıb Bolu bəyə tərəf getməyə başladı. Ancaq Bolu bəyin qoşunu yatışmışdı. Murtuz isə yatmamışdı. Murtuz bilirdi ki, Koroğlu gedib geyinib gələcəkdir. Murtuz gördü ki, Koroğlu gəlir, atın gurultusu, şaqqıltısı, dünyanı götürüb. Murtuz Bolu bəyi qurdaladı ki, ay Bolu bəy, dur. Bolu bəy qalxanda gördü ki, bir gurultu var, yer altında tərpənir. Bolu bəy dedi:

– Murtuz, bu gurultu nədir?

Murtuz Bolu bəyin qolundan tutub, qaldırdı ki, Koroğlu gəlir. Bayaqki Koroğlu deyil, indi Koroğlu budur.

Bolu bəy oyandı. Qacəl Alını da oyatdı. Gördülər ki, Koroğlu daha o qılıq gəlməyir. Bolu bəyin qoşunu dedi:

– Bax bunu nə üçün buraxdın, o, bizim birimizi sağ qoymayacaqdır...

Koroğlu atı sürdü. Bunlara salam verdi. Bunlar Koroğlunun üzünə baxdıqda, hamı çox xof etdilər. Qacəl Alı başını aşağı saldı. Koroğlunun üzünə baxa bilmədi. Koroğlu dedi:

– Mən Bolu bəy ilqar verdim, ona görə də gəldim.

Bolu bəy dedi:

– Doğrudur, dediyini yerinə yetirdim.

Koroğlu söylədi ki:

– Bolu bəy, iyit iyidi belə tutar. İndi qoşuna xəbər ver, gör mənə qoşunun tutub apara bilərmə?

Bolu bəy söylədi:

– Koroğlu, sən mənə and içmisən ki, mən səninlə gedəcəyəm Osmanbəyliyə və qızı sənə alacağam. Mənə ki, belə söz verdin. Mən də söylədim ki, daha mən səninlə dava etməyəcəyəm.

Koroğlu söylədi ki:

– Bolu bəy, heç olmasa bir balaca zarafatlaşaq.

Bolu bəy söylədi ki:

– Əgər mənim qoşunumdan biri yaralansa, mən gərək ora getməyəm, çünki mən söz vermişəm ki, özüm də salamat gələcəyəm və Koroğlunu da salamat gətirəcəyəm.

Koroğlu söylədi:

– Bolu bəy, qoşununu yaralamaram. Mənim heç olmasa zərbimi görün. Koroğlu Bolu bəyə söz verdi ki, qılınc çəkmərəm. Koroğlu qoşuna nizanı çəkdi, hamısını nizamburnu edib dağıtdı. Qəcəl Alı ilə Bolu bəyin ikisinin də qolunu bağladı. Bunun hərəsinin birinə bir qapaz vurdu, yəni elə bil ki, bunların başına bir dağ saldı. Qəcəl Alının dili tutuldu. Koroğlu söylədi ki:

– İyit iyidi belə tutar. Daha bayaqki kibi tutmaz.

Koroğlu bunların qollarını açıb söylədi:

– Çağırın qoşunu məni aparın Həsən paşanın yanına, sənə qızı versin.

Bolu bəy söylədi ki:

– Daha mənim qoşunum yığılmaz, hamısı qaçıb, dağılıb.

Koroğlu mindi öz atına, dedi ki:

– Atın qarnın altından məni bağla, biriniz də mənim atımı yedəliyin, biriniz də məni aparın, qoşun görsün ki, məni aparırsınız. Onda qoşun yığılar.

Bu cür Koroğlunu apardılar. Bolu bəyin qoşunları gördülər ki, Koroğlunu aparırlar. Qoşun yığılıb gəldilər.

...Koroğlunu apardılar. Bolu bəy şəhərə yaxınlaşanda adam göndərdi ki, Həsən Paşaya de ki, Koroğlunu atlı, silahlı gətirirəm. İndi Həsən Paşa Koroğlunun gəlməsini eşidib şəhərə şadlıq saldılar.

Koroğlunu gətirdilər, şəhərin içərisinə. Həsən Paşanın qızı Telli xanımın imarətinin qabağından Koroğlunu addatdılar, qız baxırdı ki, görüm Koroğlu necə adamdır ki, aləmə qan ağladır. Qız gördü ki, Koroğlunun nə qədər ki, iytitliyi söylənirdi, yüz faizdə gözəlliyi söylənməli idi.

Koroğlunu addatdılar, Paşanın yanına-qala qabağına. Qız da endi getdi atasının yanına ki, görüm Koroğlunu öldürəcəklər, yoxsa saxlayacaqlar. Koroğlunu apardılar Paşanın yanına, Koroğlu baş əydi, dedi:

– Ay Paşa, mərhəbə.

Koroğlu başını yuxarı qaldırıqda paşa Koroğludan qorxdı. Çünki Koroğlu zərbəli gözlə Paşaya baxdı. Paşa Koroğlunun üzünə baxa bilmədi və yerə baxdı. Koroğlu dedi:

– Paşa, üzümə bax, nə üçün yerə baxırsan?

Paşa dedi:

– Ola, ay tərəst, sən insan deyilmişsən?

Koroğlu dedi:

– Paşa, sən insansansa, mən də insanam.

Paşa dedi:

– Ola, Koroğlusanmı?

Koroğlu dedi:

– Mən Koroğluyam.

Paşa dedi:

– Səni kim tutdu?

Koroğlu dedi:

– Məni Bolu bəy tutdu.

Paşa dedi:

– Bəs nasıl səni tutdu?

Koroğlu dedi:

– Toppuzla tutdu, əllərimi bağlayıb gətirdi.

Paşa dedi:

– Alın bunu, salın həpsə. Üç gün Koroğlunun gəlmək şadlığını tutun, üç gün də Bolu bəyin salamat gəlmək şadlığını tutun. Altı gündən sonra mənim qızımın toyunu edib verin Bolu bəyə.

Bu zaman Paşanın qızı Telli xanım qulaq asırdı. Gördü ki, bu Koroğlu 10-15 gün həpsdə qalacaqdır. Bu şadlıqlar qurtarana qədər. Qız iləri yürüyüb atasına söylədi:

– Ata, sən bu düşməni tutubsan. 5-10 gün həbsxanada saxlayıb şadlıq edəcəksən. Bizim üçün ayıb olar ki, bunun çörəyini vaxtlı-vaxtında verməsək. Bunun ixtiyarını ver mənə, sən şadlığın qurtarana kibi.

Paşa söylədi ki:

– Qızım, indi ki belədir, dustağın ixtiyarını verirəm sənə.

Koroğlu gördü ki, bunun ixtiyarını götürən padşahın qızı Telli xanımdır.

Koroğlu dedi ki:

– Padşah, məni arvad ixtiyarına vermə, məni özün saxla, çünki qız mənim əkməyimi, aşımı verə bilməz.

– Koroğlu, sən nə yeyirsən ki, mən onu verə bilmərəm?

Koroğlu:

– Mənim yeməyim, səhər ertə bir put düyüdür, bir qoyun cəmdəyidir, bir put əkməkdir; günorta isə yeyirəm iki put düyü, iki qoçun cəmdəyi, iki put əkmək, onun başının qarası, göyü.

Qız belə başa düşdü ki, bu zarafat edir. Qız dedi ki:

– Koroğlu, verərəm.

Paşa söylədi ki:

– Bala boğazının qayğısını çəkmə, bunu qızım verəcək.

Koroğlunu verdilər qızın ixtiyarına. Koroğlunu gətirdilər, qızın otağının başında bir quyu vardı. Quyunun dibini qazıb, ev etmişdilər. Koroğlunu o quyuya saldılar, çünki başqa yer ola bilməz, dağıdıb çıxar...

Koroğlunu həmin quyuda saxlayıb, quyunun yanında da iki dənə qaraul qoydular. Qız getdi quyunun başına, dedi:

– Koroğlu, sənın dəlilərləndən dalınca gələn olarmı?

Koroğlu dedi:

– Gələrlər, xanım, – dedi, – gələrlər.

Qız dedi:

– Dəlilərləndən kim gələr?

Koroğlu dedi:

– Ya İsabalı gələr, ya da Dəmirçioğlu dəli Həsən gələr.

Qız dedi:

– Koroğlu, onlar nasıl oğlanlardır?

Koroğlu dedi:

– Xanım, onlar gözəl, cavan oğlanlardır.

Qız dedi:

– Onların hansı yaxşı olar?

Koroğlu dedi:

– Xanım, onun ikisi də cürətdə, qıryətdə, qüvvətdə biridirlər. Ancaq İsabalı əmlik quzudur. Onu mən kölgələrdə bəsləmişəm. O, heç gün, yel görməmişdir.

Qız istədi ki, getsin. Koroğlu dedi:

– Xanım mən acam, dünəndən Çənlibeldən çıxmışam. Nə yeyəcəyəm?

Qız dedi:

– Koroğlu, nə yeyərsən?

Koroğlu dedi:

– Xanım, demədimmi mənim yemim odur. Mənə cəmdəyi bütün bişirin sallayın.

Qız dedi:

– Cəmdəyi bütün bişirim sallayım, orada ye. Əppəyi də put-la çəkim sallayım ye. Bəs, ay zalım, düyünü necə edim? Quyunun başından necə sallayım ki, sən onu yeyəsən?

Koroğlu qıza dedi:

– Düyünü bişir qazanda (bir put) torbaya doldur sonra salla quyuya, yeyim.

Qız bu cür elədi.

Koroğlunun qadınları və dəliləri gördülər ki, üç gündür Koroğlu yoxdur. Nə atı var, nə özü var, nə də silahı. Koroğlunun arvatlarından Niyar xanım dedi:

– Gedək dəlilərdən xəbər alağ, görək Koroğlu haraya getmişdir.

7777 dəli bir yerdə idilər. Koroğlunun arvatları onların da-lınca getdilər. Bu zaman gördülər ki, dəlilər, cəmi sərkərdələr bu-radadırlar. Koroğlunun sərkərdələrindən İsabalı, Dəli Əhməd, Dəmirçioğlu, Dəli Həsən, dedilər ki:

– Ana, bizə qulluğun nədir, nəyə gəlmişsiniz?

Niyar xanım dedi:

– Oğlum, Koroğlu haradadır?

Onlar dedi:

– Biz bilmirik, biz deyirdik ki, Koroğlu öz evindədir.

Niyar xanım dedi:

– Oğul, üç gündür ki, Koroğlu yoxdur.

Niyar xanım belə deyəndə İsabalı ağladı. Niyar xanım dedi:

– Oğlum, nə üçün ağladın?

İsabalı dedi:

– Ana, düşmənlər ağamı yəgin ki, tutub apardılar.

Niyar xanım dedi:

– Oğul, Koroğlunu gəzənlər hansı düşmənlər idi?

İsabalı dedi:

– Üsküdar Bolu bəy idi. Bir də Qəcəl Alı idi. Bunların başında qoşunları Koroğlunu gəzirdilər. Mən ondan qabaq Koroğluya dedim ki, Koroğlu səni gəzirlər.

İsabalı baxıb gördü ki, dəlilərin hamısının başı aşağı düşüb və peşiman olmuşlar. İsabalı fikirləşib dedi:

– Yoldaşlarımdan bir adam çağırım, mənimlə yol-yoldaş olsun. Atımı tutsun ki, mən Koroğlunun dalınca gedim.

İsabalı gördü ki, heç kim muna cavab vermir. İsabalı başlayır sazda oxumağa:

Koroğlunun “Döşəməsi”

Atadan mərd oğul istəmə,

Getsəm, gedə mənimlə.

Qala mən qalan yerlərdə,

Ölsəm ölə mənimlə.

Yoxdur Koroğlunun əlacı,

Alar düşməndən xaracı.

Düşməne Misri qılıcı,

Çalsam, çala mənimlə.

İsabalı gördü ki, heç kəs cavab vermir, buna görə bəhanə

edib dedi ki:

– Hər kim getsə, ona bir qız alacağız. Bunu ona görə dedim ki, bəlkə qızı eşidən aldana bilər. Odur ki, İsabalı özünə yol-yoldaşı istəyirdi.

İsabalı sazda oxumağa başlayır:

Təkcə gedər İsabalı,
Olan yox dərindən həli.
Tokatda bir ləbi bal,
Alsam-ala mənimlə.

İsabalı gördü ki, heç kimdən cavab çıxmıyır. Geri döndü, mehtərə dedi ki:

– Dəli mehtər, get atı yəhərlə gəl.

Dəli mehtər gedib atı yəhərləyib gətirdi, qılıncın da. Dor atı çəkdi, İsabalı mindi, tək Koroğlunun dalınca yola düşdü. Bu zaman Koroğlunun arvatları İsabalının atını cilovladılar. Dedi:

– Oğlum, Koroğlunu düşmən apardı, bəs sən haraya gedirsən?

Bunu dedikdə, Niyar xanım, Telli xanım və Pərizat xanım ağladılar. Bu zaman İsabalı atın üstündə şeir deməyə başladı:

“Döşəm” havasında

Canım ana, gözüm ana,
Ağlama ana, ağlama.
Şəhərləri talıyaram,
Ağlama ana, ağlama.

Atı məndilidən ötürürəm,
Özümü Tokata yetirirəm.
Ya ölləm, ya da gətirirəm,
Ağlama ana, ağlama.

İsabalı deməz yalanı,
Budur sözümün olanı.
Tokata sallam talanı,
Ağlama ana, ağlama.

Bununla Koroğlunun ailələri ilə İsabalı vidalaşdı və Çənlibel-dən Tokata doğru, Koroğlunun dalınca yola düşdü. O gün, o gecə atı sürüb, sabah açılarda şəhərin yanına çıxdı. Ancaq İsabalı bu şəhərə nabeləd idi. Nabelədyanə bir küçənin başından atını sürdü.

O küçənin ayağı bir böyük bazar idi. Həsən paşanın qızı Telli xanımın imarətinin qabağı idi. İsabalı tez bazarın ortasına çıxdı. Bu zaman yay günü idi. Həsən Paşanın qızı Telli xanım otağının qabağında durmuşdu. Ora bir böyük meydan idi. Bolu bəy meydanə çıxanda, atdan düşüb, atın cilovunu çəkib bazarın ayağında əyləndi. Gördü ki, dükən-bazar açılıb. Ancaq bir allay taxıl meşoqlarını tərəzinin yanına qoyub taxıl satır. İsabalı dedi:

– Gedim oradan atıma arpa gətirim. Və bir də soraq edim, görüm Koroğlu buradadırmı. Yoxsa Stanbulamı gedib.

İsabalı allayın¹ yanına getdi, daha allaya demədi ki, arpanı neçəyə satır. Meşoğun birinin qulpundan tutub atına gətirdi. Allay gördü ki, yaman oğlandır, dedi:

– Canım qoy bunu çəkim verim, haraya aparırsan?

Allay meşoqdan o yana dartdı, İsabalı bu yana dartdı. Axırda İsabalı geri qayıdıb allaya bir bərk şillə vurdu. Allay çəkildi. İsabalı arpa meşoğunu götürüb atının qabağına qoydu. Sonra atdan bir az aralandı ki, görüm bir adam taparammı, Koroğlunu xəbər alım. İsabalı allayı vurduğuna, şəhərdə bu işi gördüyünə, peşiman olub geri qayıdıb gördü ki, şəhərdə heç kəs yoxdur, hamı qaçıb Həsən paşaya xəbər verməyə getmişlər ki, bazarda bir belə adam vardır allayı döymüşdür. Buna görə də qorxuruq bizi də döyə.

¹ **Allay** – taxıl alverçisi.

İsabalı gördü ki, heç kim yoxdur. Öz-özünə dedi ki:

– Gəl bir Koroğlunun adını çək, bəlkə Koroğlu buradadır, çıxar.

İsabalı sazi əlinə aldı çalmağa başladı:

Nə vəzir tapıram, nə də bir paşa,
Verə Koroğlundan mənə bir xəbər.
Əlimə keçəni bağlıyaram daşa,
Verə Koroğlundan mənə bir xəbər.

Bu sözü deyib, İsabalı bazarın içərisində bərk bağırdı. Bu zaman qız Koroğlunun yeməyini yenicə verirdi. Gördü ki, bazar-da bir adam bağırır, lap Koroğlunun səsidir. Qız bu səsi eşitdikdə ikinci piləkənə çıxdı ki, görüm Koroğlu haradan çıxdı. Bir də gördü ki, bu bir oğlandır yönü o yana durub, Koroğlunun enində, uzunundadır və atı da lap Koroğlunun atıdır. Qız elə bildi ki, Koroğludur. İkinci piləkəndən səsləndi. Bu zaman İsabalı geri döndü, gördü ki, heç kəs yoxdur, yalnız bir qız vardır. Qız bunu gördükdə dedi:

– Ay oğlan, nəçisən?

İsabalı geri baxdıqda, qız gördü ki, bu, Koroğlu deyil. Qız bildi ki, bu, Koroğlunun dəlilərindəndir. Qız fikirləşdi, görsün bu, Koroğlunun dəlilərindən hansıdır. Qız dedi:

– Oğlan, gəzdiyin adamın yerini mən bilirəm, yaxın gəl deyim.

İsabalı qıza acıqlandı, gəlmədi. Başladı qıza şeir deməyə:

Ac qurd kimi qənim üstə ularam,
Qılinc-qalxanımı qana bularam.
Qəsəm olsun, bu ölkəyi talaram,
Söylə Koroğlundan mənə bir xəbər.

Qız nə qədər çağırırsa, İsabalı gəlmədi. Sonra qız aşağı endi,

bazara çıxan darvazanı açdı. İsabalıni çağırdı ki, gəl Koroğlunun yerini deyim. Bu dəfə İsabalı qıza yaxın gəldi. Yaxın gəldikdə gördü ki, çox qəşəng qızıdır. Dedi:

– Koroğlunu tapsam da, tapmasam da gərək bu qızı aparam. Bu zaman sazı aldı bir şeir deməyə:

Aləmi münəvvər eyləyib üzünün xalı,
Xəstəyə dərmandı ləblərinin balı.
Sənə qurban olsun bu İsabalı,
Söylə Koroğlundan mənə bir xəbər.

Qız dedi ki:

– Koroğlunu sənə sağ verəcəyəm.

İsabalı atını çəkib qızın otağına yetişdilər. Qız darvazanı bağladı. Koroğlunun atına baxan mehtəri çağırdı və dedi:

– Bu atı da çək Koroğlunun atının yanında bağla.

Mehtər İsabalının atını da Koroğlunun atının yanında bağladı. Qız İsabalıni öz otağına apardı. Və sonra dedi:

– Əcəm oğlu, otur.

İsabalı qıza dedi:

– Mən acam, dünəndən Çənlibeldən çıxmışam, ac nəyə oturum.

Qız dedi:

– Əcəm oğlu, nə yeyərsən?

İsabalı dedi:

– Məni bir şey doyurmaz. Adam göndər bazarda nə ki, təzə lavaş var, nə ki, aşbazda bişən xörəklər var (düyü, bozbaş, kabab, dolma və sairə). Hamısını gətizdir.

Qız dedi:

– Əcəm oğlu, sənin yoldaşın da varmı ki, bu qədər çörək, xörək gətizdirirsən?

İsabalı dedi:

– Yox, mənim yoldaşım yoxdur. Təkcə məni doyur, qalan

yoldaş mənə lazım deyildir.

Qız bazara adam göndərdi, bazardan 3-4 put çörək gəldi və nə ki, aşbazda bişmiş xörək varsa bunları da gətizdirdi. Bu xörəklərin hamısını bir-birinə qatıb sürfəni aşdı. İsabalı bu xörəyin hamısını təmiz yedi. Qız buna baxıb, dedi:

– Əcəm oğlu, bu qədər xörəyi sən necə yedin?

İsabalı dedi:

– Xanım, şərab olsa idi, bundan artıq yeyərdim, iki bu qədər yeyərdim.

Qız dedi:

– Şərab vardır, ancaq Koroğlunun günorta şərabıdır.

İsabalı dedi:

– Dur o, şərabı mənə gətir.

Bir put şərabı qız İsabalının yanına qoydu. Və yenidən xörək gətirdi, əppək gətirdi. İsabalı bu xörəyi, şərabı bir put əppəklə təmizcə içib durdu. Şərab qurtaranda İsabalı bihuş olub, yıxıldı. Qız gördü ki, İsabalının ağı başından çıxıb, keyfli kibi oxuyurdu. İsabalının başını qız qaldırıb, dizinin üstünə qoydu. İsabalı qızın dizinin üstündə yatmaqda idi.

İsabalının gəlməsini hamı bildi və paşa o şadlıq təbillərini buraxıb, indi dava təbilləri etməyə başladı. Qoşun çəkdi. Qız gördü ki, qoşun bağın, otağın ətrafını kəsdi. İsabalı da yeyib-içib gözəl yatır. Qız darvazaların dalını bərk bağlatdırdı və İsabalını şeirlə ayılmağa başladı:

Koroğlunun “Orta” havası

Qoşun gəlib dörd bir yanı alıbdı,
Oyan, Əcəm oğlu, dur qaç bu yerdən.
Sənin dərdin bu canımda qalıbdır,
Oyan, Əcəm oğlu, dur qaç bu yerdən.

İsabalı qızın səsinə ayıldı. Gördü ki, qız söz oxuyur. Həm

də ağlayır. İsabalı qıza açıqlandı ki, bəs nə üçün oxuyursan, həm də ağlayırsan? Qız dedi:

– Əcəm oğlu, qoşun gəlib ətrafı bürüyüb mən qorxuram səni tutub gəbərdələr.

Qoşun gəlib deyəndə İsabalının sümükləri bütün oynadı. Və başladı şeir oxumağa:

Ağlama – ağlama, ay Telli xanım,
Ölər əcəm oğlu getməz bu yerdən.
Yenicə almışam gönlümün qanını,
Ölər əcəm oğlu getməz bu yerdən.

Qız cavab verdi ki:

– Əcəm oğlu, bu gün bu qoşunun böyüyü bilirsənmi kimdir? İsabalı:

– Kimdir, – dedi, – söylə baxım?

Qız sazı aldı, şeir deməyə başladı:

Hoy-hoy deyib gədiklərdə yatandı,
Cida silkib qənimini atandı.
Bolu bəydi – Koroğlunu tutandı,
Oyan, əcəm oğlu, dur qaç bu yerdən.

İsabalı lap açıqlandı ki, Koroğlunu aldadıb tutublar. Başla -
dı saz ilə şeir deməyə:

Hoy-hoy deyib qan içində yatıbdı,
Hamı düşmanlarını atdan atıbdı.
Koroğlunu da al dili ilə tutubdu,
Ölər əcəm oğlu getməz bu yerdən.

Telli xanım gördü ki, əcəm oğlu onun otağından çıxan zaman, onu öldürəcəklər. Odur ki, Telli xanım sazı aldı, şeir deməyə

başladı:

Coxdur bu şəhərdə mənim yamanım,
Sən ölərsənsə, yanar dinim-imanım.
Sənə qurban olsun bu Telli xanım,
Oyan, əcəm oğlu, dur qaç bu yerdən.

İsabalının səsinə Koroğlu quyuda eşitdi. Aldı İsabalı sazı, şeir deməyə başladı:

İyit gərək qüribət eldə yaslana,
Qoymaram ki, qılınc qında paslana.
Min tülkü neylər mən kimi tək aslana,
Ölər əcəm oğlu getməz bu yerdən.

Saz qurtaran kibi İsabalı qıza deyir:

– Sən deyibsen Koroğlunu mənə sağ verəcəksən. Di dur Koroğlunu mənə göstər.

Qız dedi:

– Əcəm oğlu, gedək Koroğlunun yerini mən sənə göstərim.

Qız piləkandan endi, İsabalı da bunun dalınca endi. Qızın otağının yanında Koroğlunun quyusu idi. Koroğlunun quyusunun yanında iki qaraul durmuşdu. Qız quyunu İsabalıya göstərdi ki, bax Koroğlu buradadır. İsabalı yeridi haman quyunun başına doğru. Və quyunun başında durub səsləndi:

– Ay Koroğlu, – dedi.

Koroğlu dedi:

– Can oğul, gəldinmi?

İsabalı dedi:

– Gəldim.

Koroğlu dedi:

– Adə, kimlə gəlibsen?

İsabalı dedi:

– Dor atla gəlmişəm.

Koroğlu dedi:

– Yoldaşın kim idi?

İsabalı dedi:

– Yoldaşım qılıncım idi.

Koroğlu dedi:

– Ey oğul, indi gör məni çıxarda bilərsənmi?

İsabalı Telli xanımdan bir kəmənd istədi. Telli xanım bir kəmənd gətirdi. İsabalı kəməndi quyuya salladı. Koroğlu haman kəməndi belinə bağladı. Telli xanım dörd dənə qaravaşı ilə, iki qaraul, bir də İsabalı özü kəmənddən tutdular ki, Koroğlunu çəkib çıxarsınlar. Koroğlunu çıxara bilmədilər. Ancaq İsabalının burada olmasını hamı bildiyinə görə qoşun bağı ihatə etdi. Koroğlu dedi:

– Oğul məni siz çıxara bilməzsiniz. Təbil-balaban səsi gəlir. O, qoşun hayanda oynayır?

İsabalı dedi:

– Ağa, qoşun oynamır. Mənim gəlməyimi bilmələrinə görə dava etmək məqsədilə otağın və bağın ətrafını qoşun bürüyüb.

Koroğlu dedi:

– Oğlum, indi qoşun yaxındadır, çıx onun otuz-qırxını döyə-döyə gətir, məni çıxarsınlar.

İsabalı Koroğlunun bu sözünü eşitdikdə yadına düşdü ki, ağam doğru deyir. Qılıncın dəstəsindən tutub darvazaya doğru yeridi. Əlli adamı döyüb qapıdan içəri doldurdu. Qız gördü ki, quyunun başına çox adam yığışb Koroğlunun kəməndini orada olan əlli adamın əlinə verdi ki, onu çəkin çıxarın.

Koroğlunu quyudan çıxardılar, qırağa qoydular. Koroğlu çıxan kibi İsabalının üzündən öpüb dedi:

– Oğul, bu gördüyün adamlar müxənnət düşmənlərdir. Bunları boğaz-boğaza bağla.

İsabalı onları boğaz-boğaza bağladı. Çöldəki qoşuna bir vəl-vələ düşdü ki, gələn İsabalıdır, Koroğlunu quyudan çıxardı.

Həsən paşa bu darvazanın dalından başqa, şəhərin içinə də yeddi qat dal-qabaq qoşun düzdü. Koroğlu Telli xanıma dedi:

– Mənim atım buradadırmı?

Qız dedi:

– Koroğlu, atı mən saxlayıram. Mənim yanımdadır.

Koroğlu dedi:

– İndi mənim atımı çəkdir çölə.

Qız Koroğlunun atını çəkdi, atı yəhərlədi. Koroğlu Telli xanıma dedi:

– Mənim silahımı da gətir.

Telli xanım Koroğlunun cəmi silahlarını gətirib verdi. Koroğlu təmiz libasını geyindi, qılıncı qınından çıxartdıqda, gördü ki, qılınc heç paslanmayıb. Çünki qız bunu zeytun yağı ilə yağlamışdı. Koroğlu qılıncı siyirib, ucundan və dəstəsindən öpdü və yenə qınına qoydu. Qız dedi:

– Koroğlu o qılıncdan niyə öpdün?

Aldı indi Koroğlu sazını, şeirlə deməyə başladı:

Əyri qılıc, ləzgi qəmə,
Mən bunu tər saxlamışam.
Dəstə baxar zərəşana,
Düşmana hüzər saxlamışam.

Telli xanım dedi:

– Koroğlu, hər qılınc vurandan sonra neçə ox atanlar vardır.

Aldı Koroğlu sazı əlinə:

O, möyləmə yapınaram,
Xədəng yoxdan sapınaram,
Min iyidə təpinərəm,
Canda ciyər saxlamışam.

Koroğlu gördü ki, Telli xanım İsabalıya çox mayıl olub baxır. Koroğlu dedi:

– Xanım, mənim bu çocuğuma nə çox baxırsan, bəyənirsənmi mənim çocuğumu?

Qız dedi:

– Koroğlu, onu mən çox bəyənirəm, sən bunu harada belə bəsləyibsən?

Aldı Koroğlu sazını:

Çox gəzdim qürbət ellərdə,
Kam qoymadım gözəllərdə.
Çardaxlı Çənlibellərdə,
Əsnəmiş nərx saxlamışam.

Koroğlu sözünü qurtaran kibi Koroğlunun atı oynadı və bir nəərə çəkdi. At Koroğlunun başına hərləndi. Koroğlu bildi ki, Qırat şaddır, qabaqda heç bir ziyanverici şey olmayacaq. Koroğlu Telli xanıma dedi:

– Öz bar-barxananı yığışdır, İsabalıdan ötrü səni də aparacağam.

Qız dedi:

– Koroğlu, qoşun sənin ətrafını kəsib, məni apara bilərsənmi?

Koroğlu aldı sazını:

Qoç Koroğlu elər xata,
Sən baxarsan bu büsata.
Canı qurban ərəb ata,
Oynar, kişnər saxlamışam.

Koroğlu sazını qurtaran kibi ixtiyarında olan sərtoyladan bir at gətirdi Telli xanım üçün. Telli xanım evində nə əşyası var idisə hamısı yığışdırdı. Koroğlu, İsabalı və Telli xanım otağın

qapısından atdandılar.

Həsən Paşa və onun qoşunu bildilər ki, İsabalı gəlib, Koroğlunu quyudan çıxarıb. Koroğlunun ətrafını qoşun dərya kibi aldı. Bağın içindən atdanıb Koroğlu bir nalə çəkdi. Darvazanı açıb qabaqca Telli xanım, Koroğlu və İsabalı çıxdılar.

Koroğlunun çıxırtısını eşidəndə Həsən Paşanın qoşunu qaçıb dağıldı. Bazarın içindən Koroğlu atının ağzını çevirib ələ keçəni qılıncladı. Və şəhərə bir talan salıb, şəhərdən çıxdı. Yönünü Çənlibelə çevirib Koroğlu, İsabalı və Telli xanım şəhərdən bir kilometrə çıxmışlar. Həsən paşa daldan qoşun yığıb Koroğlunun dalınca saldı. Özü də qoşunun qabağında getdi.

Koroğlu geri qayıdıb gördü ki, dallarınca qoşun gəlir, dedi:

– Oğlum, İsabalı, sən atı iləri sür, qızı apar. Mən geri qayıdıb qoşundan bir az qırım, atını da çıxardım Çənlibelə.

Yolun bir yerindən bir pünhan görüb gizləndi. Qoşun gəlib qabağa keçəndə, qəfildən Koroğlu ərəb at altında çıxdı. Sonra bir nəərə çəkdi. Qoşuna sarı yönəlib, qoşunu yarı böldü. Kimisini qılıncı ağzı ilə, kimisini qılıncın arxası ilə, qırdığını qırdı, qalanını döyüb atdan tökdü. Dizə qədər qoşunun atlarını qabağına qatıb apardı İsabalının yanına. İsabalı gördü ki, 5-6 adamın şalvarının ağrı atın yəhərinə keçib, atın böyründə və döşündə asıla-asıla gedir. Koroğlu dedi:

– Oğlum, İsabalı, atın qabağını əylə, bunları düşürək.

İsabalı atın qabağını əylədi, Koroğlu onların hamısını atdan düşürüb yerə qoydu. Ən axıncını düşürəndə, gördü ki, bu, Murtuzdur. İsabalı dedi:

– Koroğlu, bu bizim yanımızdan qaçan Murtuzdumu?

Koroğlu dedi:

– Bizim Murtuzdur, oğul, Bolu bəyə bələd olub, aldadıb gətirib bizi tutduran Murtuzdur.

İsabalı istədi ki, Murtuzu öldürsün. Koroğlu İsabalıya dedi:

– Oğul, bu, yazıq adamdır, bunu öldürmə, zərər yoxdur. Paşa qoşub, o da gəlib. Mənim fəqir-füqara ilə işim yoxdur.

Böyləliklə, Koroğlu Murtuzu İsabalının əlindən alıb buraxdı.

Koroğlu, İsabalı və Telli xanım qoşundan aldıkları atları qabaqlarına qatıb Çənlibelə sarı getməyə başladı. Koroğlu Çənlibelə çıxanda, öz gəzdiyi dağlarına baxıb, bir ah çekdi. Və sonra atdan düşüb sazını çıxardı, oxumağa başladı:

Nə müddətdi səfa sürüb gəzirəm,
Sən idin mənim qoç qardaşım, dağlar.
Nə zaman ki, qarı düşman gələndə,
Səndə çox olurdu ulu savaşımlar, dağlar.

Taladım dünyanı, hələ az dedim,
Çənlibelə bahar dedim, yaz dedim.
Nəçə tacir, tüccar səndə gizləndim,
Açmadım sirrimi, sirdaşım dağlar.

Koroğluyam, axtardığımı tapıram,
Hündür qayalarda qala yapıram.
Ağ sürüdən əmlək quzu çapıram,
Yeyib qurtlarınan ulaşım, dağlar.

Koroğlu sazını çalıb qurtardı, sonra atdandılar. Telli xanım Niyar xanım və Pərzat xanım Koroğlunun yolunu gözləyirdilər. Gördülər Koroğlunun və İsabalının qabağında bir sürü at, Telli xanım da yanlarında gəlirlər. 7777 dəlilər bunu görəndə atdanıb Koroğlunun qabağına getdilər. İsabalı bu yoldaşlarından incimışdi, çünki İsabalı Koroğlunun dalınca gedəndə, bunlardan heç biri İsabalı ilə getmədilər. Bu 7777 dəlilər Koroğlunun qabağına getdikdə onun əlini tutdular, salamat gəlməsinə şükür elədilər.

Koroğlu gördü İsabalı heç bunlara yaxınlaşmır. Bunların biri xəcələtindən İsabalının üzünə baxa bilməyir. Bu zaman Koroğlu dedi:

– Oğlum, İsabalı, yoldaşlarınan niyə görüşməyirsən?

İsabalı dedi:

– Koroğlu, onlarla mən görüşəsi deyiləm. Çünki mən sənin dalınca gedəndə onların biri mənimlə getmədi.

Koroğlu gördü ki, burada böyük bir inciklik var. Atdan düşüb dedi:

– Oğlum, İsabalı, nə olar ki, gəlməyəndə, onlar gəlməməkdən ötrü yoldaşlarından incimək sənin üçün yaxşı deyildir.

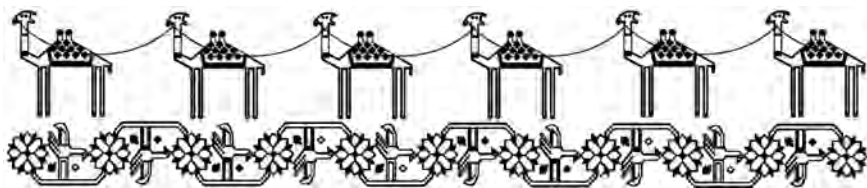
Koroğlu bunların hamısının böyüyü olmasına görə, bunları gətirib İsabalı ilə barışdırdı.

İndi dəlilərə üzünü tutub dedi:

– Oğlum İsabalıya toy eyləyəcəyəm. İndi şadlıq başlayın, çünki mənim başımdan ötrü Bolu bəyə verilən qızı İsabalıya gətirmişəm.

İndi Çənlibelə Koroğlu və onun dəliləri şadlıq edir, İsabalıya toy etdilər.

Stenoqrafçılar: R.C., A.H.

İclasın davamı

21.03.1937

AŞIQ ƏSƏD VƏ AŞIQ MİRZƏNİN MUSİQİ YARADICILIĞI

AŞIQ MİRZƏ

“Məmmədbağırı” havasında

Aman təbib mənə bir əlac eylə,
Sınəm eşq oduna yaxalanmamış.
Ölüb bu dünyadan həsrət gedirəm,
Bir ağ buxax öpüb, yaxa əmməmiş.

Versəydin sən mürqümə təzə dən,
Daxil oldum mən zülümə təzədən.
Yar da mənə yara vurdu təzədən,
Köhnə yaralarım yaxalanmamış.

Molla Zaman işim yetdi haraya,
Əziz bayram demək olmaz hər aya.
Telli Sənəm, özün yetiş haraya,
Əzrayıl üstümə yaxalanmamış.

AŞIQ ƏSƏD

“Əhmədi şikəstə” havasında

(Dilqəmin öz əsərlərindən)

Şəmkir ölkəsindən, Kür kənarından,
Uçdu telli sona gölə gəlmədi.
İstədim ki, yarım vəsfini yazam,
Sığışıb qələmə, dilə gəlmədi.

* * *

Günə qarşı.
Ay doğdu günə qarşı.
Sən yat zülfün kölgəsində,
Mən yanıma günə qarşı.

* * *

Can verdim cananın yolunda durdum,
Müjgan oxlarını sinəmə vurdum.
Səyyad idim, bir tərlana tor qurdum,
Dedim bəlkə tora gələ, gəlmədi.

* * *

...Belə qandı,
Get yara belə qandı.
Arazbər tərləniyəm,
Oylağım Biləqandı.

* * *

Diqəməm, ayrıldım qonça dəhandan,
Ətir bənövşədən, gül reyhandan.
Cənnət əladən, nuru qılmandan,
Əfsəl ola, müşəkkələ gəlmədi.

* * *

Əzizim nədən yana,
Pərvanəm nədən yana.
Yaxşı dost yaman gündə,
Çəkilər nədən yana?!

AŞIQ MİRZƏ

“Gedər-gəlməz təcnis” havasında

Dost bizi buyurdu xidmət şəhrinə,
Dedim ki, baş üstə kamı lamıkaf.
Çatdı qaşın, fitnə gözü sevdiyim,
Çoxları eyləyib heygü lamı kaf

Sidqi dürüst olan tez yetər həcca,
Kimsədən-kimsəyə etməz iltica.
Məhəmməd ki, qədəm qoydu mehraca,
Peşvazına gəldi mimilamekaf.

Mehti görür öz qoşununun sanını,
Ərəsətdə qurar haq mizamını.
Bir gün alar Qurbaninin canını,
Bir cəllad baxışlı mimülamıkaf.

“Qarabağ qaytarması” havasında

Bu gün yarım çıxdı sehri gülşənə,
Dört yanında baqça necə, bağ necə!
Seyrəqıfın tənə-tənə sözləri,
Sinəm üstə düyün necə, dağ necə!

Əlinə qoyubdur əlvan hənasın,
Guşundan asıfıdı qızıl tanasın.
Həvəsləndim sıxdım yarın məməsin,
Qanı qaçdı, yeri qaldı ax necə!

Yeriyəndə əmbər qalxır tozundan,
Nazdı yarın işvəsindən-nazından.
Ala gözlü, mən öpuncə üzündən,
Yayılırdı cəsətimə yağ necə.

Şah İsmayıl bu yolların naşısı,
Yaman olar yaxşı həmdəm acısı.
Pəri xanım yeddi qardaş bacısı,
Ayrı düşdüm sevgilimdən sağ necə?!

AŞIQ ƏSƏD

Yadıma düşdü

“Dilqəm şikəstə” havasında

Dərin ehtiramınan mərhəmətinən,
Yanıma gəldiyin yadıma düşdü.
Bir kəlmə söznən, qaşı-göznən,
Dərdimi bildiyin yadıma düşdü.

Əndəlif gülündən, qəmər belindən,
Ülfət qıl qulunnan danış dilinən.
İpək dəsmalınan, nazik əlinən,
Göz yaşını sildiyin yadıma düşdü.

Dilqəm tərləninən, uçmaz sarınan,
Qızıl gül bül-bülünən uymaz xarınan.
Əvvəldən xoş ixtilad, xoş guftarınan,
Ucadan güldüyün yadıma düşdü.

AŞIQ MİRZƏ

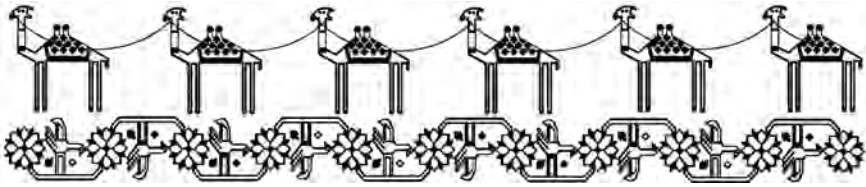
“Təzə Naxçıvan” havasında

Görürsənmi oğrun baxan gözəli,
Tərən kimi necə cülvələnifdi.
Öz nurundan xəlp eyləyib İlahim,
Gözləri qüdrətdən sürmələnifdi.

Xoş saatda xoş gəlifdi cahana,
Gözəlliyinə yoxdu özgə bəhanə.
Qənd əzilib dilə-dişə, dəhanə,
Qaymaq dodaqlara bal bələnifdi.

Ələsgər qurbandı belə gəlinə,
Sona kimi cumub eşqin gölünə.
Gümüş kəmər xub yaraşır belinə,
Yaxası qızıldan düymələnifdi.

Stenoqrafçı: H.A.

AŞIQ YARADICILIĞININ ƏSAS FORMALARINI ÖYRƏNMƏK VƏ BİR NEÇƏ NÜMUNƏ HAVALARI NOTA ALMAQ ÜÇÜN ÇAĞRILAN İCLASIN

P R O T O K O L U

22.03.1937-ci il axşam saat 10-da Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının tar şöbəsi tələbələrindən Qara Qarayev, Hacızadə Cəvdət, İsmayılov M.S., və Azərbaycanın məşhur aşığılarından yoldaş Aşıq Əsəd və Aşıq Mirzənin iştirakı ilə birinci dəfə olaraq aşiq yaradıcılığının, əsas formalarını öyrənmək və bir neçə nümunə havaları notaya almaq üçün çağırılan iclasda, yoldaş Bülbülün iştirakilə iki əsas məsələ qoyulmuşdu.

I – Sazda olan əsas səsləri öyrənmək və bir neçə nümunə ha - va yazmaq (yəni notaya götürmək). Oxunan havaları səsdən okomponentlə yazmaq və eyni zamanda, çalğıda olan bütün spesifik halları nəzərə alaraq, hər nazik çətin guşələri qeyd etmək, elə yazmaq ki, səslə çalğı əsas etibarilə bir-birinə uyğun olsun.

Buna görə əvvəlcə səsləri öyrənmək lazım gəlir. Hər çalınan havanın əsas səsləri, Avropa termini ilə terminlərə bölünərək səsdə nə kibi əsas terminlər, tapıldığını qeyd etmək.

“Vaqif gözəlləməsi”

(Aşıq Əsəd çalır)

Okomponent də aşağıdakı iştirak edir.

Sol-do-fa başlanğıcında. İkinci varyasiyaya keçəndə okomponentdə, do-sol-lə işləyir. Başlanğıcda sol-do-fa bəzən də oxunduğu zaman, ritmanı müstəqil saxlayaraq sözlə yuxarıda səslər ikiləşir.

CEVDƏT: Vaqif üzərində yazılan hava Avropa formalarından üç hissə ilə (pesnya formaya oxşayır). a-b-a: A hissəsi ilə okomponent astinata olaraq, sol-do-re-fa notaları çalınır.

B – (yəni ikinci hissədə astinata fiquru) do-sol-le notaları ilə çalınır.

A – (yəni üçüncü hissə birinci hissənin təkrarıdır).

BÜLBÜL: Yuxarıda qeyd etdiklərimiz forma üzərində iştirak edən yoldaşların fikri bir oldu. Buna görə də birinci olaraq “Vaqif gözəlləməsi” yazıldı. Sözləri yoldaş aşıq Əsəd tərəfindən, böyük rus xalqının klassik şairi Puşkinə deyilmişdir.

AŞIQ MİRZƏ: “Vaqif gözəlləməsi” on bir hecalı şeirdir. Bu şeiri xalqın arasında çox çalındığı üçün və bu on bir hecalı şeirlər, xalqa yaraşdığı üçün bu havanın adı “Vaqif gözəlləməsi” qoyulmuşdur.

İclasın davamı

23.03.1937

**AŞIQ ƏSƏD VƏ AŞIQ MİRZƏNİN MUSİQİ
YARADICILIĞI**

AŞIQ MİRZƏ

Bayatı

“Şirazi” havasında

Mənə baxan gözlərinə,
Kirpiyini qaxan gözlərinə.
Neyləmişəm qəsd alır,
Öyümü yıxan gözlərinə.

“Badamı” havasında

Səndən ayrılanı mənim başıma,
Gör nələr gətirdi zəmanə, Səlmə.
Hayana dolandım, qəmə qərq oldum,
Axırım urcah getdi yamana, Səlmə.

İltimasım budur səndən iftida,
Sevgini-sevgidən ayırma, Xuda!
Sevgi-sevgisindən düşəndə cida,
Gərək ki, nüsrətə dayana, Səlmə.

Əyləşib odanda mehman olaydım,
Əmrinə bənd fərman olaydım.
Əmrah deyər, sənə qurban olaydım,
Bir də yolum düşsə o yana, Səlmi.

Başına döndüyüm

“Dilqəmin Soltan” havası

Dəli gönül, genə vətən arzılar,
Gözəl olar, el başına döndüyüm.
Ağlama Şahnigar, can sənə qurban,
Yanar üz də xal başına döndüyüm.

Mənəm gözəllərin həmdadı,
Gülşənin ləbindən əmim şərabı.
Yel qanadı yaxşı saxla Qəndabı,
İnciməsin tel başına döndüyüm.

Gözəllər nə üçün mənə gəzməzsiz?!
Mən ağlaram, çeşmim yaşım silməzsiz?!
Axtarsanız, çarx altında bulmazsınız,
Novruz kimi qul, başına döndüyüm.

AŞIQ ƏSƏD

Yarış

Rusiya deyir ki, gəlin yarışa,
Dəmir məndə, buğda bağı məndədi.
Ukrayna ona cavab verir ki,
Daş kömürün qara dağı məndədi.

Belarusiya ordan qaldırır səsi,
Eşitcək dünyanın gəlir həvəsi.
Deyir: məndə vardır şalban tayası,
Taxtanın ən göyçək saği məndədi.

Özbəkistan deyir: məndə də çoxdu,
Pambıx mədəniyəm heç tayım yoxdu.
Azərbaycan deyir: bu sözün haxdı,
Bir bəri bax neft bulağı məndədi.

Pambıxım, pambıxına olsun bərabər,
Bir milyona qədər buruqlarım var.
Hökm eyləsəm adı dağlar əridər,
Zərbəçinin çox yığnağı məndədi.

Nöyütüm hər yana axır çay kimi,
Şəhərlərə işıq salır ay kimi.
Mənə əvəz göstərirsən tay kimi,
Nöyüt, benzin, maşın yağı məndədi.

Nöyüt yer altında edir vəl-vələ,
Coşanda istiyir dağları dələ.

Şəkinin ipəyin demirəm hələ,
Çəltik, pambıx, üzüm bağı məndədi.

Zimistan gedifdi, açılıf yazım,
Yaxşı başa yetdi mənim murazım,
Əsədəm, əlimdə sədəfli sazım,
Şən həyatın keyf-damağı məndədi.

Stenoqrafçı: H.A.

İclasın davamı

25.03.1937 (*Səhər*)

Azərbaycanın əməkdar və ordenli artisti, professor Bülbülün çıxışı:

Azərbaycan aşığıları kəndlilərin, aşağı sinifinin ən sevimli oxuyanları olmuşlar. Bunların 50-yə qədər, müəyyən formalı havaları, o cümlədən “Gərayli”, “Müxənnəs”, “Paşa Köçdü”, “İravan çuxuru”, “Koroğlu”, “Arazbarı”, “Kərəmi” və i.a.

Bu Azərbaycan kəndlilərinin aşağı sinifinin ruhunu oxşayan ən gözəl formalardır. Azərbaycan aşığıları rəvan təbləri ilə, kəskin hafizləri və musiqişünaslıqları ilə məşhurdurlar.

İncəsənətin bu gözəl xadimləri Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədər Azərbaycanın dağılmış kəndlərindən bayıra çıxma bilməmişlər və onların yaradıcılıq qabiliyyətləri dar çərçivədən kənara çıxma bilməmişdir.

Xurcunları çiyinlərində, sazları əllərində çörək pulu qazanmaq üçün bəzən yaxın şəhərlərə gələndə çayçı dükanlarında, karvansaralarda nağıl dedikdən sonra, yatmağa yerləri olmadığı üçün hamamlarda yatardılar.

Yalnız Azərbaycan sovetləşəndən sonra, bu gözəl sənətkarlar geniş bir kütlənin malı olmaqla bərabər bütün yaradıcılıq qüvvətləri və özləri də zəngin və kultur həyat keçirməklə bərabər sosializm həyatımızın hər sahəsindəki xərəcələri ən bədii, şairanə bir surətdə kütlə arasında oxuyurlar.

Bu gedişlə daha iləriyə gedəcəklər, formaca milli, məzmunca sosialist musiqi həyatımızda müəyyən yer tutacaqlar. Aşıq Əsəd və Aşıq Mirzə Azərbaycanın ən gözəl aşığılarıdır.

AŞIQ MİRZƏ

“Şərili gəraylısı” havasında

Nə baxırsan, maral gözlü,
Mənə biganələr kimi.
Durum dolanım başına,
Şama pərvanələr kimi.

Bostançı bəslər qovunu,
Xor yada verməz tağını.
Sən yıxdın könlüm öyümü,
Top döymüş qalalar kimi.

Qurbanam uzun saçına,
Boyun bənzətdim laçına.
Al məni qoynun içinə,
İstəkli balalar kimi.

Xəstə Qasım Tikmədaşdı,
Könül qəmgin, gözü yaşdı.
Çöldən çıxmış yaşıl başdı,
Silkindi sonalar kimi.

AŞIQ ƏSƏD

“Koroğlunun zil qaytağı” havasında

Canım Qırat, gözüm Qırat
Yarəb Qırat dururmu ola?!
Həsən Paşa kol aları,
Otun, suyun verirmi ola?!

Qırat xaşab içəndə,
Üstündən badə içində.
Şeşbər yamandan keçəndə
Sərxoş-sərxoş yerirmi ola?!

Hanı qoç Koroğlu, hanı?
Dostunla düşməni tanı!
Eyvaz kimi bir cavanı,
Gənə gözüm görürmola?!

AŞIQ MİRZƏ

“Şahsevən” havasında

Alçaq yerdən duman qalxdı,
Dağı dolana-dolana.
Alır canımı süzgün baxış
Yağı dolana-dolana.

Bazarda satılar custlar,
Ölkəmə girməsin pislər.
Bostançı şama bəslər,
Tağı dolana-dolana.

Biri ağa, biri nöker,
Nöker olan cəbir çəkər.
Bülbül ağlar, qan-yaş tökər,
Bağı dolana-dolana.

Qurban deyər, Pərim ötdü,
Dərdimi dünyadan götdü.
Növbət gəldi mənə yetdi,
Sağı dolana-dolana.

“Dubeyd” havasında

Qaşı-gözü qaralıdan,
Mən dönürəm, könül dönmür.
Ciyəri həzər paralıdan,
Mən dönürəm, könül dönmür.

Əli əlvən naxışlıdan,
Çiyini xurmayı saçlıdan.
Yornux maral baxışlıdan,
Mən dönürəm, könül dönmür.

Mən doymuram şəhla gözdən,
Ay qabaqdan, qəmər üzdən.
Əmrah deyər, Səlmə nazdan,
Mən dönürəm, könül dönmür.

“Qəhrəmanı” havasında

Qəhrindən qorxuram, sözün doğrusu,
Dilim olub lal, qadasın aldığım.
Əmmiyincə getməz ağzım acısı,
Var ləbində bal, qadasın aldığım.

Baxçanın meyvəsi, barı səndədi.
Bağdadın xurması, narı səndədi.
Bir canım var, ixtiyarı səndədi,
Alacaqsan, al, qadasın aldığım.

Qurban dərdin yazar, dəftər bağlayar,
Eşq odu yandırar, canı dağlayar.
Həsərətindən didələrim ağrıyar,
Göz yaşımı sil, qadasın aldığım.

İclasın davamı

25.03.1937 (axşam)

AŞIQ ƏSƏD

“Kərəmi” havasında

Getmə-getmə halallaşaq, ayrılacaq,
Bir bəri dön, ay üzü qara Əsli xan.
Şatır ollam culoyunu çəkərəm,
Vara-vara hər diyara, Əsli xan.

Ahu kimi bu çöllərə varmasam,
Cəfakeş bağbanam, gülüm dərməsəm.
Axşam-sabah mah camalın görməsəm,
Olacaqdı günüm qara, Əsli xan.

Kərəm diyər, məndən sehrə varmazlar,
Bənadılar sınıq könlüm görməzlər.
Mən bilirəm, səni mənə verməzlər,
Kim elər dərdimə çarə, Əsli xan.

“Bayramı” havasında

Can deməklə candan-can əskik olmaz,
Möhübbət artırar, mehriban eylər.
Çor deyənin nəfi nədi dünyada,
Abad gönülü yıxar, pərişan eylər.

Məzəmmət etməginən mən beynəvanı,
Sahab səltənət, ey göhər kanı.
Mənim sözüm yoldan çıxan mollanı,
İnşallah qaytarar müsəlman eylər.

Mən istərəm yaxşı adam yüz ola,
Meyli haqqa doğru yolda düz ola.
Diliynən zabanı üz-bə-üz ola,
Ələsgər yolunda can qurban eylər.

AŞIQ MİRZƏ

“Misri” havasında

Zaman şöhrət almış çaxan şimşəkdən,
Dalğalanan, daşan gündü bu günlər.
Atılıb dağlardan, çıxıb sürəkdən,
Qızıl karvan aşan gündü bu günlər.

Sarsıdır aləmi hələ inqilab,
Çəkilir düşman ilə son haqq-hesab.
İşçi, kəntli, yoxsul, muzdur, ortabab,
O səflərə qoşan gündü bu günlər.

Uçur köhnə evin yurdu-yuvası,
Qurulur yerində kolxoz tarlası.
Ziyancı qolçomaq tənbel bahansı,
Canı çıxan, çaşan gündü bu günlər.

AŞIQ ƏSƏD

“Duraxanı” havasında

Şahsənəmlərin, şux dilbərin,
Səndən sənobərin xəcaləti var.
Xoş yaraşlıq sənə zibə mintənə,
Bu bəzəgin qeyri əlaməti var.

Bu zibi-zinətin, şanı-şöhrətin,
Mehracı rəfətin, bəbi dövlətin,
Hüsni məlahətin, çeşmə afətin,
Bu qəddi qamətin qiyaməti var.

Məhbubi müntəxəb bir ali nəşəb,
Həmzə qəzəbindən sən saxla yarəb.
Gül uruhu qonça ləb turuncu qəb-qəb,
Əcəb lisanində həkayəti var.

Olmaz belə adam, yıxılsa aləm,
Mələkdən mükərrəm, əlavi əzəm.
Özü bir şux sənəm, istiqnası kəm,
Amma hərdən bizə nəzakəti var.

Qaşı yay, gözü şux, müjganları ox,
Cümlə kəsdən artıq barabarı yox.
Camalıvün yanında, aynan-gün mənsux,
Vaqifin onlardan şikayəti var.

“Köhnə gözəllmə” havasında

Sallana-sallana qədəm qoy bizə,
Asta yeri ayaqların qurbanı.

Təbibimsən məlhəm eylə yarama,
Nazik əlin, barmaqların qurbanı.

Məcnun Leyli deyir, gedir sorağa,
Dözənmərəm bu düyünə, fərağa.
Yaralıyam, qalxa bilməm ayağa,
Tut qolumdan dayaqların qurbanı.

Mən sənə nə dedim, ay nazik bədən,
Sən bizə gəlmirsən, küsübsən nədən?!
Danışaq, söyliyək taki sübhətək,
Şəhdi-şəkər dodaqların qurbanı.

Əsədəm, gəzmişəm dağlar arası,
Nə yaman olurmuş yarın sevdası.
Sən ağlama, gedər gözün qarası,
Ləkə tutar yanaqların qurbanı.

Yaxan düymələ

“Mirzə canı” havasında

Sallanıban gələn dilbər,
Yaxan düymələ-düymələ.
Məni dərdə salan dilbər,
Yaxan düymələ-düymələ.

Al geyər, yaşıl bürünər,
Züflərin yerinə sürünər.
Yel atar, məmən görünər,
Yaxan düymələ-düymələ.

Köynəgüvin ağzı sarı,
Aşılmış könlüm qubarı.

Söylə görüm kimin yarı,
Yaxan düymələ-düymələ.

Kalağayının özü yaşıl,
Susan sünbülə dolaşır.
Gözəllik sənə yaraşır,
Yaxan düymələ-düymələ.

Kərəm sənə nələr demiş,
Dilin dodaqlarını yemiş.
Katan köynək, bəndi gümüş,
Yaxan düymələ-düymələ.

“Qaraçı”¹ havasında

(Bu şeir Aşıq Ələsgərin qardaşı oğlu Qurbanındır)

Ay biymürvət, beyinsafın balası,
Mən səni istəyəm sağ ürəyimdə.
Həsərət çəkdim ortalığa qan əkdim,
Qara noxda qoydun ağ ürəyimdə.

Mərifətsiz şərbəti içə bilmərəm,
Dostluq bir dəryadır, köçə bilmərəm.
Sirr sözüm yadlara açə bilmərəm,
Qaldı qiyamətə dağ ürəyimdə.

Qurban havax çıxar qəm libasından,
Göz doymur gözlərin təmənnasından.
Cəhənnəm xofundan, eşq havasından,
Əridi, qalmadı yağ ürəyimdə.

¹ Aşıx Ələsgər kitabına görə, (Azərnəşr. Bakı, 937, səhifə 8) bu şeir Ələsgərindir.

AŞIQ MİRZƏ

“İrəvan gəraylısı” havasında

Yaralandım yar əlindən,
Gözlədim, yarı gəlmədi,
Kətən köynək zər mintənə.
Çəpkəni sarı gəlmədi.

Mən nahaq çəkdim cəfanı,
Müxənnət sürdü səfanı,
Görürsənmi beyvəfanı,
Kəsdi ilqarı, gəlmədi.

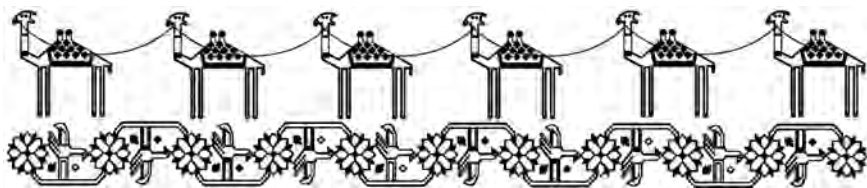
Ələs diyər, mən eylədim,
Dosta müdəm can eylədim,
Yolunda qurban eylədim,
Bu küllü varı, gəlmədi.

“Ruhani” havasında

Yağanda yağışın yaz aylarında,
Axar boz bulanlıq sellərin, dağlar.
İnnən sonra xoş səfalı çağındır,
Köçər qonar ağır ellərin, dağlar.

Hər dağlardan uca Hunun dağıdı,
Dört ətrafı təmam behişt bağıdır.
Tülək, tərən, laçın quş yığnağıdır,
Sonalar süzülər göllərin, dağlar.

Şükür həqiqətdə dadı yetişdi,
İşdim dolu, mənə badə yetişdi.
Novruzumuz da xoş murada yetişdi,
Əcəb seyrangahdı ellərin, dağlar.

Ərtoğrol Cavid

GÜLBALA TAPDIQOVUN DANIŞDIĞI “AŞIX QƏRİB” NAĞILI HAQDA

OLKLORDA böyük hörmət qazanmış populyar nağıllardan biri də “Aşix Qərib”dir. Nağılın ideyası bəllidir: Keçmiş feodal patriarxal mühitdə azad sevgi deyil, qızı cehizdən asılı olaraq bir növ satma adəti vardı. Qəriblə Şahsənəmin sevgisinə mane olan səbəb də Qəribin kasıblığıdır.

Bu nağıl işlənib çap olduğundan hadisələr sistemi haqda uzun-uzadı söylənmək lüzumu yoxdur. Gülbala Tapdıqovun söylədiyi bu variant başqalarına nisbətlə zəifdir. Çünki çox yerdə həyatılıq, reallıq pozulur, bəzən naturalizm elementinə təsadüf olunur. Məsələn: Xızır peyğəmbərin, həzrət Əlinin zühürü, Qəribin bədəninin daş olması və sairə...

Nağılın ən çox dili, ifadəsi, leksikonu haqda danışmaq lazımdır.

Nağılın dilində nəzəri ən çox cəlb edən morfologik xüsusiyyətlərdir:

Keçmiş zaman əvəzinə müzare işlədilir.

“Gələr bir gün Xoca Əziz vəfat edər”.

Müzare 1-ci şəxs feillərində ixtisar olur:

Müzare şəkilçisi pozulub yerini kökün son səs tutur.
“... bəziranlar səfərə çıxırsa səni də gəlib aparram”.

“Ala gözlü nazlı dilbər
Ala gözlü yar, gedirəm,
Ölləm ayrılmaram səndən”.

Bu misralarda “apararam” əvəzinə “aparram”, “ölərəm” əvəzinə “ölləm” gedib.

– apar+ar+am əvəzinə apar+r+am

– öl+ər+əm əvəzinə öl+l+əm

Maraqlı bir hal da var. Feil bağlama forması “cək”-in ar-xaiq forması vardır.

“Bu sözləri dedicəyin Şah Sənəm özündən gedir”.

Morfologik xüsusiyyətlərdən biri də Quba dialekti elementləridir. Məsələn:

“... məni verədi aşix Qəribə versin.

“... nicə danışa idi o qızın dilləri”.

“... ana mən yazığı nöş dindirəsən”.

Nağılın ifadəsində də sadəlik, aydınlıq vardır (xüsusən mən-zum hissələrdə). Nə üçün? Çünki “Aşix Qərib” nağılı çox məşhur olduğundan çox söylənmiş və aşixlar bu nağıl üzərində çox işləmişlər. İfadədə: təbiiliyə, zənginliyə nümunə göstərməyib keçmək doğru olmaz.

“Ürküşür bülbüllər güllər dağılır,
Maral sərxoş olar çöllərdə qalır,
Sən gedərsən gözüm yollarda qalır,
Gəl getmə, Qəribim, aman günüdü”.

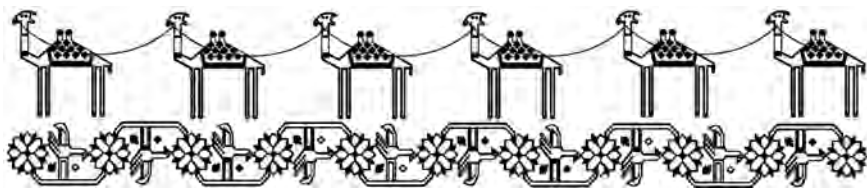
Nağılın sonunda Qərib Şah Vələdlə Şahsənəmin toyuna girərkən belə oxuyur:

“Salam verib ol qapıdan girəndə,
Gən dünya başıma dar nəçin oldu?
Gəcə gündüz yar-yar deyib gəzirdim,
Yarım özgələrə yar nəçin oldu?”.

Son misra son dərəcə bədii və səmimidir. Nağılın leksikon orijinallığı da var, lakin çox az yer tutur.

Bu nağıl dil materialı nüqtəyi-nəzərdən tənqidə lazım olsa belə çapa lüzumlu deyildir. Çünki bu populyar nağıl hər kəsə bəllidir.

08.02.1940

“AŞIX QƏRİB” DASTANI

Söylədi: *Gülbala Tapdıqov*

(*Quba Tülə Kərəm kəndi*)

Yazıya aldı: *Hüseyn İsgəndərov*

HVALAT nə yerdən? Təbriz vilayətindən. Kimdən? Xoca Əzizdən. İki oğlu bir qızı var idi.

Bunların tükənməz qədər malı-dövləti var idi. Həmin ətrafda baş verən həramilər Xocanın mal-mülkinə həsrətləri var idi, lakin heç badilə fikirlərinə çata bilmirdilər. Gələr bir gün Xoca Əziz vəfat edər, həramilər isə bu xəbərə şad olub, bütün var yoxlarını xərcləyib, zərif paltarlar tikdirib əyinlərinə geyərək birbaşa gəlirlər Xoca Əzizin imarətinə. Həramilərin qırxdan bir ağızdan qapıdan qışqırırdılar ki:

– A gədə, Rəsul, vələdiznan bizim qardaşımız, dayımız, əmimiz olan adam ölüb, niyə bizə xəbər verməmişən.

Rəsul qabağa çıxıb cavab verdi ki:

– Ay kişilər məndə taqsır yoxdur. Nəbələdin gözü kordur. Heç bilmirdim ki, mənim bu qədər qohum-qardaşım var.

Həramilər Rəsula təkidlə dedilər:

– A gədə tez bizim üçün bir salon açdır, biz qırx gün əzizimiz üçün dua qəbul edəcəyik.

Rəsul razı olub həramilər dediyi kimi işə başladı. Beş gündən sonra həramilərin başçısı dedi:

– Bala, Rəsul indi bizə qəm şərabı lazımdır.

Rəsul şərab hazır edəndən sonra lotulardan biri iki badə şərab Rəsulun özünə də nuş elətdirdi.

Rəsul şərabın dadın biləndən sonra dalbadal içməyə başladı, ta o yerəcən ki, məst olub yıxıldı.

Həramilər isə fürsəti fotə verməyib Xoca Əzizin nə qədər varidatı var idisə hamısını öz mənzillərinə daşdılar. Rəsula isə mitil yorğan döşəkdən başqa heç zad qalmadı.

Həramilər bununla da kifayətlənməyib Rəsula dedilər:

– Oğul, indi bizə qəmdən çıxardan şey lazımdır.

Rəsul dedi:

– Aya o şey nədən ibarət ola?

Həramilərdən biri bir sitayi saz uzadıb dedi:

– Bax, bundan ibarətdir, gör necə qəm dağıdır.

Hərami sazı dinqıldadanda Rəsulun sərxoş havasında, xoşuna gəlib soruşdu ki:

– Əmi bunun hər qəm dağıtmağı neçəyə başa gəlir?

– Yüz tümənə, deyərək hərami cavab verdi və sazını isə öz yoldaşlarına verdi ki hərəsi bir dəfə dinqıldadaraq Rəsuldan yüz tümən, yüz tümən toplansınlar.

Rəsul isə sərxoş aləmində atasından qalmış beş dükanın mallarını və evlərini də üstəlik girov qoyaraq, lotuların xahişlərini bitirdi. Ən nihayət isə qırx gün tamam olanda həramilər əllərini ağızlarına aparıb Xoca Əzizə “dua” edərək bir-bir qaçdılar. Bir-iki gün sonra isə dükanları və evi girov alan şəxs Rəsulgilə gəlib təklif elədi ki ya pulu qaytarsın, ya da ki mülləklərdən əl çəksin. Rəsul isə Hərami əmisinin yanına gəlib dörd tərəfdən salam verdisə də Həramibaşı beşinci tərəfə başını çevirib it siçana baxan qədər Rəsula baxmadı. Rəsul bu hərəkətdən ağlayaraq anasının yanına gəldi və əhvalatı ona nəql elədi. Odur ki ana balanın əlacı kəsilərək evlərdən də çıxıb bir zirzəmidə mənzil tutdular. Üç-dörd gündən sonra Rəsul çörək pulu qazanmaq məqsədilə öz balaca qardaşı Heydəri də özüylə bərabər götürüb kəsbkarlığa çıxdılar. Bazarda bir nəfər xarratın yanına gedib ondan iş istədilər. Xarrat

bunların kim olmalarını bilcək onların halına çox acıdı və yonulan taxtaları biri-birinin üstünə yığmağı təklif etdi ki, uşaqlar inciməsinlər. Axşam olcaq xarrat uşaqların hərəsinə bir manat verərək səhər yenə də gəlmələrini tapşırırdı, çünki fikri onlara kömək etmək idi. Lakin axşam gec olduğundan bunlar çörək tapa bilmədilər. Əliboş isə evə qayıtmaq istəmədilər ki, ana-bacılarına üzükara olmasınlar. Odur ki, Rəsul qardaşına təklif elədi ki, o gecəni Cümə məscidində yatsınlar. Məsciddə Heydər yatmışdı, Rəsul isə Allahdan dilək edərək, dedi:

– Ay Allah ya mənə ölüm ver, ya xoş gün. Mən bu əziyyətlə dolanmaq istəmirəm.

Duadan sonra Rəsulun da gözü yuxuya getdi. Aləmi rəyada Rəsula eşq bədəsi içirdərək, adını Qərib qoyurlar. Yuxuda Qəribə Tiflis mahalında olan Xoca Məhərrəmin qızı Şahsənəm xanımı buta, Ağca qız adlı bir başqasını isə onlara sirdaş təyin edirlər. Səhər olcaq Heydər yuxudan ayılıb gördü ki, qardaşı Rəsulun ağzından qırmızı köpük gəlir. Halı hal deyil. Heydər qardaşın yuxudan oyada bilməyib bir əl, bir təpə qaçdı anasının yanına və ona söylədi ki:

– Rəsul Cümə məsciddə dəli olub.

Bunlar tərpənməkdə olsun, Rəsul isə günorta zamanı Mollanın səsinə oyanaraq, mollanın minbərə söykədiyi əl ağacını sındırıb basır sinəsinə görək nə deyir:

“Şikəstə” havasında

Qədir gecəsində Cümə məscidində,
Üstümə endi gözəl şah mənim.
Bir dilək elədim haqq qəbul etdi,
Muradımı verdi qibləgah mənim.

Qatrayıb, qatrayıb rahə yetişdim,
Çıxıban zülmətdən mahə yetişdim.

Alıb ərzəmi şahə yetişdim,
Gözəl şah etdi dərdimə əlaç mənim.

Rəsul belə dedikdə, molla şübhələnib dedi:
– Adə bu kimdir ki, içib məsciddə oxuyur. Bura meyخانadır
nədir.

Minbərdən enib, Rəsulun eninə-uzununa bir iki ağac çəkdi.
Rəsul mollaya özünü belə tanıتماğa başladı:

Əli dəstamazlı buta verdilər,
Butanı doldurub duta verdilər.
Şahsənəmi Qəribə bada verdilər,
İşim oldu inşallah qolay mənim.

Molla dedi:

– Oğlum, qələt eləmişəm səni vurmuşam, ancaq əsamı
nahaq yerə sındırmısan, ala bu da üç manat, get bazara. Badam
oğlu sazbənddən özünçün bir saz al.

Rəsul pulu alıb çatdı sazbəndin yanına. Sazbənd Qəribə bir
sınıx saz verdi ki izala olsun. Qərib isə sazbəndin bu hərəkətinə
deyir:

“Ubrənim şikəstəsi” havasında

Badam oğlu gözdərivə fədayəm,
Mənə bir saz gərək, əmma saz ola.
Dindirəndə urman dili söyləyə,
Gözəllər içində xoş avaz ola.

Yamanı yamana verərlər, usta, yaxşını mərdə,
Tərifin edərdəm hər düşən yerdə.
Qoldan qısqı olsun vurulmaya pərdə,
Üst-başından tamam duzov saz ola.

Sazbənd yeddi ildən bəri əzizlədiyi mina qaşlı sazı Qərribə verib deyir:

– Oğlan, buyur bu saz əslə sən deyəndir.

Qərib sazı alıb başladı çalıb oxumağa:

Uca dağlar başından heç getməz duman,
Miskin könlümdən heç çıxmaz güman.
Həftədə gələndə qapına mehman,
Aşx Qərib o yerdə sərfnaz ola.

Qərib sözünü qurtarıb getmək istədikdə usta dedi:

– Oğlum sazı ətəyinin altına vur ki, cəmət görüb deyər gör ağaca nə cür zinət vurublar, ayıbdır.

Qərib sazı qoltuğuna vurub gəlir evlərinə.

Qəribi görən Heydər dedi:

– Ana, gördün qardaşım dəlidir. Bax, budur qoltuğunda toppuzla gəlir.

Anası Qəribin qarşısına çıxanda Qərib dil açıb anasına belə yalvardı:

“Kərəmi” havasında

Bir gözəlin cəmalına mailəm,
Ana, mən Tiflisə getməli oldum.
Ağlına, kəmalinə qailəm,
Ana, mən Tiflisə getməli oldum.

Xanı oğlunun bu sevdəyə düşməsindən qorxuya düşüb deyir:

Kiçiklikdən çox çəkmişəm cəfayı,
Balam, mənə aparmasan qarğaram.

Böyük olmusan heç görmədim balavı,
Oğlum, mənı aparmasan qarğaram.

Qərib:

Yaralarım çoxdur, təbibim naşı,
Axızdın didəmdən qan ilə yaşı.
Biz kimə tapşıraq Heydər qardaşı,
Ana, mən Tiflisə getməli oldum.

Xanı:

Gedən yolunda yol yoldaşınam,
Qərib yerdə sir sirdaşınam.
Harda gecə qalsan bişən aşınam,
Balam, mənı aparmasan qarğaram.

Qərib:

Əli minib Düldülün önüncə burax,
Anam, bu sualları biz kimdən soraq.
Aşx Qərib deyər mənzilim olub iraq.
Ana, mən Tiflisə getməli oldum.

Xanı:

Nədən ötrü öldürəsən anan Xanını,
Qəm çəkməgdən fələk əydi belini.
Ərasətdə tutaram oğul qolunu,
Balam, mənı aparmasan qarğaram.

Qəribin əlacı kəsilib dedi:

– Ana, elə isə mən gedim baxım bəzirganlar səfərə çıxırsa

səni də gəlib aparram.

Qərib anasından icazə alıb elçi yola çıxır, görür bir nəfər bəzirgan başı yeddi qatar dəvəsilə müyəssərdir. Qərib soruşdu ki:

– Əmi əyər Tiflisə guzarın düşərsə bizi də özünlə aparmanızı xahiş edərdim.

Bəzirgan dedi:

– Oğlum, səndən başqa daha kimim var?

Qərib sazın döşünə basıb görək nə cavab verəcək:

“Sallama gərayı” havasında

Biri anam, biri bacım,
İki ucumçu qardaşım mənim.
Üç olar salsam avara,
Dörd avand olmaz işim mənim.

Əlvan güllərin əkibdir,
Səbrim üstə tökübdür.
Xeyli hicran çəkibdir,
Bu bəlalı başım mənim.

Heydərin qərib qardaşı,
Qalmayıb didəmin yaşı.
Anam, bacım yol yoldaşı,
Ağca qızdı sırdaşım mənim.

Bəzirgan başı dedi:

– Oğul, əyər desən ki Təbrizin torpağın Tiflisə apar gənə də sözüm yoxdur.

Qərib şad olub evə qayıtdı ki, yola hazırlaşsın.

Anası dedi:

– Oğlum sənin Tiflisə getməyinin səbəbini mən axı bilmirəm.

Qərib götürüb görək nə cavab verəcək:

“İbrəhim şikəstəsi” havasında

Bir gecə səyrimdə mənə,
Verdilər Tiflis şəhərində.
Sevmiş idim qana-qana,
Anam Tiflis şəhərində.

Xanı:

Bu yolumuz dağdan aşar,
Gəl getmə, balam, qərrib eldi.
Qərriblik başıva düşər,
Gəl getmə, bala, qərrib eldi.

Qərrib:

Bu sevdaya salıb bizi,
Aya, günə bənzər üzü.
Ustadım Xacənin qızı,
Anam Tiflis şəhərində.

Xanı:

Çağır balam, o Allahı çağır,
Yandı cigər, bişdi bağır.
Daş ola düşən yerində ağır,
Gəl getmə, balam, qərrib eldi.

Qərrib:

Qərribin gönlü qaralır,
Günbəgündən rəngi saralır.
Mən sevmişəm Tiflis maralın,
Anam Tiflis şəhərində.

Xanı:

Anan Xanının gönlü daşdır,
Gözündən axan qanlı yaşıdır.
Qəriblik də bir yaman işdi,
Gəl getmə, balam, qərib eldi.

Söz tamam oldandan sonra Xanı oğlunun sözündən çıxmayıb oğlanları və qızı ilə bərabər şeyşüylərini alıb bəzircan başının dəvələrinə yükləndilər və az getdilər çox getdilər, günlərin bir günündə Tiflisə çatdılar. Tiflisin bir ağaclığında dəvələrdən düşüb Tiflis şəhərinə getmək istədikdə Qərib bəzircan başıdan belə soruşur:

“Qara nəfəs” havasında

Getmə Xocam səndən xəbər alayım,
Şəhr Tiflis deyən yolun budurmu?
Elivə, pirüvə qurban olayım,
Şəhr Tiflis deyən yolun budurmu?

Bəzircan:

– Bəli özüdür ki var.

Qərib:

Çıxaydım eyvanına nuşguna,
Bala idim əmbərinə nuşguna.
Nur cəmallı peyğəmbərin eşqinə,
Şəhr Tiflis dediyin yol budurmu.

– Bəli oğlum o yoldur, ancaq sən bu Tiflisə nə iş gedirsən?

Qərib:

Heyva mənim, turunc mənim, nar mənim,
Namus mənim, qiryət mənim, ar mənim.
Xocayi Məhərrəm adlı gözəl qohumum var mənim,
Şəhr Tiflis dediyin yol budurmu?

Qərib sözünü qurtarıb Bəzirgan göstərən yol ilə düz gəlib Tiflis şəhərinə yetişdi. Şəhərdə anasını, bacısını və kiçik qardaşını Cümə meçidin dalında qoyub özü isə meçidin qabağına çıxıb oradakı cəmətə bu cür oxumağa başladı:

“Qoşa qafiyə” havasında

Mənim yarım bu yerlərdə,
Görünürmü, görünməzmi.
Davasız dərdimə çara,
Bolunurmu bolunmazmı.

Yarımın cıqa telləri,
Kəmər qucubdur belləri.
Xonçada qızıl gülləri,
Dərilirmi dərilməzmi.

Ərisin dağların qarı,
Tökülsün çaylara barı.
Qəribin Şahsənəm yarı,
Verilirmi verilməzmi?

Orada olan Şahsənəmin qardaşı Qəribə yaxınlaşıb dedi:

– Qardaş, atam çoxdan sənin intizarındadır gəlin gedək bizə.

Bu halda Xocayi Məhərrəm də meçiddən namaz qılıb qayıdırdı, gördü ki, vəqiədə gördüyü oğlan öz oğlu ilə bərabər gedirlər.

Onlara yaxınlaşıb dedi:

– Oğlum, buyur sən mənə əziz qonağımsan.

Qərrib isə ayaq saxlayıb belə cavab verdi:

Sənə qurban olum gül üzlü Xoca,
Aman Xoca, anam meçiddə qaldı.
Ya günüm gün deyil, ya gecəm gecə,
Aman Xoca, anam meçiddə qaldı.

Mən gəlmişəm mənə bir yer verəsən,
Qəriblərin halın səndə biləsən.
Anam ölsə günahında qalasan,
Aman Xoca, anam meçiddə qaldı.

Yağar bir yandan yağmurla qar,
Anam, bacım yollarıma baxar.
Aşır Qərrib canın odlara yaqar,
Gözüm Xoca, anam meçiddə qaldı.

Xocayi Məhərrəm oğlunu göndərüb Qəribin anasıgili də gətirdi və onlara evində bir otaq ayırdı. Qızı Şahsənəmə isə təklif elədi ki qərrib qonaqlar üçün öz əlilə xörəklər bişirsin.

Şah Sənəm xörək hazır edib, Ağca qıza verdi ki aparıb qonaxların qabağına qoysun və onların kim olmasını da yəqin etsin. Ağca qız xörəyi gətirib Qəribin qabağına qoyduqda Qərrib onu Şah Sənəmə oxşadıb boğazı tutuldu.

Xocayi Məhrəm dedi:

– Oğlum, Bismillah et!

Qərrib dedi:

– Xoca aşırıqların adətin allah kəssin, onlar gərək saznan Bismillah etsin.

Xoca cavabında o lap yaxşı qaidədir. Götür sazını. Qərrib sazını düşünə basıb deyir:

“Şəkəngi” havasında

Qəm şələsin yığıb gəldin üstümə,
Mənimlə nə savaşlar elədin.
Şəmsi Qəmər kimi göründün mənə,
Aparıb əqlini başımdan elədin.

Ağca qız əyiləndə saçları üzünə düşmüşdü. Ona görə üzünü Qəribən döndərdi ki naməhrəm görməsin.

Qərib:

Gəşt eləyə idim nazlı yarın bağıni,
Əməydim ləbini namı dodağını.
Bulut gəlib kəsdi ay qabağını,
Sevdiyim örpəyin saçdan elədi.

Qərib deyir ömrin gülün dəriblər,
Dəribən məhrəbayə səriliblər.
Əcəb vəqtdə bizi görməyə gəliblər,
Əlimi əppəkdən, aşdan elədim.

Qərib iki düyü ağzına atdı ki, xörəgin dadına baxsın, lakin elə bil ki, düyünün hər dənəsi bir dəvəyə dönmüşdü nə qədər udqundusa da boğazından getmədi.

Xoca gördü ki Qərib yemək istəmir dedi:

– Ağca qız, tez ol yığışdır süfrəni.

Qərib qızı Şahsənəmə nahaq yerə oxşatdığını bilib xörəkdən yeməməsinə çox peşiman idi. Ağca qız süfrəni yığışdırıb Qəribin adını soruşdu. Qərib cavab verdi ki:

– Mənim adım əvvəldən Qəribdir.

Ağca qız Qərib, Qərib deyərək bayıra çıxanda itdər onun üstə hürüşdülər. Qəribin adı isə Ağca qızın yadından çıxdı, bir də

qayıdıb xəbər aldı və Şahsənəmə bildirdi ki, qonağın adı Qərirdir. Şahsənəm Ağca qızı göndərüb Qoca bağmanın qızı Qaragözü çağırtdı ki, gəlib bir yerdə aşxa tamaşa eləsinlər. Qızların hər birinə gizlindən Qəribə tamaşa eləməyə tapşırdılar.

Qəribin isə gözləri dəli qoyunun gözləri kimi qapı-pəncərədə idi ki, bəlkə sevgilisini görsün. Bu arada Qəribin nəzəri pəncərədən baxan Şahsənəmə sataşdı. Tez sazını yerdən götürüb başladı oxumağa.

“Şəkəngi” havasında

Pəncərədən ayıl-mayıl baxan yar,
Üç gözəlin birisinə mən qurban.
Şirin canımı eşq oduna yaxan yar,
Üç gözəlin birisinə mən qurban.

Birisinin ayağının məsi var,
Birisinin can almağa dəsti var.
Birisinin də bu arada dostu var,
Üç gözəlin birisinə mən qurban.

Birisi yad olsa da birsi qohumdur,
Birisi var kəsilməmiş qovundur.
Aşx Qərib, biri sənin avındır,
Üç gözəlin birisinə mən qurban.

Qızlar evlərinə qayıdandan sonra Şahsənəm Ağca qıza tapşırdı ki Qəribi başa salsın, sabah Xanlıq bağa görüşə gəlsin. Ağca qız isə bu xəbəri Qəribə çatdıran kimi Qərib özünü xəstəliyə vurub ətrafındakıları başından dağıdır və gecənin bir aləmində Xanlıq bağa girib başlayır bu cür oxumağa:

“Tərəkəmə şikəstəsi” havasında

Məni göndəriblər xanlıq bağlara,
Gözlərəm yolların heç gələn yoxdur.
Qızıl gül açılıb sağ ilə sollara,
Gözlərəm yolları heç gələn yoxdur.

Əsrəfi düzülüb zülfün ucuna,
Mən necə qatdaşım fələk gücünə.
Məni qoyublar bağlar küncünə,
Gözlərəm yolların heç gələn yoxdur.

Aşix Qərib neynəsin namısı, arı,
Avadan bağçalar gətirsin barı.
Ağca qızıdır Şahsənəmin dildarı,
Gözlərəm yolların heç gələn yoxdur.

Qərib az gözləyir çox gözləyir bir Sərv ağacı altında uzanıb yuxuya gedir. Şahsənəm isə səhər açılan kimi qırx incə belli qızla bağa gəlməkdə olsun. Bunlar bağlar arasına çatdıqda Şahsənəm qızlardan soruşdu ki:

– Qızlar aranızda heç oxuya biləniniz var?

Ağca qız cavabında:

– Mən nənəm gömüldəyəndə öyrəndiyim üç bənd sözün oxu - yum qulax asın, – deyib, Xandağdan bir ağac sındırıb çəkdi sinəsinə:

“Üç güllü” havasında

Uca dağlar aş-aşa,
Budur ovçu maral gəldi.
Zülf gərdana düşə-düşə,
Gözlə ovçu, ovun gəldi.

Dolan sərv ağacın dolan,
Yoxdur sözlərimdə yalan.
Ala gözlü canlar alan,
Gözlə ovçu, maral gəldi.

Şahsənəm aşığı tutub dedi:

– Ləçər, yoxsa bağda mənə gözləyən var? Qızlar vurun!

Qızlar o ki var Ağca qızı əzişdirdilər. Az qaldı ki, yazığın
əndamı qara çadraya dönsün.

Sonra isə yenə də Xanlıq bağa doğru getməyə başladılar.
Dərvazanın ağzına çatanda Şahsənəm dedi:

– Ağca qız, tez ol aç qapını.

Ağca qız:

– Xanım, bir iki kəlmə sözüm var onu deyim sonra baş üstə!

İcazə alandan sonra Ağca qız başladı sözünün dalbəndini:

Ağca qız bilir fəndini,
Əməydin ləbin qəndini.
Açıbdır sinə bəndini,
Gözlə ovçu maral gəldi.

Sözünü tamam edən sonra Ağca qız bağı açıb Şahsənəmi
qızlar ilə bərabər bağa buraxdı. Özü isə Qərbin yerin axtarmağa
başladı. Gəzə-gəzə sərv ağacının yanına gəlib Qərbi yatmış gördü.
Başladı bu sözlərlə onu yuxudan oyatmağa:

“Qoca Kərəmi” havasında

İki gözüm Ağca gəlin,
Oyanmaz, Qərib oyanmaz.
Eşqindən olubdur dəli,
Oyanmaz, Qərib oyanmaz.

İçibdir Pirin badəsindən,
Geyib eşqin libasından.
Sərv ağacının kölgəsindən,
Oyanmaz, Qərib oyanmaz.

Ağca qız deyər sözünü,
Təzə qərq edib xumar gözünü.
Əyilib öpüm ala ağ üzünü,
Oyanmaz, Qərib oyanmaz.

Qərib bu sözlərə oyanmadıqda, Ağca qız dəstmalını suya batırıb Qəribin üzünə çırpdı. Qərib üzünə tökülən su gilələrindən oyanıb Şahsənəmi Ağca qızdan soruşdu. Ağca qız isə bu saat deyib gedib Şahsənəmi onu görmədən yanından bir az aşağı aparır və bir də qaytarıb yuxarı ötürür. Və təklif edir ki, oradakı çərhavızda çimsin ki, əgər işdi şayəd Qərib ona rast gəlsə pis iy gəlməsin.

Şahsənəm, məndən niyə pis iy gəlsin, deyərək razı qalıb soyunur ki çərhavuzda çimsin. Qərib isə bir tərəfdən, gizlin tamaşa edirdi. Əşqi başına vurub götürür sazını görək Şahsənəmin cəmalına nə deyəcək:

“Şikəstə” havasında

Dərya qırağında sinmək tutanlar,
Göründü gözümə mahi qaşların.
Aləmi bürüyür cəmalın, şölən,
Bənzəyir üç gecəlik ayə qaşların.

Hüsni-cəmalına verirlər saqi,
Yaz gəlincə artacaq bülbülün şöqi.
Məni odlara yaxdı cəmalın, şöqün,
Ağlımı ağratdı zayə qaşların.

Qaşların bəzirgan, ruxların uca,
Baxışın gülüstan, ruxların uca.
Sövündür Qəribi barı bir gecə,
Salmasın düşgünü yayə qaşların.

Söz tamam olan kimi Qərib cumdu Sənəmin üstə. Sənəm isə tez əl atdı ki, paltarını alıb geyinsin, amma paltarlar əlinə gəlmədi. Bir dəstə gül dərib tutdu üzünə ki, Qərib onu görməsin.

Qərib alır sazını görək Sənəmə nə deyir:

“Ağadayı Şəkəngi” havasında

Gül dərəndə gördüm nazlı Sənəmi,
Gül düzülüb, gül buxağa, gül yüzə.
Sallana, boylana gəldim üstünə,
Məni görüb neçün tutursan gül üzə?

Yaralarım çoxdu təbibim naşi,
Axızdın didəmdən qan ilə yaşı.
Yaquti, yaməni, taxdın daşı,
Mina qolbağların batar gül yüzə.

Ağca qızıdır qızdarın sərində çəşmə,
Öldürüb aşxın, qanından içmə.
Aşx Qərib deyir gəl haqdan keçmə,
Kipriyin nəşdədir batar gül yüzə.

Şahsənəm yenə də əllərini üzündən götürmədi. Qərib bu dəfə görək nə deyəcək:

“Qoşa qafiyə” havasında

Şükür olsun ol Xudayə,
Sevdiciyim ələ düşdü.

Butası zülfün dağıtmış,
Dağılıb gərdənə düşdü.

Xınalıdır yarımın əli,
Əgrimcədən keçər beli.
Cəmalının xətti xalı,
Əcəb dildən dilə düşdü.

Bu bağ Süleyman bağıdır,
Abı kösər bulağıdır.
Yarın qucmalı çağıdır,
Əcəb xəlvətdə ələ düşdü.

Qərib bu sözləri deyən kimi Sənəm gülləri bir tərəfə tullayıb cərhavuzdan sıçrayıb ilan xurma ağacına sarmaşan kimi Qəribin belinə sarmaşdı. Ağca qıza da tapşırdı ki evə qayıdıb onlar üçün bir yerdə rəxt xab salsın.

Ağca qız isə dedi:

– Xanım, qoy Qərib mənə bir gözəlləmə desin, sonra nə qulluğun varsa mən hazır!

Qərib başlayır Ağca qıza tərifləmə deməyi:

“Kərəmi şəkəngi” havasında

Bugünkü seyranda bir pəri gördüm,
Pərim gəşt eləmiş bağa Ağca qız.
Mən səni görcəyin Sənəm bilmişdim,
Sənsən gözəllərin ağı Ağca qız.

Qurban olum bir qaşları kəməndə,
Əhdi kəm qalarımı səni sevəndə.
Ağıl sərdə qalmaz, uruh bədəndə,
Görəndə sinəvin ağın Ağca qız.

Mən Qəribəm gəldim sözüün arayə,
Rəhm eyləyin mən binəvayə.
Bir gecə mehmanam sizin obaya,
Şahsənəm otağın bəzə Ağca qız.

Ağca qız çaparaq evə qayıtıb Qəriblə Şahsənəmə bir gözəl otaq arəstə edib onların gəlməsinə əl əlüstə müntəzir oldu. Bir qədərdən sonra Şahsənəm də Qəriblə bərabər bağdan evə qayıtdılar. Bir ay müddətində hər iki cəvan eşq ləzzətinə aludə oldular.

Bir ay tamam olandan sonra Şahsənəm Qəribə dedi ki:

– Böyləliklə iş başa getməz, dur sən ananın yanına get və ondan xahiş elə ki mənə sənə vermək üçün atama söz açsın.

Qərib bu təklifi anasına söylədikdə Xanı çərşov başmaq olub Xocayi Məhərrəmin yanına getməkdə olsun, həmin o gün də Şahvələd adlı bir bəy də Xocayi Məhərrəmin üstə elçilər göndərüb qızının toyunu başlamaq üçün icazə istəyirdi, qızını Şahvələdə kiçikliydən razılıq verən Şahsənəmin anasının da gönlü Şahvələdə tərəf idi. Ona görə də Şahvələdin elçilərinə müsbət cavab vermək üçün qızının fikrin bilmək istəyirdi. Odur ki qızının yanına gedib əhvalatı ona bildirərək deyir:

“Şikəstə” havasında

Durub otağımdan gəldim yanıma,
Elçi bəylər gəlib, balam, nə deyəsən?
Oddu yalovları saldım canıma,
Elçi bəylər gəlib, balam, nə deyəsən.

Şahsənəm bu xəbərə çox peşiman olub alır görək nə cavab verəcək:

Durub otağından gəldin yanıma,
Ana, mən yazığı nə üçün dindirəsən.

Oddu yalavları nə üçün saldın canıma,
Ana, mən yazığı nə üçün dindirəsən?

Anası:

Yığb aləmi qurumuşam sirə,
Dəli olmusan əgər gəl aparım pirə.
Gəl verim səni bir yaxşı yerə,
Elçi bəylər gəlib, balam, nə deyəsən?

Şahsənəm:

Yığb aləmi qurumusan sirə,
Ya, dəli deyiləm ki, aparasan pirə.
Getməyəm Şahvələdə gedərəm gora,
Ana mən yazığı nəş dindirəsən?

Anası:

Çıraq yandırım şöqi düşsün əşiyə,
Nadansan əyər bağlayım beşiyə.
Vermərəm səni otağımızdakı aşığa,
Elçi bəylər gəlib, balam, nə deyəsən?

Şahsənəm:

Atama degilən mərdanə dursun,
Gələn elçilərin boynunu vursun.
Məni verədi aşix Qəribə versin,
Verməsə mən yazığı nəş dindirəsən?

Anası:

Qızıtamamam deyən sözüm doğrudur,
Xırda bəylər otağımızda doludu.
Şahvələd də sənin öz əmin oğludur,
Elçi ondan gəlib, balam, nə diyəsən?

Şahsənəm:

Üstümüzdə duran Qədir qayıbdır,
Özünə desəm külli böyük ayıbdır.
Şahsənəm sevgisi aşır Qəribdirdi,
Ana, mən yazığı nöş dindirəsən?

Qızıtamam gördü ki qız ölümə razıdır, ancaq Şahvələdə ərə getməyə razı deyil. Aralarında olan söhbəti qayıdıb Xocayi Məhərrəmə nəql etdikdə Xocayi Məhərrəm qızının üzündən keçməyib onu Qərribə adaxlayır. Şahvələdin elçilərinə isə nəhi cavab verir.

Bu cavabdan sonra Şahvələd “oddan” köynək və “yalovdan” don geyib dedi:

– Hay, hay! Mənim dünyada adım, deyiləcək qədər dövlətim olsun, əmma əmim qızı adaxlımı isə bir lüt Qərrib adama versinlər?

Bir put qızıl zərgərə göndərüb Şahsənəm üçün qaş daşlı qabaqlıq, bilərzik, sırqa, üzük qayırtdırıb, bir xələt, bir qovun, bir mina qızıl pıçaqla xonça tutub Ağca qız vasitəsilə Şahsənəmin üstə göndərdi ki Qərribdən əl çəksin. Şahsənəm isə xonçanı əlinə aldıqda heç içini açmamış pəncərədən çölə tulladı və Ağca qıza isə bir neçə şillə çəkib acıqlandı:

“Sənə nə gəlmişdi ki, hər it qurddan mənim adıma xonça gətirəsən?”

Ağca qız isə Şahsənəmin əlinin altından qacıb özünü Qərribin yanına çatdırdı və ondan üzrxahlıq istədi. Təvəqqi elədi ki, o da

bir xonça düzəltsin ki, bəlkə Şahsənəmə verəndə onunla barışsın. Aşix Qərib isə nədən xonça tutmalı idi.

Odur ki, Qərib bir sınıx tabağın içinə bir mincaq, iki at nalı, yarım dana arpa kali (çörəyi), bir danə kəlik qovun qoyub verir. Ağca qıza ki Şahsənəmçün aparsın.

Ağca qız xonçanı aparıb Şahsənəmə vermir ki, bəlkə Xanım onu bayaqkindan daha bədtər hala salar. Şahsənəm isə əhvalatdan xəbərdar idi. Alır görək nə sözlərlə Ağca qızdan xonçanı istəyəcək:

“Qoşa qafiyə” havasında

Əyaqlar gözəl gördüm,
Gəlir balxondan yuxarı
Başından güldən xonçası,
Gətir balxondan yuxarı.

Şörə vermə, Ağca xanım,
Sənə qurban şirin canım.
Qiymətin de pulnan alım,
Gətir balxondan yuxarı!

Sənəmin bağı üzüldü,
Güllər xonçayə düzüldü.
Şamamə taqdan üzüldü,
Gətir balxondan yuxarı!

Ağca qız yenə də yerindən tərpənmədi. Sənəm düşüb özü xonçanı Ağca qızın başından alıb açdı və dedi:

– Bax, xonçanın beləsini gətirərlər. Bayaq da gedib mənimçün zir-zibil gətirmişdin.

Sizə indi xəbər verim Şahvələdin halından. Xonçanın tolanmasından sonra elə pərt idi ki, lap çirtmək vuranda qanı çıxan

kimi. Gördü ki başqa cürə heç təhəri yoxdur, başladı fənd işlətməyə. Şahvələd Tiflis şəhərində böyük qonaxlıq verdi və həmin məclisə Qəribi də çağırtdırıb onu özünə “siqə qardaş” oxutdu, daldan isə Şahsənəmi Qəribdən ayırmaq üçün hər növ hiyləyə əl atdı. O cümlədən bir dul sövdəgar arvadı ilə bağlaşmışdı ki, əyər o (qadın) Şahsənəmlə Qəribi biri-birindən ayıra bilsə ona özü ağırlığında qızıl verəcək.

Bunlar öz işlərində olsun, sizə xəbər verim Şahsənəmdən. Şahsənəm bilirdi ki, Qəribin toy etməyə pulu yoxdur. Bir həybə qızıl onuncun göndərərək, bu məzmununda ona kağız yazdı:

“Ey mənim vəfalı dilbərim Qərib, heç fikir eləmə ki sənin əlin aşağıdadır, ala budur bizim toy xərcimizi göndərirəm, get bazara bazarlıq eylə, mən də otağa qırx qələmlə zinət verib sənin görüşünə müntəzirəm.

Qərib qızılları alıb bazara çıxmışdı ki, toy tədariki eləsin, bu halda onu güdən hiyləgər qadın göz altı etdiyi bir subay kişini Qəribin gözünün qabağında dəmir parçası ilə başına vurub öldürdü. Bazar əhli bunun səbəbin soruşanda:

Qadın cavab verdi ki:

– Bu kişi mənim təza ərim idi. Lat lüt Qərib İmam Rzanın biri idi. İpi ilə qurşağından başqa bir zadı yox idi. Möhübbətimiz Şahsənəmin Qəribə olan möhübbəti kimi idi. Yəni bütün xərci xəracəti dolanacağı mənim puluma idi. Yənə də onunla belə gözü orda-burda idi. Ona görə də belə adamın ölümü daha əfzəldir.

Qərib isə bu sözləri eşitcək, özünün də arvad pulu ilə bazara gəlməsinə çox peşiman olub geri qayıtdı və Şahsənəmə həybələri qaytarıb ondan xahiş elədi ki, yeddi il ona möhlət versin, ta bu vəqt ərzində toy tədariki üçün öz əməyi ilə pul qazansın:

“Kərəmi” havasında

Bəri bax, bəri bax, özünü görəyim,
Gedəm, yar, əylənəm bəlkə gəlməyəm.

Urum ölkəsində səndən yaxşısın,
Sevəm, yar, əylənəm bəlkə gəlməyəm.

Şahsənəm:

Çıxıb əlindən bir dad eylərəm,
Gəl getmə, Qəribim, aman günüdü.
Öldürürəm özümü mən də bir ad elərəm,
Gəl getmə, Qəribim, aman günüdü.

Qərib:

Yaxşı olur hər iyidin vətəni,
Axtarmazlar qəriblikdə itəni.
Qızıl gül yerinə qara tikanı,
Qucam, yar, əylənəm bəlkə gəlməyəm.

Şahsənəm:

Ürküşür bülbüllər güllər dağılır,
Maral sərxoş olur çöllərdə qalır.
Sən gedərsən gözüm yollarda qalır,
Gəl getmə, Qəribim, aman günüdü.

Qərib:

Uzaq atdın mən Qəribin daşını,
Axızdın gözündən qanlı yaşını.
Gedib qoyaram əcəl yadığına başımı,
Öləm, yar, əylənəm bəlkə gəlməyəm.

Şahsənəm:

Mən Sənəməm daha baxmaram özgəyə,
İyit gərək öz sevgisinə düz diyə.
Mən səninem nöş verirsən özgəyə,
Gəl getmə, Qəribim, aman günüdü.

Şahsənəm baxdı gördü ki, Qərib dayanmayacaq gedəcək,
ona görə də ona icazə verir:

“Aşix Abdulla” havasında

Tazaca yar sevdim heç vəfasın görmədim,
Gəl get, Qəribim, sağlıqnan gələsən.
Səyraqıflar arada oldu bilmədim,
Gəl get, Qəribim, sağlıqnan gələsən.

Hər yana baxıram çaydı, çamurdi,
Yar sənini ürəyin daşdı, dəmirdi.
Yeddi il deyirsən, xeylaq ömürdi,
Gəl get, Qəribim, sağlıqnan gələsən.

Mən Sənəməm daşqın çaydan axaram,
Ləli mərcan ağ buxaqdan açaram,
Sən yeddi il deyirsən mən on il baxaram,
Gəl get, Qəribim, sağlıqnan gələsən.

Bu sözləri dedicəyin Şahsənəm özündən gedir.
Şahsənəmi özünə gətirib ovundurandan sonra Tiflis cəməə -
tilə Qərib bu cür vidalaşır:

“Gərayı” havasında

Ay ağalar, ay qardaşlar,
Yar yardan necə ayrılır.
Axşam sabah deyib gülər,
Dan yeri səhər ayrılır.

Dan yerləri verir sadə,
Cəvan ömrüm gedər badə.
Sevdiyim düşəndə yadə,
Ah çəksəm dağlar ayrılır.

Dəryalar dolub daşanda,
Siyah zülflər qarışanda.
İki sevgi bir-birindən ayrı düşəndə,
Ürəyindən yağlar ayrılır.

“Kərəmi üstə” alır dal sözünü:

Ala gözlü, nazlı dilbər,
Ala gözlü, yar, gedirəm.
Ölləm ayrılmaram səndən,
Gönlüm intizar gedirəm.

Nəsidir bəylər nəsidir,
O gələn yarımın səsidir.
Ayrılıq iltimasıdır,
Qol boynuna sal gedirəm!

Səhər-səhər əsməmişəm,
Səbri qərar kəsməmişəm.
Mən Qəribəm küsməmişəm,
Gəl gönlümü al gedirəm!

Qərib Tiflis əhalisi ilə halal hümmət edib yeddi ilin hicranına gedərkən, Şahvələd onu qabağına atla çıxıb:

– Qardaş, hara gedirsən? Gəl qayıt.

Aşx Qərib onun sözünə qulax vermədən çayı o üzə keçmişdi ki, gördü anası Xanı qara geyinib yolu kəsib, deyir:

– Oğul, bizi Təbrizdən bura gətirmişdin çərrədəsən, bəs bizi kimə tapşırırsan – deyərək, alır:

“Tərəkəmə şikəstəsi” havasında

Xanı:

Gedər olsan əylənmə balam,
Allah, Peyğəmbər ali bilincə.
Axızma göz yaşı, yandırma məni,
İmamların kəşti xarı bilincə.

Həyalı olginən, həyasız olma,
Davalı ol, davasız olma.
Uçar quşlar tək yuvasız olma,
Gedər namus, qiryət, arı bilincə!

Xanı deyər Həydər qardaşın olsun,
Göydə mələkələr sırdaşın olsun.
Ya Həsən, ya Hüseyn yoldaşın olsun,
Ol Muhəmməd əl Mustafanı bilincə!

Aldı Qərib görək anasına nə cavab verir:

“Vəlicanı” havasında

Qürbət yerdə baş yasdığa qoyanda,
Qayət yaman olar işi Qəribin.

Ya gələn olmaz, ya gedən yanına,
Siyah torpaqlar olacaq daşı Qəribin.

Yazıx deyirlər ol Qəribin adına,
Çata bilməyəcəksən ləzzətinə, dadına.
Hərdən düşsə yaraları yadına,
Hecə dammazmı çeşmə yaşı Qəribin.

Mən Qəribə kimlər baxsın,
Gəlib qan yaşın kim töksün.
Şahsənəm də olmayacaq məzarıma daş tiksın,
Bir canı olacaq məzar daşı Qəribin.

Həmin yerdə Qəribin qarşısı bacısı da çıxmışdı. Qardaşının belə cəlayi vətən düşməsinə deyir:

“Qoşa qafiyə” havasında

Sənə qurban olum, gül yüzlü qardaş,
Ağlar qoyub məni hara gedirsən?
Ağlamaqdan kor olar gözlərim,
Ağlar qoyub məni hara gedirsən?

Yemək verdim yeməyimi zay etdin,
Seyraqıfı aramızda bay etdin.
Qardaşsız bacıya sən də məni tay etdin,
Ağlar qoyub məni hara gedirsən?

Yaman olar o dağların ucası,
Ürəyimdən çıxmaz qardaş acısı.
Şahsənəmə nişanlısan, mən Banı bacısı,
Ağlar qoyub məni hara gedirsən?

Sözünü qurtarandan sonra Banu xanım Qərib üçün tikib gətirdiyi bir dəst paltarı qardaşına verir. Qərib paltarların dəyişib üzünü tutur çaya:

“Sallama gərayı” havasında

Yeriyib gəldim üstüvə,
Əylən, Tunam çayı əylən.
Bir səda əkib sərimə,
Əylən, Tunam çayı əylən!

Tunam çayı sən nə deyərsən,
Axıb ummana gedərsən.
Bizi yaradan haqqı sevərsən,
Əylən, Tunam çayı əylən!

Bülbül ayrılmaz gülündən,
Durna əncinməz telindən.
Aşx Qəribin dilindən,
Əylən, Tunam çayı, əylən!

Bu sözlərdən sonra Tunam çayı iki qola ayrıldı.

Ana-bacısı isə Qəribi ötürüb evə qayıtdılar. Gəndən tamaşa edən Şahvələd isə bu möcüzəyə mat qaldı, qorxuya düşdü. Əmma yenə də əməлиндən əl çəkməyib Qəribin qoruğa atmış köhnə paltarlarını suya batırıb gətirib Xanı ilə Banunun qabağına atıb dedi:

– Mən çox üz basdım ki, çayı keçməsin, lakin qulax asmadı. Odur ki suya düşüb boğuldu. Budur bu da onun paltarları.

Şahsənəm isə Şahvələdin hiyləsini duyub, Qəribin ana-bacısını başa saldı ki Şahvələd onları alladır. Qərib ölməyib. Qərib Hələb şəhərinə Dəli Mahmudun dükanına getmişdir.

Görək indi Qəribin işi nə yerdə əncam oldu.

Qərib Hələb şəhərində Dəli Mahmudun dükanına gəldi.

Dəli Mahmud Hələb şəhərində məşhur aşbazxana şahı idi. Odur ki Qərib də ora getmişdi ki nahar etsin. Dəli Mahmud Qəribin gözəlliyinə valeh olub, o istəməmişdən ona xörək, çay gətirdi və çox hörmətlə nəvaziş elədi. Həmin dükanda Qəribdən qabaq iki nəfər aşix var idi ki, bunların məqsədi Qəriblə dəyişib sazını əlindən almaq idi. Onlardan biri irəli yeriyib başlayır Qəriblə dəyişməyə:

“Vəlicanı” havasında

Salam verib qədəm basdın burayə,
Söylə, aşix, bu kamillər yeridir.
Mən qurbanam yanımdakı pərimə,
Söylə, uşax, bu kamillər yeridir.

Qərib onun cavabında deyir:

Salam verib qədəm basdım buraya,
Mən bilmişəm bu kamillər yeridir.
Mən qurbanam yanımdakı pərimə,
Mən bilmişəm bu ustalar yeridir.

Aşix Maqsud:

Söylə aşix kamillər yana bir,
Ərbabi nəsihəti dana bir.
Cüt şairin nəsihətin sana gir,
Söylə, oğlum, bu ustalar yeridi.

Qərib:

Mən Qəribəm pərimə həmmədəm icayım,
İçibən nanə kövhər səcayım.

Oxuyuban dörd kəlməni açayım,
Mən bilmişəm bu ustalar yeridi.

Maqsud dedi:

– Oğlum, çay çörəyivi yeyib körən buradan.

Qərib dedi:

– Necə? Bəyəm mən getmək üçün buraya gəlmişəm? İndi qulax ver gör mən nə deyirəm:

“Kərəmi” havasında

Dinləyin ustalar xəbər alayım,
Bu aşıxlar kimdən icud olmuşdu?
Başınıza olmaz işlər qılayım,
Ol kim idi qəmdən azad olmuşdur.

Ustam bilirsənmi elimin başın,
Nəynən kəsirlər qəndildaşın.
O nə idi kəsdi kəndi başın,
Onu da bilməyən bəyəm ustad olmur.

Aşix Qərib söylərmi sizə sirrin,
Qüdrət qələmi ilə buldu kəlamı.
Əvvəlində icad elədi əzəlin,
Söyləyin ustalar dünya nə ilə abad olmuşdur.

Aşixlar Qəribin sözlərindən baş tapmayıb, sazlarını gətirib tökdülər Qəribin qabağına. Qərib isə sazları yiyələrinə qaytarıb götürün mənə ağac-uğac lazım deyil, – dedi. Aşixlar kor pəşiman pisikib getdilər.

Qərib isə orada Dəli Mahmuda oğulluğa dayandı.

Aşixlar isə birbaşa Paşa xanın yanına gedib ona şikayət elədilər ki, bir uşax aşix bizi Dəli Mahmudun dükanından çıxartmışdır.

Paşa xan isə təəcüb edib Dəli Mahmudun dükənində Qəribin yanına gəlib dedi:

– Oğlum haralısan?

– Təbrizli.

– Çox gözəl, bircə Təbrizi bizə sazla nişan verəydin.

– Baş üstə, bu saat – deyib Qərib sazını hərlədi:

“Qara nəfəs” havasında

Qulax asın sizə bir tərif edəyim,
Baharda açılır gülü Təbrizin.
Toyda, bayramda atlas geyərlər,
Pozulmaz alı, yaşılı, gülü Təbrizin.

Paşa xan dedi:

– Oğlum, bu tərif bütün yerlərə mənsubdur. Hamı bilir ki baharda gül açılar, bayramda isə geyinərlər. Sən Təbrizdən danış, Təbrizdən.

Qərib:

Təbrizin ətrafı dağdır meşə,
İçində əyləşənlər bəydir, paşa.
Səggiz min məhəllə dörd min küçə,
Çarçısı, bazarı, var yolu Təbrizin.

Təbrizin pəlvənləri kərbətdən yaqlanır,
Cümlə bəzircanlar orda əylənir.
Birdən üç yüz altmış altı ipək tay bağlanır,
Əldən ələ gəzər malı Təbrizin.

Təbrizin arpa, buğdası əkilib gəlir,
Qoyunu Muğandan çəkilib gəlir.

Qəribin ballısı dağlardan gəlir,
Şimdi mənəm Rustam Zalı Təbrizin.

Paşa xan Qəribə təşəkkür edib o gündən yeddi ilə kimi Qəribi yanında saray aşığı saxlayır.

Qərib burada qalmaqda olsun sizə xəbər verim Şahvələddən. Şahvələd yeddi ilin ərzində altı dəfə toy, dügün etdirisədə Şahsənəm ona ərə getməkdən boyun qaçırır. Yeddi il bitməyə bir iki ay qaldıqda isə Şahsənəm Qəribin ana-bacısının yanına gəlib dedi:

– Anam, bacım bəlkə biz Qəribin yadından çıxmışıq, gəlin gedək karvan yoluna bəzircanlar vasitəsilə ona xəbərdarlıq kağızı göndərək, bəlkə o tərəfə gedib gələn tacirlər rast gələ.

Xanı və Banu xanım razı qalıb bir kəcavəyə minib Şahsənəmlə elçi yola gedirlər. Orada yolun bir tərəfində kəcavədən düşüb çadır qurdular və göz-qulaxda idilər ki, bir də gördülər bir bəzircan qafiləsi gəlir, uşax göndərib bəzircan başı Əhməd sovdəgəri çağırıdılar. Qəribin anası ağlaya-ağlaya Əhməd bəzircandan xahiş etdi ki əyər yolu Hələb şəhərinə düşəcəksə oğlu Qəribə aşığıdakı məzmununda naməni çatdırsın.

Əhməd razı olub kağız çıxardıb Xanı deyən sözləri yazmağa başladı.

Xanı:

“Tutu quşu” havasında

O Təbrizdən bir cüt bala gətirdim,
Gözdən oldum oğul, bala diyə mən.
Heç bilmədim nə yerlərdə itirdin,
Gözdən oldum oğul, bala diyə mən.

Ağlaya-ağlaya gözlərdən oldum,
Dögünə-dögünə dizlərdən oldum.

Kababda qovrulan közlərdən oldum,
Elə oğul, bala diyə mən.

Bahar olcaq bağlar dəyər lələsin,
Heç almad oğul diyir balasın.
Mən Xaniyam aşix Qərib anası,
Gözdən oldum oğul, bala diyə mən.

Xanı sözünü qurtarıb çadıra girdi. Sonra işə alacıxdan ağla-
ya-ağlaya Banu çıxıb xahiş elədi ki, onun da sözlərini yazsın.

Banu:

“Üç güllü” havasında

Sənə qurban olum səadətli Xoca,
Xocam, qardaşamı səndən istəyəm.
Ya günüm gün dəyil, ya gəcəm gecə,
Xocam, qardaşımı səndən istəyəm.

Xocam, sənsən xocaların xocası,
Dilimin dəftərisən başımın ucası.
Xocam, sən Hələb şəhərinə gedən gecəsi,
Xocam, qardaşımı səndən istəyəm.

Yanının olar o dağların ucası,
Ürəyimdən çıxmaz qardaş acısı.
Şahsənəmə nişanlıdı, mən bacısı,
Xocam, qardaşımı səndən istəyəm.

Banu da çəkildi çadıra. Nihayət Şahsənəm də bu məzmununda
məktub yazdırdı:

“Qoca Kərəmi” havasında

Sənə qurban olum, Kərəmli Xoca,
Xocam, Qəribimi səndən istərəm.
Mənə zülmat oldu gündüz və gecə,
Xocam, Qəribimi səndən istərəm.

Urumda tapmasan Şamda taparsan,
Sanıyiban səkkiz Kəbə yaparsan.
Şahsənəm dilindən Qəribə xəbər apar sən,
Xocam, Qəribimi səndən istərəm.

Qızılgülü dəstə-dəstə dərərlər,
Dəribən səbrim üstə sərərlər.
Şahsənəmi Şahvələdə verirlər,
Xocam, Qəribimi səndən istərəm.

Şahsənəmdən sonra yenə də Xanı bayıra çıxıb dedi:

“Şikəstə” havasında

Gəlişin hardandır bəzircan başı,
Alıb satdığınızdır durlu qumaşı.
Axızdın gözümdən qan ilə yaşı,
Gözümdən oldum oğul, bala diyə mən.

Bəzircan:

Gəlişim sorarsan Təbriz elindən,
Alıb satırıq dünya malından.
Söylə ana Kərəm gəlsin dilindən,
Xəbər ver oğlunu yollayım gəlsin.

Xanı:

Fələk bir daş vurdu mənim başıma,
Baxmırsanmı gözdən axan yaşıma.
Qəribin həsrəti düşüb başıma,
Gözdən oldum oğul, bala diyə mən.

Bəzirgan:

Yüklənib barxanam məndə gedəyim,
Aləmi, ətrafı çövlan edəyim.
Söylə, anam, onun ismin bileyim,
Yollayım oğlunu durmasın gəlsin.

Deyiş tamam olduqdan sonra Şahsənəm də öz əli ilə Aşix Qəribin üstə məktub yazıb dedi:

– Xoca sənə qurban olum Aşix Qərib Hələb şəhərində Dəli Mahmudun dükanında olur, xahiş edirəm ki, onu tapıb göndərsən, bizi daha intizarda qoymayasan, yoxsa mən onun adaxlısı ola-ola məni başqasına ərə verirlər.

Xoca kağızı alıb yoluna rəvan oldu. Bir neçə günə Hələb şəhərinə çataraq, Dəli Mahmudun dükanına yetirdi və orada məktubları Qəribə verib halı-əhvalı nəql elədi. Şahsənəmin kağızını oxuyan kimi Qəribin ürəyi döyünməyə başladı və sazını sinəsinə şəkib əşq ilə bu sözləri oxudu:

“Ağadayı şəxəndi” havasında

Xocam, o səbədən mənə çox sitəm oldu,
Xocam anamı sən necə gördün?
Kağızda yazılıb qardaşım ölüb,
Xocam, anamı sən necə gördün?

Yalqız idi yoxsa var idi yoldaşı?
Səyriqita dəysin o yerin daşı,
Qırılmışdı bəyəm qohum qardaşı?
Xocam, Şahsənəmi sən necə gördün?

Qərib diyərlər, Xocam, mənim adıma,
Haq özü yetişsin mənim dadıma.
Anam, bacım düşüb yadıma,
Xocam bacımı sən necə gördün?

Əhməd bəzirgan Qəribi axıradək dinləyib deyir:

“Qoca Kərəmi” havasında

Mən gələndə yolun sağında durmuşdular,
Biri anan idi, biri bacın, biri Şahsənəm.
Ağlamaqdan didələrdən olmuşdular,
Biri anan idi, biri bacın, biri Şahsənəm.

Ətəyindən tökdüm bu durlu daşı,
Axızdı gözümdən qan ilə yaşı.
Bacının ölmüşdü Həydər qardaşı,
Biri anan idi, biri bacın, biri Şahsənəm.

Mən gələndə Cuma idi adına,
Xoca Əhməd düşdü yarıvın oduna.
Bir namə gətirdim sən Qərib adına,
Biri anan idi, biri bacın, biri Şahsənəm.

Qərib yenə də Xocadan sual edir:

“Şikəstə” havasında

Xocam, sənsən Xocaların Xocası,
Geymisən əyninə bəylər libası.
Xocam, sən Tiflisdən çıxan gəcəsi.
Xocam, Şahsənəmi sən necə gördün?

Xoca:

Mən xocayam, xocaların xocası,
Geymişəm əynimə bəylər libası.
Mən Tiflisdən gələn gecəsi,
Qaralar içində gördüm Şahsənəmi.

Qərib:

Sən gələni xoca qış idi, yaz idi?
Səhrada ötən durna idi, qaz idi?
Şahsənəm gəlin idi, qız idi?
Xocam, Şahsənəmi sən necə gördün?

Xoca:

Mən gələndə qış dəgildi, yaz idi,
Səhrada ötən durna dəgil, qaz idi.
Şahsənəm də gəlin dəgildi qız idi,
Qaralar içində gördüm Sənəmi?

Qərib:

Dərilmişdimi hüsn cəhan gülləri,
Sənə də məskən oldu bu Hələb çölləri.
Necə danışır idi o qızın dilləri,
Xocam, Şahsənəmi sən necə gördün?

Xoca:

Dərilməyib oğul, hüsn cəhan gülləri,
Mənə də məskən oldu Hələb çölləri.
Çox xoş danışır idi o qızın dilləri,
Qaralar içində gördüm Şahsənəmi.

Bu əhvalatdan Paşa xan xəbər tutub Qəribi yanına çağırır dedi:

– Ay oğlan, bəs sən niyə bu vaxta kimi ailəni məndən gizlətmisən. Mən elə bilirdim sən tək bir oğlansan? Adam da ana bacısın cəlayi vətən, başlı başına buraxıb gələrmisi?

Qərib Paşa xana öz ailə vəziyyətini bilə nəzmə çəkir:

“Qara nəfəs” havasında

Gəl əfəndim qıl mərhəbə halıma,
Gəlsin deyib ismarladı yar məni.
Elə insaf, mürüvvət halıma,
Gəlsin deyib, ismarladı yar məni.

Yeddi il oldu durnalar düzüldü,
Eşitmişəm Sənəmin bağı üzüldü.
Şahsənəmdən mənə namə yazıldı,
Gəlsin deyib, ismarladı yar məni.

Qərib üstəlik olaraq Tiflisdən gələn kağızları da Paşa xanın qabağına qoydu. Paşa xan kağızları oxuyub Qəribi çox mizəmmət etdi və ona yeddi put qızıl və bir yorqa at bağışlayıb yola saldı.

Qərib qayıtmaqda olsun, indi nəql edim sizə Şahsənəmdən. Yeddi il tamam olmağa bir gün qalmışdı. Şahvələdin də toyu başlanmışdı. Əyər o günü də Qərib gəlməsə idi Şahsənəmin ata anası qızını Şahvələdə gəlin köçürməli idilər.

Şahsənəm isə bir əlində kasa zəhər saxlayırdı ki, əyər onu güc ilə Şahvələdə versələr içsin.

İndi görək Aşix Qərib nə tör ilə qayıdır. Qərib Hələb şəhərindən çıxarkən onunla bu cür vidalaşır:

“Gərayı” havasında

İşdi gəldim, gedər oldum,
Halal eylə, Hələb şəhri.
Naz nimətivi yiyər oldum,
Halal eylə, Hələb şəhri.

Sənə deyirlər Ərəbistan,
Hər tərəfin bağdı, bostan.
Namə gəlib sevən dostan,
Durmaq olmaz, Hələb şəhri.

Aşix Qərib düşdü yola,
Göz yaşını silə, silə.
Xızır məni alsın yola,
Halal eylə, Hələb şəhri.

Ürək oddu, yol uzaq, Qərib atını o qədər qovdu ki, axırda at bir yerdə ürəyi partlayıb öldü.

Qərib ölü atının yanında məhzun durub deyir:

“Kərəmi” havasında

Bir baxışlı çar küçəni görənnər,
Qəribəm, vətənə göndərin məni.
Bir yanımlı qəm alıbdır, bir yanımlı ərənlər,
Qəribəm, vətənə göndərin məni.

Bir yanıımı qəm alıbdır, bir yanıımı duman,
Piyadə qalmışam pakü ələman.
Dadımə sən yetiş Xızır Süleyman,
Qəribəm, vətənə göndərin məni.

Qəribəm oxuyuram ağı qaradan,
İş bizi qurtarsın iştə bu bələdan.
On səkkiz min aləmləri yaradan,
Qəribəm, vətənə göndərin məni.

Qəribin bu söz ağzından çıxan kimi Xızır peyğəmbər yaşıl
qurşaq yaşıl həybə ilə özünü yetirir Qəribin yanına.

Qərib bu kişinin gəlməsinə deyir:

– Əmi sən kimsən ki, birdən zahir oldun?

Xızır cavab verdi ki:

– Mən Molla Məhəmmədəm.

Qərib:

“Tərəkəmə şikəstəsi” havasında

Məhşər günündə Şəfaqətün Məhəmməd,
Bu dərdə düşənin dərmanı nədi?
Allaha bəndəyəm, Rəsula ümmət,
Bu dərdə düşənin dərmanı nədi?

Ya Məhəmməd budur sözüümün əzəli,
Ağlamaqdan didələrim təzəli.
Əşqə düşüb mən sevmüşəm gözəli,
Bu dərdə düşənin dərmanı nədi?

Ölüm haqq olduğun mən də güman etmişəm,
Ağlaya-ağlaya didələrdən olmuşam.
Aşx Qərib, sənə iltimasa gəlmişəm,
Bu dərdə düşənin dərmanı nədi.

Xızır Aşır Qəribin sualına cavab verib deyir:

– Al həybələrini dalına bu yol ilə getsən qabağına bir bulaq çıxacaq orada dəstəmaz alandan sonra bulaq başında olan murad daşına gir, əyər malında haram yoxsa yol taparsan, yoxsa daşa dönərsən.

Qərib həybələrini alıb qoca dediyi yol ilə bulağa çatdı. Orada namaz qılıb, Murat daşına girdi. Bir az çəkmədi ki, Qərib dizlərinə kimi daşa döndü. Qərib bu halı görcək deyir:

“Qoca Kərəmi” havasında

Hələbdən çıxmışdım murad almağa,
Fələk məni daş çaldı, neyləyim.
Mən istəyirdim muradıma yetməyə,
Cismim mənim daşa döndü, neyləyim.

Əcəl gəlib baş ucuma çatıldı,
Fələk məni daşa çaldı, neyləyim.
Cəvan ömrüm əcəb ucuz satıldı,
Cismim mənim daşa döndü, neyləyim.

Mən harada qaldım, vətən harada,
Yaxın yollarımız düşdü iraqa.
Desələr ki, Qərib yetdi murada,
Qisas qiyamata qaldı, neyləyim.

Bu sözləri deyən kimi Qərib Allahın iznilə Murad daşından çıxır bayra və oxuyur:

“Qara nəfəs” havasında

Çağırram Allahı xoş avazılən,
Durnam avaz verib ötəndən mədəd.

Bu dərdi vermişən mənə dərmanın da ver,
Ol ağrısın satandan mədəd.

Şəyird olan çəkər usta qəhrini,
Kim cəfa çəksə dərər onun bəhrini.
Mərac üstə peyqəmbərin möhrünü,
Möcüzad göstərib ötəndən mədəd.

Bəhərli bağçanın barı alınan,
Malın haram qatıb harın qarına.
Ya Əli, sən yetiş Qərib dadına,
Şahsənəm bədəsindən verəndən mədəd.

O saatda Həzrət Əli düldülünə səvar olub Qəribin yaxınlığı
ilə sürür və ona təklif edir ki, minsin bərabər getsinlər.
Qərib isə ona belə deyir:

“Kərəmi” havasında

Sənə qurban olum ərəb qardaş,
Sən getginən mən səninlə gələn dəyiləm.
Olmayacaqdır məndən sənə yoldaş,
Sən getginən mən səninlə gələn dəyiləm.

Deyir Hələbdən çıxmışam Tiflisə bəri,
Əşqimdən olmuşam dəli sərsəri.
Başıma vurubdur o əşqin səri,
Sən getginən, mən səninlə gələn dəyiləm.

Heyva kimi saralıban solmuşam,
Axıb, axıb peyvanəyə dolmuşam.
Mən tüccaram malımı dalda qoymuşam,
Sən getginən, mən səninlə gələn dəyiləm.

Qərib görür bu ərəb insafli ərəbə oxşayır deyir:

– Ay ərəb sənın atın axı çox hündürdür mən necə minim?

Həzrət Əli Döldülünü cömbəldib Qəribi mindirir və bir göz yumub açan saatda Tiflisin yarı yolu məsafəsinə gətirib çatdırır və nahar edəndən sonra yənə də yollarına davam edib gəlib çatırlar Tiflisin yaxınlığına. Həzrət Əli Qəribi atdan düşürüb deyir:

– Oğlum, səlamət qal indi gedə bilərsən, budur bu gördüyün şəhər Tiflis şəhəridir. Ala bu tütüyəni də əyər sənə kor adam rast gələrsə gözünə sürtərsən sağalar.

Belə deyib Həzrət Əli birdən qeyb olur. Qərib onun Əli olduğunu gec başa düşməsinə deyir:

“Qoşa qafiyə” havasında

Sənə gəldim hümmət ilə,
Şükür gördüm, səni, Tiflis.
Baxdım sənə diqqət ilə,
Şükür gördüm, səni, Tiflis.

Siyah zülflərin daramışdı,
Xuyi cənnətdə yaranmışdı.
Sənəmin qəsri görünmüşdü,
Şükür gördüm, səni, Tiflis!

Aşx Qərib düşdü yola,
Qan yaşını silə-silə.
Həzrət Əli saldı yola,
Şükür gördüm, səni, Tiflis.

Aşx Qərib buradan həybələri çiynində bağlar arasına girdi, gördü ki, bülbüllər hər tərəfdən cəh-cəh vurub güllərin oxşayırlar. Qəribin də ürəyi əşqə düşüb, alır:

“İbrahim şikəstəsi” havasında

Ey bülbüllər, yəqin çupur yuvadə,
Ötmə Qərib, qərib gönlüm şad dəyil.
Mənim təkin siz də olsaz yuvadən,
Ötmə Qərib, qərib gönlüm şad dəyil!

Bülbül ötər bahar, yaz gəlir,
Gülşan saqisi mənə az gəlir.
Qorxuram sövgi yarım məndən ayrılır,
Ötmə Qərib, qərib gönlüm şad dəyil.

Ərəb elləri mənə olmuşdu zindan,
Gecə və gündüz edirdim orda fəqan.
Düşmüşəm dildən-dilə, bülbülüm, aman,
Ötmə Qərib, qərib gönlüm şad dəyil.

Qərib gəlməkdə olsun, sizə indi danışım Şahsənəmdən. Şahsənəm o günü də axşamadək gözlədi gördü Qərib gəlib çıxmadı. Düz gəldi Xanının yanına dedi:

– Ana, mən səninlə halallaşmağa gəlmişəm. Qəribdən sonra daha yaşayış mənə haramdır. Qulax as gör nə deyirəm:

“Üç güllü” havasında

Ana, mənim dilimdən bir salam dua,
Görcəgin ol Qəribə diyərsən.
Oddu alovları saldı canıma,
Sarıliban rəngi soldu deyərsən.

Aşx Qərib olacaq Şahsənəmin təhəri,
Quruyacaqdır, daha gətirməz bəhəri.

Sağ əlində minası var, sol əlində zəhəri,
Şahsənəm ol dərddən öldü deyərsən.

Mən öləndən baş paltarımı soyarlar,
Aparıban həq yerinə qoyarlar.
Qollarımdan qızıl bazubəndi soyarlar,
Torpağımı örtüncə Qərib gəlsəydi.

Sən görəsən qəzanın işini,
Axızdı gözünün qan ilə yaşını.
Düz qoydurginən məzar daşımı,
Gözlərim süzüləncə Qərib gəlsəydi.

Öz özümə ölümü fərz bildim, ana can,
Əşqin girdabına yandı sinəm can.
Qoy gəlib qapıdan çağıra idi Sənəm can,
Üzümü görməyə olsa da Qərib gəlsəydi.

Şahsənəm bu vəziyyəti edib qayıdıb Şahvələdin toy məclisinə gəldi. Banu xanım isə səhəng götürüb bulağa gedir. O vaxt olur ki Qərib də gəlib bulağa çatır, əmma nə qardaş bacını və nə bacı qardaşı tanıyır.

AşIX Qərib Banunu qara paltarda pəjmürdə görüb dedi:

– Bacı, niyə qara geyinmisən, görmürsən başqa qızlar al yaşıl geyinib, şənlik edirlər.

Banu cavab verir ki:

– Baba dərviş, bu gün mənim qardaşımın adaxlası başqasına gəlin gedir. Onun dərdi bir tərəfə, yeddi ildi qardaş intizarındayam, – deyib ağlayır.

Qərib isə özünü tanıtmayıb Banuya deyir:

– Bacı, mən sənin qardaşını bu gün görmüşdüm. Ola bilsin ki, o bu vaxtadək evinizdədir ya da bir azdan sonra gəlib çatar.

Banu bu xəbəri eşitcək tez evə yüngürüb anasını xəbərdən halı edir. Bu halda Qərib də bacısının izi ilə evlərinə girir və anasından

xahiş edir ki, onu bir gecəlik qonax saxlasın.

Xanı isə deyir:

– Ay oğlan, biz kor-şikəst zənənlərik bizdən sənə yaxşı hörmət olmaz yaxşı olardı ki, sən Şahvələd deyən bəyin toyuna gedəsən, orada sənin üçün yaxşı keçər.

Bu cavabı eşidən Qəribin ürəyi yanıb əbasının altından sazını çıxarır:

“Qoşa qafiyə” havasında

Uzaq yollardan gəlmişəm,
Ana, mən Qəribəm, qonax.
Vətənimin qədirini bilmişəm,
Ana mən Qəribəm, qonax.

Xanı:

Uzaq yoldan gələn qonağın,
Rüxsətdir sənə toya getsənə.
Aparmaginən başım qulağım,
Rüxsətdir sənə toya getsənə.

Qərib:

Qərib deyərlər adıma mənim,
Haq özü yetişsin dadıma mənim.
Şahsənəm düşübdür yadıma mənim,
Ana can, mən Qəribəm qonax!

Xanı:

Üzülməz Qəribin anası Xanının səsi,
İllərəcən getməz gönlümün pası.

Aşx Qəribin də əyər sövgüsün
Görmək istəyirsən toya getsənə.

Qərib:

Anamın adıdır Xanlar xanı,
Bacımın adıdır Zöhrə Banı.
Ana Həydər qardaşım hanı?
Ana mən Qəribəm, qonax.

Qərib belə dedikdə bacısı qolların acıb sarmaşır onun boynuna və deyir:

“Üç güllü” havasında

Qapımıza gələn sayıl,
Ana, qardaşımdı gəldi.
Gözlərinə oldum mayıl,
Ana qardaşımdı gəldi.

Sən gönlünə neçin dəydin,
Bənəfşə gülü kimi boynun əydin.
Acıqlanıb neçin söydün,
Can ana, qardaşımdı gəldi.

Mənim adım Zöhrə Banı,
Ollam qardaşımın qurbanı.
Aç gözünü balavı tanı,
Ana, qardaşımdı gəldi.

Qərib gördü ki anası kor olduğu üçün oğlunu əlilə gəzib tapmaq istəyir, bacısına müraciət edib bir kasa su istədi. Banu su verəndə Qərib Həzrət Əli verəni isladıb anasının gözlərinə çəkdi,

o dəmdə Xanının gözləri şəfa tapıb, on beş yaşındakı qızın gözləri kimi nurlu oldu.

Qəribin Tiflisdə Paşa bəy adlı bir dostu var idi ki yeddi il ərzində Qəribsiz ağız ləzzəti ilə bir xörək yeməmişdi. İrəliki gecə isə Qəribi yuxuda görüb yaqin etmişdi ki gələcək odur ki, bir qoyun kəsib plov bişirtirmişdi və dostunun arzusunda idi.

Qərib isə anasından Paşa bəyi soraqlayıb birbaşa gedir onun evinə ki, dostunu ziyarət eləsin. Qapıya çatdıqda gördü ki Paşa bəyin arvadı ərinə deyir:

– A kişi, yeddi ildir ki sən Qəribin yasın saxlayıb mənim uşaqlarımın boğazına bir içim su damızdırmırsan. İndi də Qərib dediyin gəlib çıxmadı bəs bu xörəyi biz nə edəcəyik?

Paşa bəy cavab verdi ki:

– Arvad o vaxıəki mənə yalan görükdü mən heç bu xörək-dən də heç dadmayacağam. Al qazanı ilə çıx çölə hansı sayılə rast gəlsən ver ona aparıb əhl əyalı ilə nuş eləsin.

Paşa bəyin qadını qazanı ocağın üstündən alıb bayıra çıxmaq istədikdə Qərib açıb qapını girir içəri. Paşa bəy dostunu görən kimi onu qucaqlayıb öpüb-yalamağa başladı və sonra şirin söhbət-nəvazişdən sonra plovu böyük iştəha ilə yedilər.

Sonra isə Paşa bəy Qəribi öz evlərində qoyub, başına əlli nəfər cahil toplayaraq Şahvələdin toy məclisinə getdi və Şahvələdi çağırub dedi:

– Şahvələd, sən mənı altı toya çağırımısan gəlməmişəm, ancaq indi isə gəlmişəm ki, toyunu qaidəyə salam: kim yersiz danışsa dilini, kim şuluqluq salsaq qıçını kəsəcəyəm.

Şahvələd qanun-qaidədə olsun, görək Qərib nə edəcək. Aşix Qərib də köhnə həsir-məsirə bürünüb durma gəldim deyərək, özünü çatdırdı toy mərkəsinə və başladı oradakı plov qazanlarının ağzını açıb düyüləri göyə sovurmağa. Aşbaz o saat xəbəri çatdırdı Paşa bəyə. Paşa bəy əlüstü başa düşdü ki bu adam olsa-olsa Qərib olacaq. Yoxsa onun qorxusundan başqası belə qələt eləməz. Dərhal xəbər göndərdi ki, onu çağırıqlar. Adam gedib ay naham-

bar səni Paşa bəy çağırır dedikdə, Qərib cavab verir ki:

– Mənə Paşa bəy lazım deyil, istəyir özü buyura bilər.

Paşa bəy isə özü gəlib Qəribi məclisə aparır və ondan nəçisən deyə xəbər alır.

Qərib isə:

– Çobanam, yoldaşlarım üçün aş aparmağa gəlmişdim, ancaq güzarım nədənsə Paşa bəyin yanına düşdü.

Bunlar bu söhbətdə ikən Ağca qız Qəribi tanıyıb tez çatır Şahsənəmin yanına xəbərə. Şahsənəm isə gəlib pəncərədən baxır görür doğrudan da Qərib toya gəlmişdir.

Paşa bəy dedi:

– Ay çoban, oynayırısan yoxsa oxuyursan?

– Yaxşı dollay çala bilirəm – deyib götürür sazını:

“Şikəstə” havasında

Salam verib, ol qapıdan girəndə,
Gen dünya başıma dar neçin oldu.
Gecə gündüz yar-yar deyib gəzirdim,
Yarım özgələrə yar neçin oldu?

Qaşların qara kipriyin ox idi,
Sənin dərdin mənim sinəmdə çox idi.
Mən gedəndə Şahvələd yox idi,
Mən qayıdıb gəlincə, var neçin oldu.

Aşx Qərib deyir yar üzün tutdu,
Göydə bulut oynar mar üzün tutdu.
Bölük-bölük xırda qızlar yar üzün tutdu,
Dağılıb pərdələr sar neçin oldu?

Şahsənəm yerindən sıçrayıb atılır Qəribin boynuna, onun o üz-bu üzündən öpüb qucaqlayır və ondan belə sual edir:

“Şəkəngi” havasında

Pəncərədən qəfil baxıb görmüşəm,
Necə gəldin o yolları sən Qərib?
Ağlamaqdan didəm yaşımdan olmuşam,
Necə gəldin o yolları sən Qərib?

Mən Sənəməm daramamışam sünbülü,
Özgə bağman dərə bilməz bu bağın gülün.
Necə keçirtmişən o yeddi ili,
Necə gəldin o yolları sən Qərib?

Qərib:

“Qoca Kərəmi” havasında

Sabahnan çıxmışam Hələb şəhrindən,
İçmişəm Misir şərabından.
Bir namə yazıb göndərdin,
Ağ üstündən qara seçib gəlmişəm.

Hələbdə verdilər çasdanı bizə,
Günorta namazı idi Qars alan düzə.
Axşam namazı bəylər Tiflisə,
Mövlam qanatı ilə uçub da gəldim.

Əlimi verdim Həzrət Əli əlinə,
Sıçrayıban mindim Döldül belinə.
Əli qırmaq çaldı Döldül qoluna,
Bağlıca yolları açıb da gəldim.

Əl çalın, qızlar xublar çıxsın oyuna,
Mən də qurbanam qamətinə, boyuna.

Aşix Qərib Şahsənəmin toyuna,
Yaralarım dəstimdə gəldim.

Şahvələd gördü ki iş işdən keçib ayağa qalxaraq toy əhlinə belə dedi:

– Ay cəməət bu qədər əziyyət ki Qərib çəkmişdir, hamısı mənim kələklərim ilə idi. İndi sizin qarşınızda Qəribdən xahiş edirəm ki, mənim əlimdən çəkdiyi cəfanı mənə bağışlasın. Mən də Şahsənəmdən əl çəkirəm.

Aşix Qərib razı qalandan sonra Şahvələd deyir:

“Qara nəfəs” havasında

Yeddi ildən haqdan bir gün istədim,
Çərxi dönmüş doran döndü bu gecə.
Bülbül idim elə dəydi gönlümə,
Yüz ilə tən könlüm söndü bu gecə.

Ağlaya-ağlaya yaşım ümmanə döndü,
Ah çəkməkdən tütünüm dumanə döndü.
Mənim yaxşılığım yamanə döndü,
Ömrümün də çırağı keçdi bu gecə.

Aşna olan ayrılmaz yarından,
Heç ahı-zar əksik olmaz dilindən.
Mən biçara Şahvələdin ah-zarından,
Od tutuban dağlar yanar bu gecə.

Qərib:

“Qoca Kərəmi” havasında

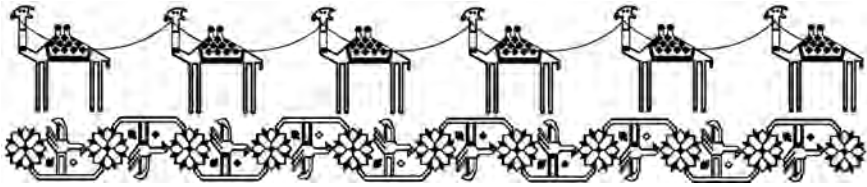
Ay ağalar gəl sizə bir tərif edəyim,
Dağ başında lalə bitər bu gecə.
Qızıl güllər dəstə-dəstə bağlanır.
Müşk ənbərinə baxar bu gecə.

Heç vaxtda itirmərəm sənin əməyin,
Mövlamdan istəmişəm bitib diləyim.
Şeytan sözünə uyma Şahvələd bəyim,
Sən də bir mətləbə çatarsan bu gecə.

Qəribin şərabi olubdur acı,
Haq özü edibdir bu dərdə əlacı.
Sənə qurban olsun bir Zöhrə bacı,
Haq yolunda qurban etdim bu gecə.

Aşix Qərib sözünü qurtarıb adam göndərüb bacısını gətirt-dirir və cəmətin rəyi, dost aşnanın hüsn rəğbəti ilə Banu xanımı da Şahvələdə gəlin köçürür. Banu xanım da gözəllikdə Şahsənəmdən bir qədər də artıq idi.

Son.

Cahanbax

Bakı, 1938

“AŞIX QƏRİB” NAĞILI HAQQINDA

ŞIX Qərib nağılının süjeti çox sadə, lakin olduqca dərinidir.

Əsərin qəhrəmanı yoxsul bir aşıxdır. Bu aşımın dünya malından ancaq ikicə şeyi var: Sədəfli sazı, bir də xoş avazı. Aşım Qərib bircə bunlarla fəxr edir. O, o qədər gözəl oxuyur ki, dağlarda şırşırlar dayanır, quşlar qanat çalmır, adamlar heyran-heyran dinləyirlər.

Aşım Qərib Təbrizdən Tiflisə gəlir. O, varlı və şöhrətli bir Bəzircanının – Xoca Sənanın gözəl qızı Şahsənəmə aşiq olmuşdur. Yoxsul aşımın nəcibliyi, cəsarəti və sadəliyi, ehtiras və həyacanı Şahsənəmi məftun edir, qız da onu sevir. Lakin ortada amansız bir mania var. Atası qızı varlı və devlətli bir adama vermək fikrindədir. Qəribdə isə bu şöhrət və devlətdən bir nişan yoxdur. Gözəlləmələr, saz və söz isə zənginlik və şöhrət düşgünləri olan Xoca Sənanlar üçün qiymətli deyildir. Onun üçün özü kimi varlı, devlətli Şahvələd daha əzizdir. O qızını həmin bu Şahvələdə nişanlayır. Lakin bir səbəb – qızın Şahvələdə getməməsi atasını tərəddüdə buradır. Bu tərəfdən də Şahsənəm öz sevgilisi Aşım Qəriblə görüşür və sevişir. Xoca Sənanla Şahvələd məsələni bu şəkildə görüb Aşım Qəribi zindana salırlar. Şahsənəm həyatını

təhlükəyə qoyaraq aşixini azad edir. Xoca Sənanla Şahvələd zorla iş aşmadığını gördükdə “qanunu” və “şəri” hiyləyə əl atırlar. Qəribdən çox ağır bir cehiz və başlıq tələb edirlər. Bununla da məqsədlərinə nail olurlar. Qəribin bunları vermək qüdrəti yoxdur. O, bunları tədarük etmək üçün pul qazanmalı, varlanmalıdır. Buna görə də varlı zənginlərin fırlıdağı nəticəsində o, tələb edən mal dövlət-cehizi hazırlamaq üçün qürbətə gedir. Şahsənəmlə görüşür, əhdi peyman edirlər: Qərib yeddi il qürbətdə gəzib dolaşacağını, bu var-dövləti ya qazanıb gələcəyini, ya da ölüb gedəcəyini bildirir. Şahsənəm də bu amansız tələb qarşısında acizdir. O da, yeddi il çox ağır olsa da, aşixinin yolunu gözləməyə və məhəbbətində sadıq qalmağa söz verir. Qərib yaxın ölkənin şəhərlərini dolaşır, yad ellərdə bir çox əzablar çəkir. Hələb şəhərində bir qəhvəciyə ortaqlaşır. Ağır bir zəhmətlə pul qazanmağa başlayır. Çətinliklər, müsibətlər çəkirsə də sevgilisində sadıq qalır. əşqi gün-gündən artır, xoş nəğmələr və gözəl parçalar və şeirlər yaradır, Şahsənəmini daima unutmayır.

Vaxt çatır, Tiflisdən Hələbə gedən bir bəzirganla – Xoca Əziz vasitəsilə Şahsənəm Qəribin anası və bacısı Qəribə vaxtın bitdiyini məlum edirlər. Qərib başı yalovlu səfərə hazırlaşır. Qəhrəmanın bu çətin momentində xalq ona kömək edir. Qərib “qanathı ata minib” üç aylıq yolları üç gündə gəlir və toy tədarükü görmüş və artıq Şahsənəmin Şahvələdə köçürüləcəyi gecə özünü Tiflisə yetirir.

O, adi aşix paltarında toy məclisinə girir. Şahsənəm böyük iztirab və həyəcan keçirir. Çünki o, bu dəqiqədə Şahvələdə getməkdənsə ölməyə hazırıdır, o bu günə qədər Qəribin həsrəti ilə yaşamışdır. Düşmənlər “Qərib öldü” xəbəri gətirmişlərsə də o bunlara inanmamış və indi də inanmır, Qəribin yolunu gözləyir.

Məclis əhli yeni aşixdən (yəni Qəribdən) bir-iki qatar söz oxumasını xahiş edirlər. Aşix Qəribin cingiltili səsi, xoş avazı məclisə böyük ruh yüksəkliyi gətirir. Xalq öz aşixini tanıyır. Məsələn böylə görmüş Şahvələd qılıncını sıyıdır aşixi öldürmək

istədikdə camaat qoymayı. Şəhsənəm atılıb aşixinin boynunu qucaqlayır, xalq onlara tərəfdar çıxır, aşıqlar bir-birinə qovuşurlar. Sevgidə azadlıq qalib gəlir. Xalq azad sevgi tərəfdarıdır. Xalqın bu tərəfdarlığı səbəbsiz deyildir. Bu sevgi azadlığı ümumiyyətlə xalq görüşlərinin bir həlqəsi, onun ümumi azadlıq mübarizəsinin bir hissəsidir. Bütünlükdə azadlıq uğrunda çarpışan xalq bu dastanda da sevgidə azadlığı sevmiş, onun qələbəsinə vermiş, bununla da özünün ən əziz bildiyi arzulardan birinin bədii abidəsini yaratmışdır.

“Aşix Qərib” nağılı Azərbaycanda ən populyar olanlardan biridir. Demək olar ki Koroğludan sonra xalq kütlələri arasında ən çox sevilən və məhəbbətlə dinlənən əsərlərdən birisi də bu dastandır. Dastanın xalq içərisində böylə məhəbbət və maraqla dinlənməsi isə səbəbsiz deyildir. Əyər “Koroğlu” qəhrəmanlıq, xalq güc və qüdrət əks etdirir, Azərbaycan xalqına və bütün əməkçi kütlələrə siyasi-ictimai azadlıq sevgisi, xalqın düşmənlərinə qarşı isə kin və ədavət hissi aşılıyarsa, “Aşix Qərib” başqa bir sevgini – bu azadlıq sevgisinin bir hissəsi olan məhəbbət, səadət, həq və ədalət sevgisini tərənnüm edir.

“Aşix Qərib” dastanından başqa bir sıra başqa aşixanə romantik hekayələrdə də (“Əsli və Kərəm”, “Qurbani” və başqaları) bu sevgi azadlığından bəhs olunur. Lakin onların hər birisinin özündə bir xüsusiyyəti vardır. Əgər “Əsli və Kərəm” dastanı dini fanatizm kimi, sevgi və səadətin əsas düşməninə qarşı şevrilmişdirsə, “Qurbani”də əsas hücum sevgidəki azadlığa böyük bir maneə təşkil edən silklər arasındakı ziddiyyətə edilir. “Aşix Qəribin” qəhrəmanları olan Şahsənəmlə Aşix Qəribin birləşməsinə və onların sevgisinə mane olan şey də silklər və siniflər arasındakı dərin uçurumdur. Lakin bu ziddiyyət əsərdə daha kəskin bir şəkildə qoyulmuşdur. Buna görə də “Aşix Qərib” daha sonrakı dövrlərin – Zaqafqaziya və Azərbaycanda ticarət, pul və zənginliyin hakim olduğu bir devri əks etdirir. Demək olar ki, bu da təxminən on altıncı əsrin ikinci yarısında nisbətən “dinc” bir

siyasi-ictimai situasiya zamanına təsadüf edir. Bu zaman ticarət kapitalı və xocalar-bəzirganlar ictimai həyatda böyük nüfuz və mövqe qazanmağa, pul qüdrəti, zənginlik ictimai həyatda özünü çox bariz bir şəkildə hiss etdirməyə başlayırdı. Geniş kütlələrlə imtiyazlı siniflər arasında olan ziddiyyətlər bir az da kəskinləşirdi. Əməkçi kütlələr ilə ağalıq edən siniflər arasındakı ayrılıq və barışmazlıq bir az da böyüyürdü. “Aşix Qərib” dastanında həmin bu devrin əsas xüsusiyyəti olan zənginlik və pul hakimiyyətini əks etdirir, onu lənətləyir, onun xalq azadlığı və səadəti üçün böyük bir düşmən olduğu göstərilir. Bununla da geniş xalq kütlələrinə zənginlərə qarşı, ağalıq edən siniflərə qarşı, amansız bir kin və ədavət hissi tərbiyə edilir. Buna görə də “Aşix Qəribin” bu leytmotivi bizim bugünkü sinifsiz sosializm cəmiyyətimiz üçün də, bugünkü şən və azad həyatımız üçün də qiymətlidir, “Aşix Qərib”dəki sevgi azadlığı bizim bugünkü ehtiraslarımız ilə ahəngdir.

“Aşix Qərib” legendası əsasında müasir səhnə əsərləri (operalar) yazılması bu fikrimizə parlaq sübutdur. Bu dastan əsasında ilk dəfə opera yazan Azərbaycanın talantlı kompozitorlarından birisi olan Zülfıqar Hacıbəyliydir. Eyni zamanda SSRİ xalq artisti, ordenli kompozitor Qliyer dəxi öz “Şahsənəm” operasını da bu xalq dastanı əsasında yazmışdır. Zülfıqar Hacıbəylinin “Aşix Qərib” operası 1912-ci ildə yazılmış və əsas etibarilə xalq variantına əsaslanmışdır. Son zamanlara qədər onun böyük diqqət və maraqla dinlənilməsinin səbəbi də bununla izah edilir.

Qliyer yazdığı “Şahsənəm” operasını 1924-cü ildə başlamış və opera üzərində on il çalışmışdır. Opera birinci dəfə olaraq 1934-cü ildə tamaşaya qoyulmuşdur. Hər iki operanın musiqisi zəngin xalq musiqi folklorundan alınmışdır. Qliyer əsərini yaratmazdan əvvəl Azərbaycan xalqının musiqi zənginliyini, Azərbaycan xalq nəğmə və melodiyalarını ciddi və ətraflı surətdə öyrənmişdir. Operanın musiqi folkloru materialını Qliyerə Azərbaycanın talantlı və qocaman xalq xanəndəsi Cabbbar Qaryağdı oğlu və Azərbaycan xalq artisti Qurban Primov yoldaşlar vermiş-

lərdir. Bir şox gözəl xalq nəğmə və melodialarını kompozitora Şahsənəmin baş rollarını ilk dəfə oynayan yoldaşlar – (Şahsənəm və Aşix Qərib rollarını) SSRİ xalq artistləri ordenli Bülbül və Ordenli Şövkət xanım bildirmişdir.

Qliyerin operasında əsas etibarilə “Aşix Qərib” dastanının musiqi-ədəbi materialı əsasında qurulmuşdur. Onda yalnız bir əsaslı fərq burasındadır ki, Qliyer əsərinin əsas qəhrəmanı yoxsul aşığı deyil, bəlkə fədəkar və məhəbbətində sadıq Şahsənəmi etmişdir. “Aşix Qərib” dastanı əsasında bu cür iki opera yaradılması faktı bir daha isbat edir ki, əsl xalq operası ancaq zəngin xalq yaradıcılığına əsaslanaraq yaradıla bilər.

Azərbaycan Musiqi Elmi-Tədqiqat Kabinetinin nəşrə hazırladığı bu dastan bu günə qədər çap edilmiş başqa nəşrlərilə birlikdə (dastanın bütün variantları ilə birlikdə) çap edilərək musiqi əfkari ümumiyyəsinə, kompozitorlarımıza və elmi-tədqiqat işçilərimizə, habelə oxucu kütlələrinə təqdim edilir.

Cahanbəxş

Bakı, 1938

“AŞIX QƏRİB” NAĞILI HAQQINDA BƏZİ QEYDLƏR

“Aşix Qərib” dastanı Azərbaycanın zəngin xalq poetik yaradıcılığı içərisində misilsiz bir dürdandır. Dastan yoxsul bir aşixla bir bəzircan qızının fədakarcasına və sədaqətlə bir-birini sevdiklərindən bəhs edir. Bu dastan aşixanə-romantik bir şəkildə, gözəl və poetik dildə Azərbaycan aşixları tərəfindən yaradılmışdır.

Bizim Azərbaycan xalqının yaradıcılığı üç görkəmli xüsusiyyətə malikdir – poetiklik, bəşərlik, bir də humanizm. Azərbaycan xalq dastanlarının heç birində milli məhdudiyyət yoxdur. Buna görə də bu dastanların bir çoxu bütün Yaxın Şərq xalqlarının arasında yayılmışdır. “Koroğlu”nun və “Aşix Qərib”in haqqında Orta Asiya və Zaqafqaziya xalqlarının hamısından müxtəlif rəvayətlər və hekayətlər düzəldilmişdir.

Şübhəsizdir ki, Azərbaycan xalqı içərisində Azərbaycan aşixları tərəfindən yaradılan və aşixlar vasitəsilə hər tərəfə yayılan bu əsərlərin müxtəlif qonşu ölkələrdə və vilayətlərdə müxtəlif də variantları vardır. “Aşix Qərib”in də bir sıra variantları var, bunları əsas etibarilə üç hissəyə bölmək olar: Azərbaycan, İran və Türkiyə variantı. Vaxtilə 100 il bundan əvvəl rus poeziyası klassiki məşhur şair Lermantov böylə variantlardan birisini Şamaxıda olarkən yazmışdır. Böyləliklə Azərbaycan legendasını ilk dəfə yazan Lermantovdur. Lermantovun xidməti bu etibarla çox böyükdür. Biz Lermantov yazan variantın (Şamaxıda yazılmasına baxmayaraq) Türkiyə variantı olduğu fikrindəyik. Bu fikrimizə sübut olaraq bunu göstərmək olar ki, nağılda Aşix Qərib və

Şahsənəm adı deyil, Qərib və Mahulmehri adı çəkilir. Nağılın Türkiyə çaplarında da bu ada rast gəlirik. Bundan başqa nağılın iki variantı daha vardır: İran Azərbaycanında tədaviyə alınmış olan variant, bir də Azərbaycanın öz aşığılar tərəfindən yaradılmış orijinal Azərbaycan variantı.

Bu variantlarda fərq əsaslı olmasa da prinsipial cəhətdən ayrılıqlar çoxdur. Türkiyə variantında Anadolu xüsusiyyətləri və Türkiyə dili hakimdir. İran variantında isə nağıl daha artıq dinimistiq donu geydirilmiş və içərisi qəliz ərəb fars tərkibləri ilə doldurulmuşdur. Hər üç variantda hadisə – eşq sərgüzəşti birdir. Bunların üçündə də bir yoxsul aşığı varlı bir bəzircan qızının sədaqətli sevgisi təsvir olunur. Bu əsas mündərəcə yalnız başqa-başqa detalları etibarilə bir-birindən fərqlənilir. Məsələn: Türkiyə variantında əsas tiplərin adları Azərbaycan variantından tamamilə ayırıdır. Burada Şahsənəmin atası Ayaz ağa, Azərbaycan variantında Xoca Sənən, İran variantında da Bəhrəm bəydir. Qızın adı Şahsənəm deyil Mahulmehridir. Qızın köçürüldüyü adam Xurşidbəydir.

Azərbaycan və İran variantlarında bu adamı Şahvələd göstərilir. Lakin İran variantında da o birilərindən bir fərq var. Qərib pul qazanmaq üçün Hələb şəhərinə deyil, Farsistana gedir.

Bu variantlarda intriqə də bir-birindən fərqli şəkildə qurulmuşdur. Türkiyə variantında Aşığı Qəriddən ağır başlıq istənilmir, qız bunları Qəribə təklif edir. Qərib bunu rədd edir; ömrü uzunlu başı aşağı xəcalətli olmasına razı olmayır. Qərbətlərdə dolaşmış bu pulu qazanmağı yaxud da ölə bə qayıtmamağı buna tərcih edir. Bütün variantlarda da hadisə əsas etibarilə ilə belə verilir. Lakin Azərbaycan variantına nisbətən, bu variant məsələni – Qəribin halını müfəssəl və aydın təsvir etməyir, əksinə Azərbaycan variantında hadisə daha ətraflı, daha inkişafmış əks etdirilir. Əvvəlcə Aşığı Qəriblə Şahsənəmin sevişdiyini bilib Qəribi zindana atırlar. Şahsənəm həyatını təhlükəyə qoyaraq onu azad edir və bundan sonra Qərib çarəsiz qalıb ağır başlıq üçün qazanc ardınca qərbətə düşür.

Qəribin ölməsi məsələsi də variantlarda müxtəlifdir. Türkiyə variantında Qərib Tiflisdən çıxan kimi Xurşidbəy də onun dalına düşür, “səninlə yoldaşlıq etmək istəyirəm” deyir. Lakin sonradan məlum olur ki, bunun məqsədi Aşix Qəribi öldürməkdir: bir çaydan keçəndə Xurşidbəy Qəribi qabağa salır; Qərib paltarını soyunub çayı keçir; Xurşidbəy də paltarı götürüb Tiflisə “Qərib öldü” xəbəri ilə qayıdır. Bundan məqsəd Qəribin qohumlarını və Şahsənəmi (əsas məqsəd də budur) Qəribdən əl çəkməyə məcbur etməkdir. Xurşidbəy Qəribin paltarlarını hamıya göstərdikdə (Türkiyə variantında) buna Mahulmehridən başqa hər kəs inanır və qızın nə səbəbə buna inanmadığı izah edilməyir. Bu isə orijinal xalq variantının təhrif edilmiş şəkildə verilməsindən başqa bir şey deyildir. İran variantında da eyni moment vardır. Halbuki Azərbaycan variantında məsələ daha düzgün verilmişdir. Şahvələd Qəribdən azad olmaq üçün öz adamını – Qoçu Qulam, Qəribi Tiflisdən çıxan kimi öldürməyə gətirir. Qoçu Qulam Qəribi öldürmək istədikdə aşixin sözü, sazı onu məftun edir, məhəbbətin qüvvəti, aşixin yalvarışları ona təsir edir. Qoçu, Qəribi öldürməkdən vaz keçir. Onun alt paltarını soyundurub quş qanına bulaşdırıb Tiflisə qayıdır və yalandan Qəribi öldürdüm deyib Şahvələddən pul alır. Bizə elə gəlir ki, intriqanın bu cəhəti Azərbaycan variantında daha inandırıcı və təbiidir. Ölüm xəbərinin təsiri də Azərbaycan variantında daha safdır. Bu xəbərə hamı inanır, hətta Şahsənəm də inanıb ağlayır. Lakin əhdi-peymanına sadıq olmağa söz verdiyindən o, bu xəbərdən özünü itirib məyus olmur: Yeddi il qoyulan möhlət tamam olmayınca Şahvələdə getməyəcəyini bildirir və bu sözün üstündə durur. Burada ap-aydınca görünür ki, o biri variantlarda xalq dastanının ən yaxşı cəhətlərindən birisi – qadının rolu kölgədə buraxılmışdır, qadın onlarda adi kölə və passiv bir şeydir. Azərbaycan variantında isə Şahsənəm iradəli sakit və fədakar bir qızıdır.

İran variantında Aşix Qərib Farsistana gedib orada aşixlarla deyışir. Bu da inandırıcı deyildir, çünki o zaman ticarət əlaqə-

ləri Yaxın Şərqdə – Türkiyə yolları ilə (İstanbul-Hələb-Ərzrum-Qars-Tiflis) edilirdi. Bundan başqa Azərbaycan aşığının Farsistanda (aşıklar və aşıkların dəyişməsi olmayan bir yerdə) dəyişməsi də doğru deyildir.

Azərbaycan variantında isə bu cihət daha aydın göstərilmişdir. Qərib Tiflisdən əvvəlcə Anadoluya, oradan da Hələb şəhərinə gedir.

Türkiyə variantında Qəribin səsi, gözəl çalması bir paşanın xoşuna gəlir və paşa onu himayə edir və Qəribin bu paşa səbəbinə varlandığı göstərilir. Aydın işdir ki, bu cür “əlavə” xalq yaradıcılığının prinsipləri ilə büsbütün ziddiyyət təşkil edir. İran variantında da belə bir “əlavə” vardır. Bir xan dəyişmə məclisi “düzəldir”.

Burada Qərib birincilik qazanmasına baxmayaraq bu xan tərəfindən mükafatdan məhrum edilir. Qəribi daha da çətin bir vəziyyətə salır. Qəribə burasıdır ki, bu variantda Qəribin varlanmasından əsla bəhs olunmayır.

Habuki Azərbaycan variantında məsələ daha inandırıcı qoyulmuşdur. Qərib Hələb şəhərində bir qəhvəçiyə yoldaş olur. Qərib öz qazancını, qəhvəçi də öz mədaxilini ortaya qoyub yoldaş olurlar və Qərib bu cür çox çətin bir əməkçilik yolu ilə pul qazana bilir.

Legendanın bütün variantlarında təsadüf edilən və ümumi cəhət olan dini “dona” gəldikdə isə bunu deməliyik ki, “Aşix Qərib” dastanı da Azərbaycan xalq yaradıcılığı əsərləri kimi hakim siniflərin ideolojusunun amansız təsiri demək olan dini-mistiqlik, idealistik görüşlərdən yaxa qurtarmamışdır. Dastanda böylə dini “donun” aydın təzahürləri vardır.

Əvvəla Aşix Qərib yatıb aləmi-röyada sevgilisini görür, bir seyyiddən badə “alib içir”. Ağası onu Şahsənəmə və Şahsənəmi də ona tapşırır və özü müqəddəs bir sima kimi qeybə çəkilir.

Aşix Qəribə ən çətin momentində “kömək edən də” həmin bu “müqəddəs” şəxsiyyətdir. Bu “müqəddəs” şəxsiyyət Qəribə qanad verir, Qərib də uçaraq Tiflisə gəlir. Yenə həmin “müqəddəs

sin” verdiyi tutiya ilə – atının ayağının altından götürülmüş torpaqla anasının gözlərinə “şəfa” verir.

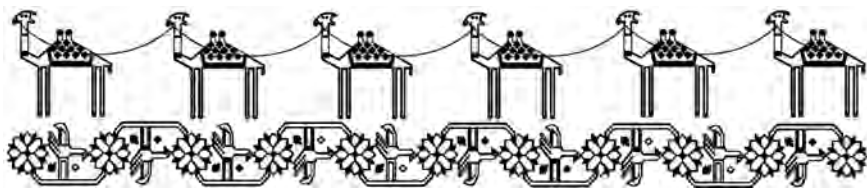
Əlbəttə ki bu cür dini “don” islamıyyətin bu damğası, Azərbaycan xalqı onu qəbul etməsindən əvvəlki zamanlarda xalq yaradıcılığında olmamışdır. Belə momentlər xalq yaradıcılığına sonralar daxil edilmişdir. Bundan başqa əsərdəki fantastik momentlər xalq yaradıcılığının öz xüsusiyyətləri əsasında qurulmuşdur. Xalqın fantaziyasında həmişə maddi və praktik həyata əsaslanan bir zəmin var. Bu fantaziya müxtəlif arzu və istəklərdə ifadə edilir. Xalqda Qır at, uçan xalça və başqa bu kimi fantastik momentlər vardır. Xalq, gələcəkdə bunların belə olacağına və insanların qüdrətli əli ilə hər şeyin öhdəsindən gələcəyinə inandığını nümayiş etdirmişdir. İnsan əlinin, insan zəkasının həyatı gözəlləşdirəcəyinə xalqda daima inam olmuşdur. Buna görə də Qırat, uçan at və qanatlı at kimi, xalça kimi fantastik momentlər xalq ümid və arzularının təzahürləridir. Böylə arzular yerə, insan həyatına, xalqa bağlıdır, bunlar maddi həyat və praktikadan qopurlar. Belə fantaziyanın dini-mistik fantaziya ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Buna görə ki, yuxarıda göstərdiyimiz momentlər, ancaq bu mənada fantaziya kimi qəbul edilməlidir. Onun büründüyü dini “dona” gəldikdə isə bu sadəcə islamıyyət və təriqət təsirləridir. Aşix Qəribi dardan qurtaran da, ona qanatlı at verən də xalq özüdür. Xalq Qəribin qalib gəlməsini istəyir. Xalq zülm və əsarətə, pul qüdrətinə varlılara düşməndir. Buna görə də o öz qəhrəmanını fantastik, guya dini pərdəyə bürünmüş fantastik, lakin çox real bir fantastuk çarə ilə xilas edir. Aşiqi məşuquna yetirmək üçün belə lazımdır. “Müqəddəslərin” adı burada çəkilməsi isə, aşixlərin haqq aşixi adlandırılması kimi, xalq yaradıcılığında fantaziyaya və talanta bir növ haqq qazandırmaq (hakim siniflərdən və onların incəsənətindən özünü sığorta etmək) məqsədini daşıyır.

Badə içmək məsələsi bütün “haqq aşixləri” üçün xarakterik cəhətdir. Azərbaycan xalqı yartdığı bütün əsərlərində istedadlı aşix, usta, qəhrəman, şair və cəngavərlərinə belə bir xüsusiyyət

verir. Onlar hamısı sinədən söz deyən gözəl qoşmalar yaradan insanlardır. Bu da fantaziya məsələsindəki məqsədin ayrı bir təzahürüdür. Aşığı dini pərdəyə bürümək, onu mifləşdirmək onlara yaşamaq və sevmək, eyni zamanda yaşatmaq və yaratmaq haqqı vermək üçündür. Kərəm, Dilqəm, Qurban, Tahir Mirzə, aşix Hüseyn və nihayət Qərib – bunların hamısı aşığanə-məcaralarına ağaları verdiyi bədni içərək başlayırlar. Bunlar xalqın öz istedadını inkişaf etdirmək, öz aşixanə yaradıcılıq icazəsi almaq, bir növ özünü dindən sığorta etmək deyil də nədir? Bədii həqiqət isə burada müvəqqəti və ani bir dini pərdəyə bürünməkdən başqa heç bir şey itirməyir.

Aşix sevgisinə başlayır, sevgi önündə xalq hər şeyi məğbul edir. Şahlar, soltanlar, cəbr, təzyiq, zülm, pul, dövlət, xətti-tac hər şey məhəbbətin böyük və əzəmətli qüdrəti önündə əyilir. Bunları əyildən xalqdır. Xalq məhəbbəti çox yüksək və İlahi bir qüvvə hesab edir, xalq onu və deməli öz inam və ümidlərini mifləşdirir.

Qəriblə Şahsənəmin aşixanə hekayəsi də bu məhəbbətin bu yüksək və İlahi qüdrəti önündə pul və zənginliyin, sinif ayrılığının, nüfuz və şöhrətin məğlubiyyətini tərənnüm edən bir dastandır. “Aşix Qərib” dastanı ehtirashı qəlbin, sadıq və vəfalı iradənin duyğusuzlar və qəlbsizlər dünyasına çaldığı qələbənin nəğməsidir. Xalq yaradıcılığı aşiqləri bir-birinə qovuşdurur. Xalq zülm və ədalətsizliyə düşməndir. Məhəbbət və səadətin isə dostudur. “Aşix Qərib” dastanının gücü, onun bədii qiyməti də burasındadır. Bizim zamanımızda belə, yaradılmasından təxminən üç əsr keçməsinə baxmayaraq öz sevimli obrazları, teması və ideyası etibarilə hələ də köhnəlməmiş bu dastan, əlbətdə xalq yaradıcılığı içərisində hələ bir çox əsrlər öz ölməzliyini qeyb etməyəcəkdir.

“AŞIX QƏRİB” NAĞILI

Söylədi: *Aşix İbrahim (Gəncə)*
Yazıya aldı: *Hüseyn İsgəndərov.*
Bakı – 1938

Ustadnamə

Namərdin əlindən qurtarmaq olmaz,
Mərdlə yalvarıb söyüşmək olur.
Dostun məzəmməti adam öldürər,
Düşmənlə dalaşıb döyüşmək olur.

Ustad oğlundan heç olmaz naşı,
Oğraş olar namərdin sirdaşı.
Mərddən gədə olmaz, namərddən kişi,
Sərraf olsa lütfün tez seçmək olur.

Yaxşı olar bir də dostun qananı,
Hər kəs qansa olar onun imanı.
Yaman dərddir bir də qohum yamanı,
Mərd düşmənin olsa barışmaq olur.

Bir dost ki dost qədrini bilməyə,
Dili deyib öz-özünə gülməyə.
Bir dost ki, vədə verə gəlməyə,
Onun başını bir cevizlə dəyişmək olur.

İbrahim deyər: heç məclisdən usanmam,
Namərd qapısını heç vaxt dolanmam.
Qardaşım da olsa oduna yanmam,
Mərd düşmanın qanına qarışmaq olur.

Sizə xəbər verim haradan? Təbrizdən. Təbrizdə kimdən? Xoca Məhəmməd adlı bir adamdan. Xoca Məhəmmədin Maqsud adında bir oğlu varmış. Maqsud yeddi yaşa dolmuşdu. Atası bu zaman ömrünü sizə bağışladı. Anası bir ildən sonra Maqsudu məktəbə qoydu. Maqsud bir müddət məktəbdə oxudu. Bir gün uşağın ürəyindən keçirdi ki, ey Xuda bizim ki bu qədər var-dövlətimiz var, nə olaydı mənim də gözəl bir həmdərim olaydı, onunla beş gün dünyanı xoşbəxt keçirəydim.

Maqsud bu fikirdə öz otağında yuxuladı. Bir vaxt aləmi-röyada gördü ki, Tiflis adlı bir şəhərdədir; bu şəhərdə bir bağdadır; bağda bir çərhovuz; çərhovuzun başında qırx incə belli qız var. Onların içində də bir nazənin sənəm, fəriştə kirdar, xətti tamaşa, əbru bənəfsə, sinəsi qar, məmələri heyva-nar; ürək basan, sərfə kəsən, gəl mənə gör, dərdimdən öl, əlini vurma, gəndə durma, sən orda boynunu bük, mən burda..., belə bir gözəl qız var, adı da Şahsənəmdir.

Bu məqamda bir Seyid də gəlib mərəkəyə çıxdı. Seyid əlində bir eşq piyaləsi ona deyir:

– Oğlan, bu qızlara nə həsrət-həsrət tamaşa edirsən? Al, bu badəni nuş eylə!

Maqsud badəni içəndən sonra ona deyir:

– Bu gündən sonra səni Sənəmə, Sənəmi də sənə verdim. Adını da Qərib qoyuram, çünki çox qəriblik çəkəcəksən.

Bu sözü deyib qeybə çəkildi.

Səhər açıldı, Qəribin durmağa haləti olmadı. Anası Banu oğlunun çaya gəlmədiyindən nigaran qaldı. Qaravaşı göndərdi ki, Maqsuda baş çəksin, görsün niyə belə gecikir.

Qaravaş gedir, görür ki, Maqsudun heç bu dünyalıq halı

yoxdur.

Qayıdıb xanımına vay xəbəri gətirir. Banu xanım tələsik özünü oğlunun yatağına yetirir. Görür ki, oğlunun dərdi heç dərddə bənzəyən dərd deyil. Başlayır saçlarını yolmağa, dad-fəryad eləməyə. Xanımın səsinə qohum-qonşu yığılır. Heç kəs Maqsudun dərbindən baş açə bilmir: kimisi uzun kəsir, kimisi gödək. Bir dünyagörmüş qarıdan başqa bu məsələni heç kəs başə düşmür. Haman qarı xanıma deyir:

– Heç haray-huray eləmə. Oğlunun heç bir dərdi yoxdur. Ancaq ağasının əlindən əşq badəsi içmişdir. Camaatı onun başına yığmayın. Bir iki saatdan sonra özü durub dərđini söyləyəcəkdir.

Cammat dağılır. Maqsudun otağında bir anası qalır, bir də qarı. Bir az keçəndən sonra Maqsud oyanır, anası xəbər alır ki:

– Oğul sənə nə üz vermişdir, yoxsa naxoşsan?

Maqsud cavab verir ki:

– Ana, mənə bugündən sonra Maqsud deməyin, adım Qəribdir. Sən mənə bir saz tapsaydın, dərđimi də sənə saznan deyərdim.

Banu xanım nökrə pul verib sazbənddən bir saz gətirtđi. Maqsud sazı götürüb basır sinəsinə. Saz elə süxənvərlik edir ki, elə bil bunu çalan Qərib əlli ildir ki, saz çalır.

Aldı Qərib görək nə deyir:

“Ruhani” havasında

Barat gecəsində gəldi üstümə,
Verdi muradımı gözəl şah mənim.
Bir dilək dilədim, haq dərgahından,
İşim oldu zikri iləlləh mənim.

Otaxda qoydular onun vədəsin,
Guşuma saldılar yarın sədasın.
Dolanım başına, alım qadasın,
Dönməyim yox, var eybullahım mənim.

Ərənlər Qəribə butə verdilər,
Doldurdular camı tuta verdilər.
Tiflisdə Sənəmi buta¹ verdilər,
İşim oldu dərdi-möhnət, ah mənəm.

Banu xanım deyir:

– Balam, Allaha şükür nəyimiz əksikdir ki, sən ah çəkəsən!
Bu böyüklükdə Təbrizdə sənə bir qız tapılmadı ki, sən durub de-
diyin qızın dalınca Tiflisə gedəsən.

Aldı Qərib görək nə deyir, anasına nə cavab qaytarır:

“Gəraylı” havasında

Canım ana, gözüm ana,
Ana hümmət elə, mən gedər oldum.
Sənə qurban özüm ana,
Ana hümmət elə, mən gedər oldum.

Aldı anası:

Canım oğul, gözüm oğul,
Oğul gəl getmə, gəl getmə!
Yedirdərəm qəndi noğul,
Oğul gəl getmə, gəl getmə!

Qərib:

Fələk mənə verib qəhri,
Ellər mənə edər təni.
Mənzilimdir Tiflis şəhri,
Hümmət eylə gedər oldum.

¹ Məşuq, sevgili.

Anası:

Yaxşı yaman biləsən,
Didəmin yaşın siləsən.
Gedirsən, tezcə gələsən,
Oğul gəl getmə, gəl getmə!

Qərib:

Səhərin dan ulduzudur,
Qəribin söhbət sazıdır.
Sənəmdir Sənan qızıdır,
Hümmət eylə gedər oldum.

Anası:

Aşix odur məşuqunu tanıya,
Əbləh odur keçən günü tanıya.
Rəhm eylə anan Banuya,
Oğul gəl getmə, gəl getmə!

Söz tamam olan kimi anası deyir:

– Oğul, indi ki getmək fikrindəsən, mən səni tək buraxa bilmərəm; mən də, hara getsən, səninlə gedəcəyəm.

Odur ki, bunlar Təbrizdəki mal-devlətlərini, mülklərini satıb üçü də, Qərib, anası, Banu xanım və bacısı Nərgiz xanım Tiflis tərəfə getməyə üz qoydular.

Bunlar bir neçə gün yol gedəndən sonra gəlib Tiflis ətrafındakı Kotan dağına çatdılar. O günü cümə günü idi. Şahsənəm də atası Xoca Sənanla o günü həmin dağa ova çıxıbmiş. Xoca Sənan öz yoldaşları ilə ov vurub bir çəmənləkdə kabab yeməyə məşğul imişlər. Bir də görürlər ki, yolun kənarında bir cavan aşix, yanında da iki nəfər zənən xeylağı şəhərə tərəf gedirlər. Xoca adam gön-

dərib onları yanına çağırırdı. Qərib, anası və bacısı Xoca Sənanın süfrəsi başına gəldilər. Xocanın təklifinə razılıq edib onunla yeməyə başladılar. Xörək qurtarandan sonra Xoca onların hardan gəlib haraya getdiklərini soruşdu. Aşx Qərib sazı götürdü, görək nə cavab verəcək:

“Qaraçı” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Şəhri-Tiflis dedicəyiniz budumu?
Alışib oduna büryan olduğum,
Şəhri-Tiflis dedicəyiniz budumu?

Xoca Sənan dedi:

– Oğul, belə xəbər almağından görünür ki, sən Tiflisə nabelədsən!

Qərib dedi:

– Bəli.

Xoca Sənan soruşdu:

– Bəs güzarın kimin yanındadır? Adını de, biz sənə nişan verək.

Qərib cavab əvəzinə sazı sinəsinə basdı, görək sözlə nə deyəcək:

Alma mənim, heyva mənim, nar mənim,
Namus mənim, qeyrət mənim, ar mənim.
Xoca Sənan, bir qonaxçım var mənim,
Şəhri-Tiflis dedicəyiniz budumu?

Xoca Sənan mat-mətəl qaldı. Ürəyində dedi:

– Pərvərdiyara, mənim ki, bu sifətdə aşx qonağım olmayıb, bəs onda bu nə sirdir.

Sonra üzünü Qəribə tutub deyir:

– Oğul, o dediyin Xoca Sənan nə nişanda adamdır?

Görək Qərib nə deyir:

Ağamın əlindən içmişəm tası,
Silinsin, gönlümün qalmasın pası.
Xoca Sənan Şahsənəmin atası,
Şəhri-Tiflis dedicəyiniz budumu?

Xoca Sənanın az qaldı gözləri kəlləsinə çıxsın.

Dedi:

– Əyə, mən elə bilirdim, bu mənim eləcə özümü tanıyır, bu ki hələ mənim qızımı da tanıyırmış.

– Ay aşix, – dedi – Sən Tiflisə əvəllər də gəlmişənmi?.

Qərib ona cavab verdi:

Alma mənəm, heyva mənəm, nar mənəm,
Yaylıq götürüb göz yaşımı silmənəm.
Mən Qəribəm, nabalədəm, bimənəm,
Şəhri-Tiflis dedicəyiniz budumu?

Söz tamam olan kimi Xoca ilə yoldaşları atlandılar. Qonaqları da götürüb Tiflisə öz evinə apardı.

Evə yetişən kimi Xoca Sənan Qəribə, anasına və bacısına ayrıca bir otax verdi. Sonra öz otağına gedib gördü ki, Təbrizdən özünün bir neçə tacir yoldaşları da gəlib onu gözləyir.

Xoca bunlarla hal-əhval edib dedi ki:

– Bu gün mənim işim hər yerdə rast gəlib. Ovda olduğum zaman bir aşix da öz ayiləsi ilə mənə qonaq gəlibdir; Budur o biri otaxda dincəlirlər.

Təbrizlilərin xahişi ilə Xoca Aşix Qəribi çağırırdı. Tacirlər Qəribin simasından xoşlanıb onun haralı olduğunu soruşdular. Qərib – Təbrizliyəm – deyə cavab verdi.

Onlar dedilər:

– Bəs necə olur ki, biz Təbrizli ola-ola səni tanımırıq! Olmazmı ki, Təbrizin quruluşunu bizə nişan verəsən ki, sənə inanaq! Aldı Qərib, görək nə deyir:

“Ovşarı” havasında

Ay ağalar, gəlin sizə söyləyim,
Çox ağırdır bəzirganı Təbrizin.
Dükani-bazarı cıraxban olur,
Şişə piyalası sağı Təbrizin.

Sövdəgərlər tökər mətain satar,
Tutular tənbelitlər¹, çəkilər qatar.
Qazlar qaqqıldaşar, durnalar ötər,
Yaşılbaşla dolar gölü Təbrizin.

Tacirlərdən biri Qəribin sözünü kəsib dedi:

– Aşix, bizə xəbər ver, görək Təbrizin neçə küçəsi, neçə məhəlləsi var?

Qərib:

Məhləbəməhlədir, küçəbəküçə,
Bilmirəm eyvanı köşgüdür neçə?
Yüz min məhəlləsi var, altımış min küçə,
Dükani bazarı, ləli Təbrizin.

Təbrizin dörd yanı koldur, meşədir,
Aynabənd otaxlar tamam şişədir.
İçində əyləşən xandır, paşadır,
Hər yana çəkilir malı Təbrizin.

¹ Tay, yük.

Aşix Qərib yaşın yetər yüzə də,
Sevdiciyim insaf etsin bizə də.
Sallanır, sallanır hər darvazada,
Neçə-neçə Rüstəm-Zalı Təbrizin.

Xoca Sənanın qaravaşı Ağca qız Aşix Qərib adını eşidən kimi xanıma muştuluğa qaçdı.

Dedi:

– Xanım, muştuluğumu ver! Mənə tapşırдыңın Aşix Qərib odur atanın məclisində çalıb oxuyur!

Şahsənəm gəlib aynanın dalında dayanıb Qəribə tamaşa elədi. Bu vaxt tacirlər üçün süfrə döşənib xörək gətirilmişdi. Hamı xörək yeyirdi. Qəribin gözü Sənəmə sataşan kimi loxmasını yerə qoyub “Əlhəmdülla!” dedi, süfrədən çəkildi.

Xörək qurtarandan sonra tacirlər Qəribdən xörək yemədiyinin səbəbini soruşdular. Qərib belə cavab verdi:

“Qəhrəmanı” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Apardın ağlımı, başdan eylədi.
Avara salıbsan xanımanımdan,
Küllü qohumdan-qardaşdan eylədi.

Gecə-gündüz çağıraram “ya Allah!”
Dilimdə əzbərdir zikri-illəllah,
Xalq “Bismillah!” deyir mən “əlhəmdullah!”
Ayırdı xörəkdən, aşdan eylədi!

Bu vaxt Şahsənəmin araxçını gözünün üstünə düşmüşdü. Əlini atıb yuxarı qaldırdı ki, Qərib ona da bir söz desin.

Qərib:

Mən heç kəsə neynəmişəm, neylərəm,
Xəncər alıb qara bağrım teylərəm.
Bir canım var yara qurban eylərəm,
Araladı araxçını qaşdan eylədi.

AşIX Qərib, sözün söylə yerinə,
Göhəri sərf eylə xiridarına.
Zəbərcəd qoymuşam dostun sərinə,
Çox bəlalər çəkdim, başdan eylədi.

Bu sözdən sonra Qərib öz otağına, Sənəm də öz otağına çəkildilər.

Bir neçə gündən sonra Şahsənəm Qəribin üstünə kağız yazıb ertəsi günü onu Gülşən bağına dəvət eylədi. Ağca qız kağızı aparıb Qəribə çatdırdı.

Səhəri günü Qərib Gülşən bağına getdi. Sənəmi görə bilmədi. Amma Sənəm haman gün doğrudan da bağda idi. Qərib isə bağın başqa tərəfini axtarib yorulduğundan bir ağacın kölgəliyində uzanıb yatmışdı. Sənəm və Ağca qız Qəribin gəlməsini gözləyirdilər. Ağca qız gəzdiiyi yerdə onu çərhovuzun qırağında yatmış gördü. Həməən saat gözəl saçından bir neçə tel ayırıb basdı ağ sinəsinin üsünə. Görək Qəribi necə oyadır:

“Paşa köçdü” havasında

Oyan, bu qəflətdən oyan,
Oyan ovçı, maral gəldi!
Hər qəməsi bir can alan,
Oyan ovçu, maral gəldi!

AşIX Qərib gözünü açıb gördü ki, onu sözlə oyadan Sənəm deyil, Ağca qızıdır. Götürdü Qərib görək nə cavab verdi:

Əmanətim budur sənə,
Ağca qız, dərdin alım.
Şahsənəmi yetir mənə,
Ağca qız, dərdin alım.

Ağca qız:

Əyninə geyibdir movu,
Danışrlar yovu-yovu.
Qabaxca gələndir ovun,
Oyan ovçu maral gəldi!

Qərib:

Oynayıb uduzmuş matam,
Gönlü qəmli bir zülmətəm.
Həmi anam, həmi atam,
Ağca qız dərdin alım!

Ağca qız:

Ağca qız bilir fəndini,
Əmim ləblərin qəndini.
Açım göysünün bəndini,
Oyan ovçu maral gəldi!

Qərib:

Uca dağ başı dumandır,
Dindirmə halım yamandır.
Aşix Qərib sizə qurbandır,
Telli qız dərdin alım!

Bunlar bu danışmaqda ikən Şahsənəm gəlib çıxdı. O saat qızlara əmr elədi ki, Qəribi öz otağına aparsınlar. Qərib qırx incəbəl qızla Sənəmin otağının astanasına yetişəndə Sənəm dedi:

– Qərib, əyər sən mənim bu cəlalıma bir gözəlləmə dedin, dedin! Deməsən, sevdiyimə baxmayaraq, səni o ki var qızlarıma döydürəcəyəm.

Aldı Qərib, görən gözəlləməni necə deyir:

“Ağır şəriri” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Şahsənəm əlində aynası gözəl!
Cümlə aləm gələr külli tamaşaya,
Bulul piyaləsi, saqisi gözəl!

Qızlar Qəribi tərifləyib dedilər:

– Qərib, çox gözəl dedin, dalını da de gəlsin!

Qərib:

Alışan otaxdır, xoş imarətdir,
Gözəllər içində qəddi-qamətdir.
Qarqışey baxışdır, laçın sifətdir,
Hər yana tökülüb cıqqası gözəl.

Gər məni dindirir şirin dilinən,
Gəlmişəm yanına qalam ilinən.
Tərənək tək sərinə gözəl telinən,
Şahsənəm təbəin hamısı gözəl.

Sənəm Qəribin sözlərinə yemək-ichmək busatı qurdu. Xörək-dən sonra Şahsənəm başındakı qızları buraxdı Qəriblə otaxların birində baş bir olub qaldılar.

O günün axşamı hər ikisi otaxlarına qayıdıb gəldilər. Qaravaşların birisi Xoca Sənana xəbərə qaçıb dedi:

– Xoca, Şahsənəm səni el-oba içində rüsvay elədi getdi.

Xoca dedi:

– Necə?

Dedi:

– Necəsi yoxdur! Qızın Sənəm Qəribnən hər gün keyfdə-damaxdadır. Bütün şəhərdə rüsvay olmusunuz.

Xoca Sənan və Şahvələd bu xəbərdən sonra Qəribi öldürmək üçün fürsət axtarırdılar.

Şahvələd devlətli, adlı-sanlı tacir bir oğlan idi. Xoca Sənanın qardaşı oğlu idi. Əvvəldən Şahsənəmin deyiklisi idi. Bazburutlu, qəşəng bir kişi idi. Xoca Sənan da elə qızını buna vermək niyyətində idi, amma qız getmək istəmirdi. Şahsənəm də Xoca Sənanın var-yox gözünün ağı-qarası incə qızı idi, buna görə də atası bil-mirdi neyləsin: qızı Şahvələdə necə getməyə razı salsın, yoxsul bir gədənin biri Qəribə versin, nətəhər versin? Odur ki, bu xəbəri eşidəndə Qəribi başdan eləmək, didərgin salmağa qərar verdi və bir gün arvadı xanım Soltanı qızının yanına göndərib tapşırdı ki, “Bax, gör, Sənəm əmisi oğlu Şahvələdəmi, yoxsa Qəribəmi getmək istəyir?”

Xanım Soltan Sənəmin otağına gəldi. Sənəm sıçrayıb onu qucaqladı:

– Anacan – dedi – xoş gəlmisən!

Anası qaş-qabağını töküüb dedi:

– İtil gözümdən! Çəpəl! Sən bizi bütün el-oba içində biyabır etmisən. Eşitdiyimə görə bir yersiz-yurdsuz gədənin birinə aşıq olmusan?! Bəs sən adaxlın əmin oğlu Şahvələdə nə cavab verəcəksən? Yoxsul bir aşıxın sənə toy eləməyə, pal-paltar almağa nə gücü çatacaq?

Alır Sənəm görək nə deyir:

“Keşiş oğlu” havasında

Başına döndüyüm gül üzlü ana,
Ana, mən yazığı nə dindirirsən?!
Südünü əmmişəm mən qana-qana,
Ana, mən yazığı nə dindirirsən?!

Duru desən çeşmələrdən duruyam,
Arı desən qızıl güldən arıyam.
Atam versə mən Qəribin yarıyam,
Ana, mən yazığı nə dindirirsən?!

Qaynasın-qaynasın, peymanən dolsun,
Saralsın gül rəngin hayva tək solsun.
Bu işə pəl vursan dörd oğlun ölsün,
Ana, mən yazığı nə dindirirsən?

Şahsənəm qurbandır oğlun Həbibə,
Məni salmagilən qeyri təbibə.
Qismət olsa mən gedərəm Qəribə,
Ana, mən yazığı nə dindirirsən?!

Xanım Soltan bu dil-cavabdan sonra ərinin yanına gedib ona qandırdı ki:

– Qızın özünə qalarsa meyli Qəribədir. Bu işə də iki carə var: Ya gərək Qərib sürgün edilsin, ya da ki öldürülsün.

Bunlar bu fikirdə olsunlar. Şahsənəmi fikir götürdü. Öz aləmində dedi:

– İndi ki atam, anam başlıq, cehiz, toy xərci istəyir, mən də bunları alması üçün Qəribə xəlvətçə pul verərəm, heç kəs də bil-məz.

Qalxdı atasının xəzinəsindən xeyli qızıl götürüb gətirdi və torbaya doldurub Qəribə göndərdi. Bir də belə bir kağız yazdı:

“Yüngül şərirli” havasında

Başına döndüyüm, ay Aşix Qərib,
Adət üzrə səndən başlıq istərim.
Bir Şam bədövlü, qızıl yəhərli,
Ayağında gümüş nalı istərim.

Yüz min atdım atdan düşə,
Yüz min erkəyin çəkilə şişə.
Ağrı dağı kimi şülənin¹ pişə,
Axan Araz kimi yağın istərim.

Bir bağça istərim – üstü məşəli,
Süsənli, sünbüllü, tər bənöyşəli.
Bir hovuz istərim mərmər döşəli,
Onun ördəyilə qazın istərim.

Şahsənəm deyər: “çəkin xoş avaz,
Tutulsun kərəneylər, düyün, düyünbaz.
Qırx arxacdən qırx arxaca teyənnaz,
Atları qırmızı zərrin istərim.

Qərib məktubu oxuyub qıza cavab verir ki:

– Arxayın olun, mənim bu qədər varım devlətim yoxdur,
amma bu şeylərin hamısını hazır edə bilərəm.

Amma yenə də çuqul qaravaş araya düşüb Sənəmin Qəribə pul vermək istədiyi xəbərini Şahvələdə çatdırdı. Şahvələd gedib bu məsələni Xoca Sənana bildirdi. Xoca Sənanla Şahvələd məsləhətləşdilər ki, Aşix Qəribdən ağır başlıq istəyib, Qəribi Tiflisdən sürgün eləsinlər.

Müxtəsər Qəribi Tiflisdən sürgün elədilər. Anası ilə bacısı Tiflisdə qaldı.

¹ Xörək.

Şahsənəm Qəribin sürgündə olmasını eşidib paltarını dəyişdi, onun dalınca getdi. Gülşən bağında ona rast gəldi. Qərib Şahsənəmin gəldiyini görüb deyir:

“Zarıncı” havasında

Qalxdı, köç eylədi könlümün karvanı,
Gedəm yar, əylənəm, bəlkə gəlməyəm.
Rum ölkəsində səndən gözəli,
Sevəm yar, əylənəm, bəlkə gəlməyəm.

Şahsənəm:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Yeri, Qərib, sağlıqnan gələsən!
Atəşindən saralıban solduğum,
Yeri, Qərib, sağlıqnan gələsən.

Qərib:

Zalım atan mənə zülm eylədi,
Zalım çuğul məndən yaman söylədi.
Şahvələd də məni sürgün eylədi,
Gedəm, yar, əylənəm, bəlkə gəlməyəm.

Şahsənəm:

Hayana getsən çaydır çamırdır,
Yar sənin, ürəyin daşdır, dəmirdir.
Yeddi il tamam xeylax ömürdür,
Yeri, Qərib, sağlıqnan gələsən.

Qərib:

Aşix Qərib yeddi ilə qoydu vədəni,
Mən alaydım sənə gələn qadını.
Mən sağ olsam eşidərsən sədamı,
Öləm bəlkə, yar, əylənəm gəlməyəm.

Şahsənəm:

Hayana getsən də söhbətə, dəmə,
Özünü ram eylə yaxşı həmdəmə.
Şahsənəm batıbdır qüssəyə-qəmə,
Yeri Qərib, sağlıqnan gələsən!

Söz tamam oldu, iki cavan bir-biriynən görüşüb ayrıldılar.

Qərib Rum şəhərinə doğru yol getməyə başladı.

Qərib sürgün olandan sonra Şahvələd onu sağ buraxdıqlarına peşman oldu. Amma onun bir Qoçu Qulamı var idi. O, Şahvələdin fikrini duyub dedi:

– Şahvələd, mənə nə verərsən, gedim Qəribi yolda öldürüm?!

Şahvələd dedi:

– Bir kisə qızıl indi, bir kisə də sən onu öldürüb gətirəndən sonra! Qanlı nişanəsini göstərəndən sonra!

Qoçu Qulam qızılı alıb Qəribin dalınca yola düşdü. Az getdi, çox getdi, Tona çayının yanında ona rast gəldi. Qərib Qulamın nə fikirlə gəldiyini başa düşüb ona dedi:

– İndiki məni öldürməyə gəlmisən, qoy üçcə qatar söz deyim, sonra hər nə edərsən et!

Götürür, görək nə deyir:

“Təcnis” havasında

Qulam, sən Allahı seversən,
Öldürmə mövlaya bağışla məni!

Məhəmmədin əbrusuna, Əli eşqinə,
Yazılan Qurana bağışla məni!

İmam Həsən mənim çeşmi rahımdır,
İmam Hüseyn mənim qibləğahımdır.
İmamı Zeynəlibad padişahımdır,
İmamı Baqıra bağışla məni!

Tağı, Nağı oxur kəlamulilahı,
Əsgər idi möminlərin pənahı.
Aşx Qəribin yoxdu zərrə günahı,
Mehdiyizəmanə bağışla məni!

Söz tamam olandan sonra Qoçu Qulamın Qəribə yazığı gəldi. Onu öldürmək fikrindən əl çəkdi. Köynək-tumanını çıxartdırıb bir quş qanına bulaşdırdı. Götürüb geri qayıtdı. Qərib isə yoluna davam etdi.

Qoçu Qulam Qəribin tuman köynəyini Tiflisə gətirdi. Şahvələdə göstərib bir kisə də qızıl aldı.

Şahvələd Qulama dedi ki:

– Bunu mənə göstərdiyin kimi, apar onun anasına-bacısına da göstər! Qoy Şahsənəmdən əl çəksinlər!

Qoçu Qulam əlüstü Qəribin köynək-tumanını götürüb getdi, Sənəm olan yerdə onun ana və bacısının qabağına tulladı.

Banu xanım, Nərgiz xanım və Şahsənəm bu müsibəti görüb bir-birlərinə qarışdılar. Çığırdılar, ağladılar, başlarını-gözlərini yoldular.

Bunlar burda ağlaşmaqda olsun, slə ərz eyləyim Qəribdən. Qərib bir neçə müddətdən sonra Rum şəhərinə varid oldu. Ordan da Hələb şəhərinə gedib bir çayçı ilə yoldaş oldu. Üç ildən sonra Qərib Şahsənəmə bir namə göndərdi:

“Qaraçı” havasında

Kağızım, gedər olsan gülüzlü yara,
Deynən intizar olmasın məndən.
Yandı qara bağrım oldu səd para,
Deynən intizar olmasın məndən!

Alışsın-alışsın eşq oduna yansın,
Oxusun naməni, mətləbin qansın.
Üç il dayanıbdır, dörd il də dayansın,
Deynən intizar olmasın məndən!

Dayana bilmirəm qəribliyin qəhrinə,
Sevgili sevgilisindən dönsə təhri nə?
Bir namə yazsınlar Hələb şəhrinə,
Deynən intizar olmasın məndən!

Məktub Şahsənəmə çatanda, Şahsənəm yəqinlik hasil elədi ki, Qərib ölməmişdir! O saat qalxıb özünü yetirdi Qəribin anası və bacısının yanına. Onlara gözaydınlıq verdi, dedi:

– Qoçu Qulam hamını alladıbdır! Qərib sağdır, Hələb şəhərindən də kağız yazmışdır!

Hamı bir az söyündü, amma bununla belə Banu xanımla Nərgiz xanım ağlamağdan gözlərinə su gəlib kor olmuşdular.

Müxtəsəri ki, qardaşlar, yeddi il tamam oldu. Qərib hələ Tiflisə gəlib çıxmışdı. Bir gün Hələb şəhərindən Xoca Əziz adlı bir sevdəgər Xoca Sənangilə qonax gəlmişdi. Şah Sənəm bunu bilib Banu xanımı və Nərgiz xanımı götürdü, Xoca əzizin yanına gəldilər ki, onunla Qəribə məktub göndərsinlər.

Banu xanım oğlu üçün Xoca Əzizə belə bir kağız yazdırdı:

“Yanix Kərəmi” havasında

Başına döndüyüm mehriban Xoca,
Gözdən oldum oğul-oğul deməkdən.
Malın, mülkün çox olsun, gedəsən haca¹
Gözdən oldum oğul-oğul deməkdən.

Ərənlər məclisində bir pay tapdığım,
Xublar məclisində bir cür baxdığım,
Qurbannan, niyaznan deyib tapdığım,
Gözdən oldum oğul-oğul deməkdən.

Aşix odur məşuqunu tanıya,
Əbləh odur keçən günü sanıya.
Rəhmin gəlsin bu yazıx Banuya,
Gözdən oldum oğul-oğul deməkdən.

Görək bacının nə sözü var? Nərgiz xanım:

“Ovşarı” havasında

Xoca gəldi, tənbel itin bağladı,
Xocam qardaşımı səndən istəram!
Sinəm üstün çarlı-çarpaz dağladı,
Xoca, qardaşımı səndən istəram!

Qızıl gülü dəstə-dəstə dəririlər,
Dəribən sinəmin üstə səririlər.
Şahsənəmi Şahvələdə vəririlər,
Xoca, qardaşımı səndən istəram.

¹ **Həccə** – Məkkəyə ziyarət.

Xocalar Xocasısan, Xocalar xası,
Silinsin, könlünün qalmasın pası.
Mən Nərgizəm – Aşix Qərib bacısı,
Xoca, qardaşımı səndən istərəm!

Aldı Şahsənəm, görək o nə deyir:

“Qəhrəmanı” havasında

Başına döndüyüm, gül üzlü Xoca,
Gedər olsan o Qəribə de gəlsin!
Nə günüzüm gündüz keçir nə gecəm gecə,
Gedər olsan o Qəribə de gəlsin!

Bir qızam Ağcadır mənim bu tanam,
Üzdə haya yoxdur səndən utanam.
Məhşər günü ətəyindən tutanam,
Gedər olsan o yarımə de gəlsin!

Ərənlər məclisinin sirri qayıbdır,
Onların sirrini açmaq ayıbdır.
Şahsənəm sevgilisi Aşix Qəribdir,
Gedər olsan o Qəribə de gəlsin!

Xoca Əziz hamən sözləri yazıb qurtarandan sonra, Şahsənəm Qəribin ona yadigar verdiyi üzüyü barmağından çıxarıb Xoca Əzizə verdi. Təvvəqqə elədi ki, üzüyü aparıb Qəribə versin və ona təkidlə desin ki, əyər bu günlərdə özünü Tiflisə yetirməsə, onu Şahvələdə zorla gəlin köçürəcəklər!

Xoca Əziz Tiflisdə işini qurtarıb Hələb şəhərinə getdi. Şəhərə çatanda Xoca Əziz car çəkirdi ki, şəhərdə nə qədər Qərib var hamısı qonağdır.

Aşix Qərib bu xəbəri eşidən kimi durub Xoca Əzizin evinə

gəldi. Xörəkdən sonra Xoca Əzizin əmrilə bir kasanın içinə Sənəmin üzüyünü atdılar. Həmin kasa ilə məclis əhlinə şərbət payladılar. Qərib üzüyə baxan kimi Şahsənəmə verdiyi nişan olduğunu gördü. Xoca Əzizdən soruşdu ki:

– Bu üzük haradan sənin əlinə keçibdir? Bu ki, mənim üzüyümdür.

– Sənin adın Qəribdirmi ki?

– Bəli!

– Elə isə qulaq ver, gör nə deyirəm?!

“Keşiş oğlu” havasında

Neçə ildir gəlmisən Hələb elinə,
Mən sənin sevgilini yaralı gördüm.
Yar sənə göndərib bir gözəl namə,
Mən sənin sevgilini yaralı gördüm.

Qərib:

Bilmirəm neçə ildir gəlmişəm Hələb elinə,
Söylə Şahsənəmi sən necə gördün?
Əyər namə varsa vergilən mənə,
Söylə Şahsənəmi sən necə gördün?

Xoca Əziz:

Üç gözəl gəldi, sinəsindən yaralı,
İkisi ağladı, göysü qaralı.
Birisi ağlayırdı, şahı maralı,
Mən sənin sevgilini yaralı gördüm.

Qərib:

Mən gəlmişəm əvvəl Rum ilə Şama,
Sən mənim bağrımı döndərmə qana.
Məni yetirginən gözəl canana,
Söylə cananımı sən necə gördün?

Xoca Əziz:

Xoca Əziz xocaların gözüdür,
Sinəmə çəkilən əşqin közüdür.
Şahsənəmdir, Xoca Sənan qızıdır,
Mən sənin sevgilini yaralı gördüm!

Qərib:

Uca dağlar başı çəndir, dumandır,
Qürbətdə çəkdiyim ahdır, amandır.
Aşix Qərib, Xoca, sənə qurbandır,
Söylə Şahsənəmi sən necə gördün?

Xoca Əziz kağızı çıxarıb Qəribə verdi. Qərib savadlı adam idi, aldı oxudu.

Qərib Sənəmin təkidlə gəlmək tələbini oxuyub bilən kimi o günün sabahı Tiflisə getməyə hazırlaşdı. Yola düşdü. Dördüncü gün Ziyarət dağına çatdı. Orda çoğuna, borana düşdü. Görək Qərib burda çoğuna və borana nə deyir:

“Qafiyyə” havasında

Göydə parça-parça gəzən bulutlar,
Qəribəm, yetirin vətənə məni!
Kərbəladə məzlum yatan şəhidlər,
Qəribəm, yetirin vətənə məni!

Bir yandan ayrılıq, bir yandan fəraq,
Bir yandan düşmüşəm vətəndən iraq.
Sizə qurban olum ey şahı-çıraq,
Qəribəm, yetirin vətənə məni!

Göydə gərdiş vuran Cəbrayıldı, pəridir,
Ərşin-kürşün mələklərin yeridir.
Mənim ağam Şahi Mərdan Əlidir,
Qəribəm, yetirin vətənə məni!

Söz tamam oldu, Qərib haman yerdə bir tərəfə uzanıb yuxuya getdi. Aləmi-röyada qulağına at tapıltısı gəldi. Baxıb gördü ki, bir atlı seyid bunun yanına gəlir.

Yaxınlaşdı nə dedi:

– Mən də Tiflisə gedəcəyəm, dur, tərkimə min gedək!

Qərib də atın tərkinə minib yol getməyə başladılar. Günorta çağı Qars şəhərinə çatıb orda günorta namazını qıldılar. Yenə də atlandılar. Və axşama yaxın Tiflis şəhərinə çatdılar.

Seyid Tiflisdə Qəribi atdan düşürdübdə dedi:

– Sənin ana və bacının gözləri ağlamaqdan kor olub. Odur ki, sən mənim atımın izinin torpağından bir ovuc götür. Onların gözüne sürtərsən şəfa tapacaqlar.

Qərib yerə əyildi, atın ayağının altındakı toprağdan bir ovuc götürdü. Başını qaldıranda gördü ki, seyid yoxdur, qeybə çəkilib. Ordan evlərinə gəlib qapılarını döydü. Bacısı qapını açdı.

Qərib götürdü, görək özünü ana-bacısına necə tanışlıq verir:

“Gəraylı” havasında

Canım ana, gözüüm ana,
Ana, mən Qəribəm, Qərib!
Sizə qurban, özüm ana,
Ana mən Qəribəm, Qərib!

Anası:

Canım oğul, gözüm oğul,
Oğul, Qərib haçan gəli?
Sənə qurban özüm oğul
Oğul Qərib haçan gəli?

Qərib:

Sinəmə döyərəm daşımı,
Didəmdən tökərəm yaşıma.
Görmürəm Heydər qardaşıma,
Ana, mən Qəribəm, Qərib!

Anası:

Xoş gəldin, səfa gətirdin,
Çox mətləbləri bitirdin.
Hardaydın, gəldin yetirdin?
Oğul, Qərib haçan gəlir?

Qərib:

Sazımı göydən əndirrəm,
Gen sinəm üstə mindirrəm.
Sizi saz ilə dindirrəm,
Ana, mən Qəribəm, Qərib.

Anası və bacısı yəqin elədilər ki, bu oğlan elə Qəribtir! Hərəsi bir tərəfdən Qəribi qucaqlayıb öpüb, yalamağa başladılar. Qərib at ayağının toprağından anasının və bacısının gözlərinə sürtdü, onların gözlərinə işıq gəldi. Əhvalı pürsənliq vaxtı Qərib Şahsənəmi soruşdu.

Anası cavab verdi ki:

– Oğlan, Sənəm sabah Şahvələdə gəlin köçürüləcəkdir! Bu-

gün onlarda toydur. Heydər də toydadır.

Qərib bunu eşidib yubanmadan özünü Xoca Sənanın evinə yetirdi. Toya çatan kimi Şahvələd və Qoçu Qulam Qəribi tanıdılar. Qoçu Qulam dərhal toyu buraxıb yayındı. Məclis əhli təklif etdi ki, təzə aşx da, (yəni Qərib də) bir neçə qatar söz desin.

Götürdü Qərib görək nə deyir:

“Ovşarı” havasında

Hər zaman Hələb şəhərində,
Qüdrət şərabını içdim də gəldim!
Yar mənə göndərdi gözəl bir namə,
Oxudum qarasın seçdim də gəldim!

Qərib bu sözü oxuyanda Şahsənəm yan otaxdan onun səsinə eşitdi. Qızlarla birlikdə bayıra çıxdı. Qapının dalından ona qulaq asmağa başladılar.

Qərib:

Axşam idi, mən də gəldim xanama,
Sirrimi dedim bacıma-anama.
Əşqin xəncərini vurdum sinəmə,
Dürlü yaralarım deşdim də gəldim!

Hələbdə xəbəri verdilər bizə,
Günorta namazında gəldik Qars-düzə.
Axşam namazında çatdım Tiflisə,
Mövlam qanat verdi uçdum da gəldim!

Bir əl çalın, xublar girsin oyuna,
Mən qurbanam qamətinə, boyuna.
Mən Qəribəm Şahsənəmin toyuna,
Başımdan-canımdan keçdim də gəldim!

Bu sözü eşidən kimi Şahvələd:

– Qoçu Qulam! – deyə qışqırdı.

Gördü Allahvərən yayınıb. O saat qılıncını sıyırır Qəribi öldürmək istədi. Şahsənəm irəli atılıb Qəribi daldaladı. Məclis əhli də Qəribə tərəfdar çıxdı. Şahsənəm Şahvələdin ona verdiyi toy xələtlərinin hamısını Şahvələdin üstünə tulladı.

Dedi:

– Mənim sevdiyim Qəribdir. Mən sənə getməyəcəyəm!

Qərib məclisi çox pərişan görüb aldı görək nə deyir:

“Qaytarma” havasında

Viran qalasan səni, ay şəhri-Tiflis!
Səndə heç oynayıb gülən yoxumuş!
Bülbül öldü, bağ pozuldu, gül soldu,
Əzəlinnən belə talan yoxumuş!

Mən gedirdim yarım çıxdı qabaxdan,
Yarın sözü məni saldı damaxdan.
Bizim göldən yad göllərə qonmaqdan,
Yad Sonanın etibarı yox imiş!

Seyran etdim səhraların daşını,
Cəfa çəkdim, daşa döydüm başımı.
Sənəm ağlar, tökər gözünün yaşını,
Göz yaşının bir qərarı yox imiş.

Aşix Qərib gəlməyə gəlməyə yad oldu,
Sınıx gönlü məlul oldu, şad oldu.
Əzəlki aşnalar tamam yad oldu,
Yad aşnanın etibarı yox imiş.

Xoca Sənana xəbər çatdı ki “Qərib gəlib çıxıb, Sənəm də ona getmək fikrindədir! Şahvələdin üzüyünü, paltarını üstünə tulladı!”

Xoca Sənan başı yalovlu məclisə gəldi. Ayrı çarəsi olmadı, qızı Şahsənəmi Qəribə verməyə məcbur oldu. Şahvələdin isə toy xərcini özünə qaytardı. Təzədən Aşix Qərib üçün toy busatı quruldu. Qəribin toyunda aşix İbrahim belə bir gözəlləmə oxuyubdur¹.

Başına döydüyüm toy adamları,
Siz də deyin toya gələn oynasın.
Adını demirəm – eldən ayıbdır,
Flankəsin qızı flan oynasın.

Duman gəldi, dağ başını bürüdü,
Dost yolunda şirin canım çürüdü.
Bu məclisdə əyləşənin biridir,
Dostunun qədrini bilən oynasın.

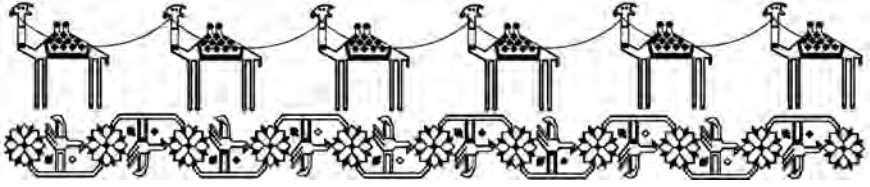
Şəmkirli Aşix Hüseyn eyləyir fəqan,
Yaş yerinə didəm tökər teyxa² qan.
Həmin gəlidir özü bəstə, nocavan,
Məni bu dərdlərə salan oynasın.

Aşix Qərib ilə Şahsənəm bir-birinə qovuşub muradlarına yetdilər. Allah hamını muradına yetirsin. Onlar orda qaldı, biz burda.

Son.

¹ **Əsər** – gözəlləmə Aşix Hüseyn Şəmkirlinindir, burada onun əsərini aşix İbrahim oxuduğu göstərilir.

² Xalis.

AŞIQ QƏRİBİN HEKAYƏSİ

EÇMİŞ zamanədə Təbrizdə xacə Əhməd adlı bir bəzrigan var idi. Bir oğlu ilə bir qızı var idi ki, çox gözəl idilər. Bir gün ataları naxoş olub axirət evinə köçdü, cavan oğlu çox ağlıyırdı. Amma şəhərdə qırx nəfər quldur var idi. Bunlar qabaqcadan bir-birinə xəbər verib mərhumun qapısına yığışdılar. Bunlar ağlıya-ağlıya evə girdilər

ki, güya mərhumun övladları imiş, cavan oğlu bunların ağlamaqlarını görüb, əsl bunlar atamın dostlarıdır deyib bunlara çox hörmət elədi. Sonra cavan bunlara dedi ki:

– Siz mənim yanımdan heç hara getməyin.

Quldurlar bu sözə razı olub dedilər:

– Çoxdan bəri atanızın doğru dostları idiksə də, işimiz olduğuna görə cənazədə ola bilmədik, bağışlıyasınız. Bu qullarınız ilə bərabər atanızın qəbrini ziyarətə gedib, bir Yasin-şərif oxusaq sizin də könlünüz açılar.

Cavan bunlar ilə qəbristana gedib, atasının qəbrini göstərdi. Quldurlar çox ağlayıb və Yasin-şərif oxuyub ruhinə bağışladılar. Bunlar aşağı-yuxarı baxıb gördülər ki, cavanın təbi dəyişildi. Bunların biri cavana dedi:

– Belə mülahizə edirəm ki, təbinizə mütabiq bir səfalı yer olsa sizin də ürəyiniz açılar.

Cavan bu sözə razı oldu. Cavanı bir yerə apardılar, cavan xoşlanıb bir az ürəyi açıldı. O yerin bağçasında gözəl bir bulax

var idi. O bulağın ətrafında oturdular, ətrafı gülüstan və bülbüllər oxuyurdular. Cavanın təbi dəyişildi. Oradan bəri şəhərə gəlib bir neçə şüşə içgi və bir miqdar da məzə alıb gətirdilər. Süfrə hazırlayıb məzələr və içkilərlə süfrəni bəzədi. Cavan bunlara dedi:

– Nə qayıırırsınız?

Dedilər:

– Belə yerin qaydası belədir, – deyib süfrənin başına keçirdilər və içginin ağzını açıb buyurun ağam deyib təklif etdilər.

Cavan içmək istəmədi. Çarəsiz iki stəkan içdi. Haman saat atasını unudub bir də, bir də deyə-deyə üç dörd şüşə içib əqli başından çıxdı. Hovuzun içinə və qırağına qızıl saçmağa başladı. Hasil kalam axşama qədər kef edib, qırx kisədən artıq pul tələf elədi. Axşam qonaq gedib, gecə yarısına qədər kef edib atasının matəmini keflə dəyişdirdi.

Cavan belə işlərdən xoşlanıb dedi:

– Sabah bir də gedərik

Sabah olanda cümləsini qalxızıb kef məhəlinə getdilər. Əvvəlkindən beş qat artıq pul tələf elədi. O gündə meyxana ya kefxana gedə-gedə, oğlanlar və qızlar ilə əlində olanların altından girib üstündən çıxdılar. Bir qəpiyə möhtac olub anasının və bacısının əlindəkini dəxi alıb tələf elədi. Quldurların hər biri cavanın sayəsində iki-üç yüz kisəyə malik oldular. Gördülər ki, cavanda dəxi pul qalmadı bir də onun səmtinə gəlmədilər. Cavanın əqli başına gəlib, eyvah, bunlar mal dostu imiş daha əldən nə gəlir deyib, kasıblığa qurşandı, çərçilik edib axşama qədər ancaq çörək pulu qazana bildi. Mülahizə elədi ki, bir sənət öyrənməli, deyib gəzərkən bir qab qayıran dükanına girib ustanın əlini öpüb şagird oldu. Bir gün ustadı su istədi, cavan çəkcə səmindən eşitmədi. Bir neçə dəfə dedi, eşitmədi. Ustası acıxlanıb onu dükandan qovdu. Sonra dərzi şagirdi oldu, bir kərə gördü ki, ustadı kəsir, biçir. Cavan asan sayıb, ustam bir yerə gedəndə bu parçanın bir-bir topunu kəsərim, ustam nə tez öyrəndi – deyib afərin desin. Sonra ustası çıxıb gedəndə bahalı qumaşın bir topunu kəsib para-para

elədi. Ustası gəlib bu niyə belə olub deyəndə, dedi:

– Kəsib sana hazırlamışam.

Ustanın əqli başından gedib döyüb qovdu. Xülasə, bir zərər vurub, kötək yeyib qaçdı. Bu hal üzrə sərsəri gəzərkən bir qəhvəyə gedib gördü ki, xalq yığışb, iki aşiq çalib çağırırlar. Aşıqların əllərini öpüb şagirdliyə qəbul edin dedi. Aşıqlar cavanı qəbul edib şagird saxladılar. Cavanın hüsnü şöhrət tapdı. Qəhvəyə gələnlər ustadına dedilər ki:

– Hərgah cavan çalib çağırmasa bir də gəlməyəcəyik.

Ustası dedi:

– Sizin xatiriniz üçün bir az öyrədərəm, buyurun gəlin.

Camaat – çox yaxşı – deyib dağıldılar. O gecə aşıqlar bir az çalğı təlim elədisə də heç bir şey qanmadı, hər biri bir yerdə yuxuya getdilər. Cavan yuxuya gedəndə Xızır röyasında gəlib Tiflisdə Şahsənəm ilə cavanı qovuşdurdu. Bir dolu qızıl qədəh oğlana və birini qıza verib biriniz aşiq Qərib və biriniz Şahsənəm deyib qeyb oldu. Birdən cavana əşq yeri yer yuxudan durdu. Qədəhi qoynuna qoyub qəhvəyə gəldi. Bir ixtiyar adam var idi ona yalvarıb dedi:

– Ustamdan sazı al ver mən də çalım.

O da alıb verdi. Rəsul düzəldib bunu söylədi.

Qadir haqdan dilək dilədim,
Şükür muradımı verdi ah mənim.
Mən dilək dilədim,
Ayıranlar ayırdılar nəzərgah mənim,
Gənc yaşımda gördüm dünya qəmini.
Bu çərx mədarın sərəncamı göründü gözümə,
Söndülər qırqlar dost camını.
Göründü gözümə doğru rah mənim,
Diz çöküb gəldim ustad evinə.
Kimsə baxmaz bu evsizin halına,
Könül, quş göndir barək gününə,
Ölməkdir, fəryad zarım ah mənim.

Amma bunu bir əşqlə söylədi ki, cümləsi heyran oldular.
Ustadı dedi:

– Gətir sazı bir az mən də çalım.

Dildə camaat:

Biz sizə hər gün qulaq asırıq bir az da Rəsula qulaq asaq –
dedilər.

Ustalar bir-birinə baxıb:

– Bu bizim təlimimiz deyil, buna vergi verilib yəqin, vəqədə
Şahsənəmi göstərib aşiq ediblər. Nə qədər bu buradadır bizə
çörək qalmaz. Bir beyt söylüyənə beş qızıl verirlər.

Rəsul dedi:

– Mən də gedərəm.

– Amma anan bacın var, – dedilər, onları da apar.

Rəsul evinə gəldi, çörək boğazından ötmürdü. Ürəyi tab
gətirməyib anasına görək nə dedi:

Başına döndüyüm gül üzlü nənə,
Nənə, mən Tiflisə getməli oldum.
Bir cavanın əşqi düşdü sərimə,
Nənə, mən Tiflisə getməli oldum.
Səninlə edim məhəbbət sazı,
Dilərəm duadan unutma bizi.
Tiflisdə gördüm bir ala gözü,
Nənə, mən Tiflisə getməli oldum.
Atəşimə dağlar-daşlar dayanmaz,
Dərdim çoxdur mənim, kimsələr bilməz.
Bundan sonra bu yer bizə əl verməz,
Nənə, mən Tiflisə getməli oldum.

Bu sözləri deyəndə anası dedi:

– Biz də gedirik.

Sonra evi satıb bağlar başına gəldilər, gördülər ki, ustadı
gəlməyib. Rəsul anasını orada qoyub qayıtdı, gördü ki, qəhvədə-

dirlər. Dedi:

– Qalxın gedək.

Dedilər:

– İndi qışdır sən hazırlaşmısan get, Allah yaxşı yol versin.

Biz də yazda gələrik.

Sonra Rəsul əllərini öpüb yola düşdü. Anasının yanına gəlib yola rəvan oldular. Yolda yağış yağdı, islandılar. Sonra bir karvana yetişdilər, bəzrigan soruşdu:

– Kimsiniz, haradan gəlirsiniz?

Rəsulun anası xacə Əhmədin əhli olduğunu bildirdi. Bəzirgan:

– Ah xacə Əhməd mənim nemətimin varisidir, – deyib, bunları bir-bir heyvana mindirib, Tiflis şəhərinin kənarına buraxıb getdi.

Rəsul anasını bir məscid həyətidə qoyub ev gəzməyə getdi. Yolda gördü ki, ev sahibi qapının içində bir qonağın əlini öpür. Rəsul bunlara dedi:

– Anam, bacım məsciddə qalıb, Allah rızasına bizə bir yer verin.

Bunlar qəbul etmədilər. Sazı alıb görək nə dedi:

Başına döndüyüm, gül üzlü xacə,
Canım xacə, nənəm camidə qaldı.
Nə gündüzüm gündüz, nə gecəm gecə,
Canım xacə, nənəm camidə qaldı.
Mən də gəldim, mənə bir yer verəsən,
Düşmüşlərin halın sən bilirsən.
Nənəm ölürsə, günahda qalırsan,
Canım xacə, nənəm camidə qaldı.
Yağar bir yandan yağmur ilə qar,
Nənəm həmsirəm yeksa baxar.
Bu necə ellərdir, mənim qəhrim çəkər,
Canım xacə, nənəm camidə qaldı.

Amma bir neçə ürəyi qanlılar eşidəndə bıçaqlarını çəkib xacəyə tərəf yeridilər ki, üç saat qabağında çalır və Allahın xatirinə bizi qonaq da elə deyib yalvarır. Heç sana kar etmir, xalq tökülüb xacəni əllərindən aldılar və Rəsulun anasını və bacısını gətirib xacənin evinə. Bir gün Rəsul xəbər aldı ki:

– Burada çalmağa həvəskar adamlar varmı?

Dedilər:

– Un qapanında Dəli Mahmudun qəhvəsində bir az aşıqlar imtahan olunur.

Rəsul sabah olanda qəhvəyə getdi, aşıqlar cavabında sazı görüb dedilər:

– Haralısan Rəsul?

Dedi:

– Təbrizliyəm.

Aşıqlar dedilər:

– Təbrizi saz ilə tərif elə.

Rəsul dəryay əşqə gəlib görək nə dedi:

Dinləyin, ağalar, tərif edəyim,
Açılır baharda gülü Təbrizin.
Düyündə, bayramda ətlas geyirlər,
Pozulmaz yaşılı, alı Təbrizin.
Təbrizin ətrafı dağdır meşədir,
İçində oturan bəydir, paşadır.
Səkkiz min məhlə, dörd min küçədir,
Çarsısı, bazarı, yolu Təbrizin.
Pəhləvanlar kəsib geyr bağlanır,
Cümlə bəzirgan onda əylənir.
Üç yüz altmış yüki birdən bağlanır,
Əldən-ələ gəzir, malı Təbrizin.

Deyib kəsdi. Xacə Sənanın qonağı qəhvənin yanında idi. Cavanın səsini eşidib uşaqlarını göndərdi. Gəlib Xacəyə tərif elə-

dilər. Xacə gəlib gördü ki, belə məhəbbətli, görülməmiş aşıqdır qızını verəcəyəm, deyib əhd elədi. Şahsənəm qonaqlıqda gəzərkən Rəsulun səsini eşidib qulluqçu qıza dedi:

– Bu səs məni yandırdı, bu səs vəqiədə gördüyüm oğlanın səsinə oxşuyur.

Şairlər afərin oxuyub dedilər:

– İki şey qaldı, onu da söylə sənə Aşiq Qərib adı verək.

Aldı yenə:

İpli hiddən bükülür gəlir,
Buğdayı, pərinci məkilir gəlir.
Qiyvəti Muğandan çəkilir gəlir,
Gürcüstandan gəlir balı Təbrizin.

Yerlər talisən içdim söylərəm,
Enib əşqin dəryasını boylarəm.
Aşiq Qəribin məthin eylərəm,
Mənəm indi Rüstəm Zalı Təbrizin.

Xacə Sənan qəhvəçiyə dedi:

– Bu kimdir?

Dedilər:

– Təbrizdə xacə Əhmədin oğludur.

Xacə Qəribin anasına və bacısına libas və xərclik göndərirdi.

Axşam Şahsənəm atasına dedi ki:

– Bu gün qəhvədən bir gözəl səs gəlirdi. O kimdir?

Atası dedi:

– Xacə Əhmədin oğludur.

Qıza bir od düşdü, atasına yalvardı ki:

– O aşığı gətir biz də qulaq asaq.

Atası gedib Qəribi evinə gətirdi. Axşam söhbət edəndə Qərib dedi ki:

– Həvəsim var bir neçə aşıqla olsa şeirləşdirək.

O saat aşıqları gətirdilər, aşıqlar gördülər ki, bir saz var.
Dedilər:

– Bu kimindir?

Dedi:

– Qəribindir.

Dedilər:

– Bax ədəbsizə biz hörmət edib aşıq Qərib adı qoyduq indi
biznən şeirləşmək istəyir. Çağırın imtahan edək.

Qərib gəlib sazı aldı əlinə:

Dinləyin, ustalar xəbər alayım,
Əcəb sazı necə çalarsız.
Göydə ulduz mənəm tavazəm,
Sizi çoban sayıb necə güdərsiz.
O nədir ki, dolar, boşalar,
Ruzgar əsdikdə yerə düşünür.
Əmirlər yaşılı kimdən qoşanır,
Xəbər ver qalsın başın ağrımaz.
Qəribin sualın dinlər həpisi,
O nasıl bəyınadır qüdrət qapısı.
Aşkardır on iki qapısı,
Sizlər əlbət bir gün əldən keçərsiz.

Ustalar buyurun cavabını verin, deyəndə, ustalar bir-birinin
üzünə baxdılar. Xacə Sənan sazlarını alıb Qəribə verdi. Yenə aldı
Qərib:

Əyər arıfsınız bundan edin hiss,
Əlsiz saz çalmağa kaman deyərlər.
Göy üzündəki ulduz üstünə,
Onu da bilməsi yaman deyərlər.
Meydan hünərdə endirməm,
Axtaran tapar qismətin həpə tamam.

Qırx səkkiz qəfəsdir ikisi müdam,
Əql tərəzisi mizan deyirlər.
Dinləyin Qəribdən siz bu nidanı,
Kaf tundan xuda qurdu binanı.
On iki qapıdır sürmə dünyanı,
Ömrümüz keçməkdə haman deyirlər.

Xalq bu sözlərə afərin oxuyub dağılmağa başladı. Qərib təamdan sonra hovuzun kənarında əlini yuyarkən suya bu nur düşdü. Qəribin əqli başından çıxdı. Xacə dedi:

– Oğlum, qız sənindir.

Elə ki, Qərib bu sözü eşitdi əşqə gəlib aldı sazı əlinə:

Dərya kənarında simin tutarkən,
Göründü gözümə maya qaşların.
Dəryay qaraya qaildi şövqin,
Bənzər üç günlük aya qaşların.
Hüsnün cahana verdi şövqi,
Yar gəlinə ölər bülbülün zövqi.
Düşdü üzümə camalın şövqi,
Əqli uğratdı zaya qaşların.
Qaşların bəzrigan, gözlərin xacə,
Baxışın gülüstan, ruhların yuca.
Söndür Qəribi barı bir gecə,
Salmısan düşgünü baya qaşların.

Xacə Sənan: – Afərin, oğlum, inşallah çox məhəbbət edə-cəksən.

Qərib qalxıb gedərkən anasına rast gəlib soruşdu:

– Haraya gedirsən?

Anası dedi:

– Bizi qovdular dedilər zor ilə qonaq olmaz.

Qərib anasını orada qoyub qayıtdı Xacə Sənanın yanına

əhvalatı söyləyəndə Xacə dedi:

– Onları buraya gətir.

Qərib gedib anasını götürdü. Xacə bunlara bir ev döşüyüb verdi. Bir gün Xacə qonaqlıq edəndə, Şahsənəm Qəribi xəbər alanda aldı sazi görək nə dedi:

Bir sözüylə duzağa tutuldum,
Bu qərib ellərdə yaxdı yar məni.
Həsərin oduna yandım, kül oldum,
Ahu gözlüm nə haldayam, gör məni.
Nə səbri-taqətim var, nə dildə qərar,
Könlüm məcnun olmuş Leylasın arar.
Vaz keçərsəm səni, yad eylər, sorar,
Gör necə ahı dil etdi ar məni.
Aşıq Qərib könüllərin oğrusu,
Keçər imiş bu sevdanın ağrısı.
Sənə mən söylüyüm sözün doğrusu,
Al əfəndim, gəl əfəndim sar məni.

Deyib sazi buraxdı. Hamı gedəndən sonra Şahsənəm qulluqçusuna dedi:

– Get Qəribi buraya gətir.

Qulluqçu gedib gətirdi. Şahsənəm Qəriblə xoş gəldin deyib öpüşdülər. Qərib durub gedəndə Şahsənəm dedi:

– Əzizim indi ki, gedirsən ancaq ananı atamın yanına göndər, atam bəlkə sən gələnə qədər oları saxlıya.

Qərib gəlib anasını göndərdi, anası gedib əhvalatı Xacəyə söyləyəndə Xacə dedi:

– Saxlıyaram, ancaq qırx kisə ağırlıq lazımdır.

Anası Allah Kərimdir – deyib gəldi, Qəribə söylədi.

Qərib dedi:

– Gedərəm qürbətdə qazanıb gətirrəm.

Bu söz dəli Mahmudun qulağına çatan kimi dostlarını

cəmləyib Qəribə qırx kisə pul yığıb verdi. Qərib bunlara dua edib dedi:

– Əyər ölməsəm sizin pulu gətirib verrəm.

Sonra Qəribi yola saldılar. Qərib gedərkən yolda bir adama rast gəldi, o adam bundan xəbər aldı:

– Haraya gedirsən?

Qərib dəxi başına gələni söylədi. O adam dedi:

– Qayıt o qız ilə əhd bağla, yoxsa bir özgəsinə gedər.

Qərib qayıdıb Şahsənəmin bağçasına girdi gördü ki, qulluqçu qız bağda gəzir sazı əlinə alıb qıza nə dedi:

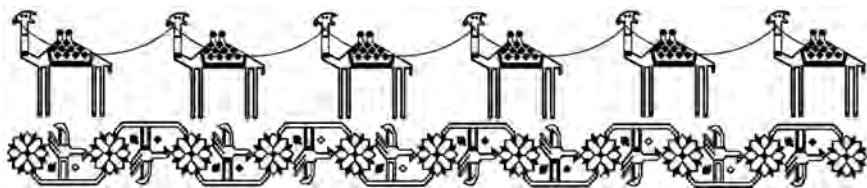
Səni gördüm oldu əqlim pərişan,
Əridi ürəyimin yağı Ağca qız.
Mən öz muradımı aldığım zaman,
Tanımazsan solu, sağ Ağca qız.

Əşqlə düşmüşəm mən bu sövdaya,
Gecə-gündüz yalvarıram mövlaya.
Çünkü məcnun oldu salı Leylaya,
Bir zaman dağı Ağca qız.

Mən Qəribəm dərdim yaz qələm ilə,
Bir yerə cəm edəlim dur ələm eylə.
Məndən Şahsənəmə salam eylə,
Mən burada gözlərəm Ağca qız.

– Aman Ağca qız qürbətə gedirəm, Şahsənəmi çağır halallaşım – deyib bir ağaca sökənib durdu. Qız gedib Şahsənəmi gətirdi, gördülər ki, Qərib yatıb, oyandırmaqdan ötrü görək Ağca qız nə dedi:

(Dastanın bu variantı yarımçıqdır.)

Ərtoğrol Cavid

AŞIX ŞİRİN MƏHƏRRƏM OĞLU İSMAYILOVUN SÖYLƏDİYİ “KƏRƏM” HAQDA

AĞILIN əsl adı “Kərəm xan Sərtib”dir. Buradan azacıq da olsa hiss edilir ki, Kərəm istismarçı devlətə qarşı həmişə vuruşmur, o, xan rütbəsi alır, o, şahın müti vassalı olur.

Kərəm qardaş saydığı İsrafil bəydən ayrılıb qaçaxlıq edir, qarşı gələn çar qüvvələrini məhv edirsə, nağılın sonuna doğru onun özü və İsrafil bəylər rütbəsinə çatır, onlardan biri olur.

Kərəm nəçün vassal olur?

O, şahın səmimi münasibətinə uyaraq, onun təkliflərini qəbul edir. O düşünmür kü, şah Kərəmi gücünə, cəldliyinə, qoçaxlığına görə sevir. Kərəm xan şəraitində yaşayırkən, xalqı unudur. Onda xalq qəhrəmanı süfətləri yoxdur.

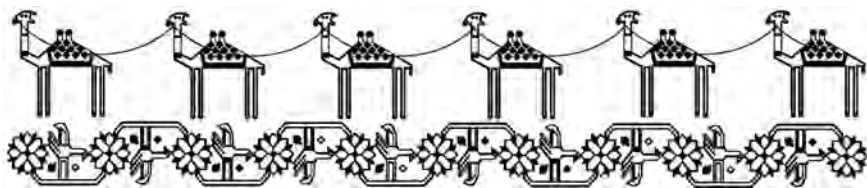
Qaçax Kərəmin İrana gəlməsini bilən Zal xan onu tutmağa çalışırkən, Teymur xan onu qoruyur. Burada iki xan obrazını qarşılaşdırmışlar. Zal xanı mənfi kimi verməklə, müsbət xan obrazı olaraq Teymur xan verilib.

İran şahının xəzinəsi oğurlanmışkən, hamı oğruları axtarır. Ən sonda Şükür xan və Kərəm xan Sərtib göndərilir. Onlar siqə

qardaş idilər. Oğruları tapan Kərəm təvazökarlıq edib, şaha bildirir ki, oğruları Şükür xan tapıb. Şükür xan məsələni özü açır.

Nağılda böyük, xalq ruhunu oxşayan bir ideya yoxdur. Əsas məsələ Kərəmin “Xan” “Sərtib” ləqəbi almasıdır. Bir cümlə ilə göstərmək olar ki, bu nağılda hakim feodal şahın müti vassalı olaraq Kərəm obrazı əks olunmuş.

19.11.1939

KƏRƏM

Söylədi: *Şirin Məhərrəm oğlu İsmayilov*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

İRİN Məhərrəm oğlu İsmayilovun doğsan yaşı vardır. Otuz il aşılıqla məşqul olmuşdur. İndi qocaldığından oğlu aşix İdrisin himayəsində olur.

“Kərəm” “Dilqəm” nağıllarını yeznəsi aşix Məhəmməddən öyrənmişdir.

Aşix Məhəmməd zər-zəbilli olub hal-hazırda sağ deyil. Şirin kişi sovet tematikası ilə də yeni sözlər yazır, çünki özü yaradıcıdır.

Bildiği nağıllar bunlardan ibarətdir: Tahar, İbrahim Abdullah, Alixan, Nəcəf, Hüseyn, Novruz, Muğum Şah, Xəstə Qasım, Valeh, Bet Çoban, Dilqəm, Kərəm, Koroğludan iki nağıl.

1939

Kərəm xan sərtib

Ərz olsun Qazaxdan, Qazaxda Qırağ Kəsəməndən. Qırax Kəsəməndə Kərəm İsrafil bey adlı bir nəfərlə şah qardaşı imiş. Vaxt olurki Kərəmgilin bir qara malı oğurlanır. Mal itəndən sonra Kərəm İsrafilin yanına gedib, maldan onun xəbəri olub olmasını soruşur.

İsrafil bəyin bu suala acığı tutub, Kərəmlə dalaşır. Dalaşma o yerə çatır ki, bunlar bir-birilə tufəng atışması edirlər. İsrafil bəyin bir gülləsi Kərəmin atasına dəyib öldürür. Kərəm isə İsrafilin əmisini öldürür.

Yerli hükmətdən isə qaçıb qurtarır.

Odur ki, Kərəmin qaçaq düşməsinə zər-zəbilli aşiq Məhəmməd böylə deyir:

“Müxəmməs” havasında

Nüstəri ilahıdan bir belə oğlan gəlir,
Məhəmməd-əl-mustafa aləmə nişan gəlir.
Rüstam zal nəvəsi halaylı Sultan gəlir,
Bu İskəndər oğlu Kərəmdi, bax belə oğlan gəlir.

Mərdi meydan bu nişanda ər yaranıb,
İyirmi iki sinnin deyim növrəstə tər yaranıb.
Haq saxlasın yaman gözdən,
Əsnəmiş nər yaranıb.

Açdı padşah xəzinəsini,
Belə iyit bir yaranıb.
Hər yerə səbil eyləyir,
Göy kağızı xəzan eyləyir.

Kərəm Avək dağında dörd yoldaşı ilə yatıb istirahət edirdi. Bu vaxt bunun üstünə hükmət atlıları gəlib çıxırlar və bunları görüb atışmayı başlayırlar. Atışmaya üz qoyarkən Kərəmin dilindən aşiq Məhəmməd deyir:

“Müxəmməs” havasında

Avəkdə dur dedilər,
Avəkdə bax tuşuna.

Sərsəm oldu yuxudan,
Şir kimi girdi qoşuna.
Görənlər aciz qaldı,
Neyləsin pələng döşünə.
Vəşiyət oldu güllədən,
Dağıldı başlı başına.
Saxlayan bir Allahdı,
İmdada yezdan gəlir.

Qoşun Kərəmgilə bata bilməyib geri qayıdır. Kərəm yoldaşları İsmail, Bayram və İsfəndiyara təklif edir ki, İrana keçsinlər. Yoldaşları razı olub bahəm düşürlər İran yolunun turabına taki gəlib çıxırlar “Molla Qaya”sına gələn-gedəni əyləyib başlayırlar soyqunçuluğa. Həmin yerdən bir gün dörd general və bir rus qadını keçmək istərkən Kərəm onlarla tanış olub generallardan xahiş edir ki, onu üzə çıxartsınlar və İsrafili isə dustaq etsinlər. Generallar Kərəmin ərizəsini qəbul edib bu işə sərəncam çəkmələrinə söz verirlər. Kərəm generallardan ayrılaraq dua deyir:

“Müxəmməs” havasında

Fəməli molla Zalov,
Qızıl quş tərən balası.
Keşmək olmaz İsmaildən,
Püşə dündü əskinası.
Qurulu düz yer qalası,
Şən oldu Molla Qayası.
Aman çəkdi xəsisdər,
Ərşə yetdi nalası.
Soyundular yerbəyerdən,
Tamam pərişan gəlir.

Kərəm yoldaşları ilə addadı İrəvana. İrəvana çatar-çatmaz deyir:

İsgəndər oğlu mən Kərəməm,
Addı İsgəndər oğluyam.
Düşmana patron verərəm,
Qoymanam qisas qala.
Müddəaya zərb vuraram,
Bəlli bəyim ölüb,
Qəlbi sınıq çox viranam.
Olmuşam qürbət diyar,
Mənzil İrəvan gəlir.

İrəvanda əylənməyib yol alır İran tərəfə. İrana çatır, Kərəm gedir Teymur xanın yanında qonax düşür. Bir çayxanada çay içərkən, Kərəmi bir azərbaycanlı tat görüb tanıyır. Sən demə bu tat üç il Kərəmgilə nökrəçilik edibmiş. Kərəm tatdan xahiş edir ki, o da onunla hara getsə atına məhtərlik etsin. Tat da çayxanada Kərəmə razılıq verib ondan pul-para alır ki, yola paltar alsın. Əmma oradan çıxan kimi özünü yetirir İran xanı Zal xanın yanına və bildirir ki, rus torpağından bir nəfər qaçaq gəlib. Zal xan üç dörd atlı ilə tatın izi ilə özünü yetirir çayxanaya Kərəm xanı Şirxurşidindən tanıyıb ona təklif edir ki, çay içsin.

– Sən kimsən ki, mənə çay təklif edirsən? Mən gədə güdələrin mərhəmətinəmi qalmışam, deyə xanın hirsli tutur və burada Kərəm kimdir deyə cəmətdən soruşduqda, Kərəm cavab verir ki:

– Kərəm mənəm, özüm də rus padşahının əlindən qaçıb sizə sığınmışam. Mənə icazə verin Xorasana gedib ağamı ziyarət edim.

Xan isə onun sözünə məhəl qoymayıb hökm edir ki, yoldaşları ilə bərabər tutulsun.

Kərəmi aparmayan flan-flan olsun deyərək xanı söyür. Xan, deyirlər, bir Zəbər dəst adam idi. Əl atıb Kərəmi daldan qarmalayır, yoldaşlarını isə o biri fərraşlar tuturlar. Kərəm çox can atır

ki, xanın əlindən çıxsın, lakin gücü çatmır. Birdən əqlinə gəlir ki, belində balaca xəncər var. Birtəhər onu seyirməyə müvəffəq olub xanın buğazın üzür və bu sözləri deyir:

“İrəvan müxəmməsi” havasında

Çuğul göstərdi o saatda,
Durdu qızmış kəl yeridi.
Məsimmədi şir aslana,
Ləini salsal yeridi.

Kəsdi Xorasan yolunu,
Görüz nə bədhal yeridi.
Gör Xudanın hikmətini,
Ölməyə Zal xan gəlir.

Bayram, İsmail, Kərəmi,
Draqtorda mən bilirəm.
Yarıblar düşman bağrın,
Alıbdılar can bilirəm.

Yüklənibdi patron daşı,
Təbrizi viran bilirəm.
Əllərində aynalırlar,
Çox alıblar can gəlir.

Bu sözlərdən sonra Kərəm çölə çıxıb görür ki, çuğul tat xanın atını saxlayır onu da vurub öldürür. Təbrizdən çıxıb geri qaçır.

Zal xanın oğlu üç yüz atlı ilə daldan gəlib Kərəmə yetirir. Kərəm qoşunu gələn görüb başlayır deməyə:

“Müxəmməs gözəlləməsi”

Təbrizdən bir gün bəri,
Dörd yanı İran bürüdü.
Hər yandan əlac kəsildi.
Bir neçə yüz can bürüdü.
Hər birisi bir şir kimi,
Tamam oğlan bürüdü.
Yetişdi Zal xan oğlu,
Cəm oldu düşman bürüdü.
Aynalıya cavab verən,
Top kimi süzən gəlir.

Kərəm üz qoyur atışmaya. Atışma zamanı İsmail yaralanır. Kərəm onu arxasına alıb atışma yerindən aralayır və sonra qayıdıb Zal xanın oğluna qalib gəlir. Zal xanın oğlu geri qayıdandan sonra Kərəm əlaltı Teymur xanla əlaqə saxlayıb ondan həkim istəyir. Teymur xan həkim göndərüb İsmaili sağaldır və Kərəmi də yanına qaytarıb ələ vermir. Bir dəfə Teymur xan Sədrəddin şahın qəbulunda olarkən Kərəmdən söhbət salır və bütün onun sərgüzəştini və İran səltənətinə pənah gətirməsini Sədrəddin şahı nəql edir. Şah Teymur xana tapşırır ki, rəsmi keçid vaxtı Kərəmi səf başına qoysun ki, ta o döyüşçüləri salamlarkən onu görüb tanısin. Odur ki, bayram günü Kərəm bir böyük dəstə başında yaxşı, yaraşlıx geyinmiş surətdə at üzərində durmuşdu. Bir vaxt qaçaqaq xəbər çatdı ki, Şah nümayiş meydanına gəlir. Sədrəddin Şah meydanı aylanıb o tərəf-bu tərəf nəzər etdikdə gözü Kərəmə sataşır və onu çox xoşlayır. Teymur xana təklif edir ki, Kərəm onun qabağında at oynatsın. Kərəm Şahın fikrini duyub atını meydana sürüb elə cigitovqa edir ki, bütün nümayişçilər bunun cəldliyinə heyran qalırlar. Şah da Kərəmin at oynatmağını bəyənib ona Şahın Kərəmi adı verir. Teymur xan isə buna etiraz edib: – Şah sağ

olsun Şahın Kərəmi hamı ola bilər yaxşı olardı ki, siz ona başqa ad qoya idiniz deyir.

Şah məsələdən arif idi, ona görə də Kərəmin günah və təqsirlərini baxışlamaqla bərabər ona Kərəm xan adı verir.

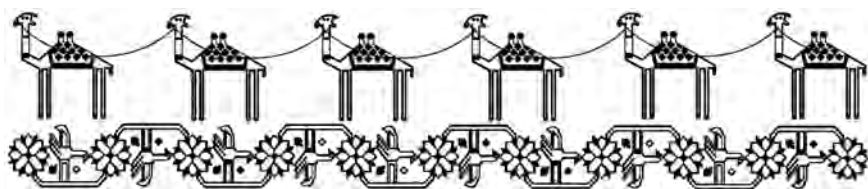
Kərəm xan bir müddət xanlıq edəndən sonra Nəsrəddin şahın xəzinəsini kəsirlər, ətraf mahallara nə qədər soraqçı və xanlar göndərilirsə oğruların yerini tapan olmur. Axır axırda bu işə Şükür xan və Kərəm xan cəlb olunub padşahın xəzinəsini axtarmağa çıxırlar və hərə öz qoşununu götürüb bir yana getməkdə olsun, sizə xəbər verim Kərəm xanın güzərindən. Kərəm xan axtara-axtara gəlib çıxır bir dağın ətəyinə. Burada tamam qoşun əhli naümüd olub istirahətə məşqul olur. Kərəm xan isə qoşunundan aralanıb bir cılqa ilə dağ yuxarı çıxır. O qədər qalxır ki, ta çıxır bir meşəliyə. Meşəliyədə görür ki, doqquz nəfər müsəlləh adamlar qabağlarına qızıl, gümüş, qaş-daş töküüb bölürlər o saat duyur ki bunlar həmin dallarınca gəzdikləri oğrulardır. Dərhal atdan düşüb quldurların başçısını elə vurur ki, belindəki gümüş kəmərinin qübbəsi qarnına keçir. Kərəm bu minval ilə oğrulardan beş nəfərini öldürür. Qalanlarını isə qollarını bir-birlərinə bağlatdırıb tərksilah edir axırıncısını isə özü sarıyıb, qabağına salıb qoşununun içinə aparır və oradan da əsirləri dustaqxanaya göndərir, xəzinəni isə padşahlığa təhvil verir.

Kərəm xan xəzinə aparanları tutandan sonra padşaha tel vurur ki, xəzinəni Şükür xan tapmışdır. Buna da səbəb o idi ki, Kərəm xanla Şükür xan bir-birinə siqə qardaş olmuşdular və Kərəm xan bu xətti hərəkətlə Şükür xanın başını Şahın yanında uca tutmaq fikrində idi, lakin Şükür xan belə saxta rəngə xoşlanmayıb Sədrəddin şah məktub yazır ki, əvvəlki namə səhv düşüb xəzinə yaranları tutan özü yox “Kərəm xan” olmuşdur. Bu iş qarşısında Şahın Kərəm xana mərhəməti daha da artıb ona, “Kərəm xan sərtib” adı şahın böyük arvadı isə bir xəncər bəxşiş verir.

Kərəm xan sərtibin şəninə aşix Məhəmməd deyir:

“Qarabağ qaytarması” havasında

Min üç yüz üçdə,
Bu sözə çox zibə zər veribdi.
Hatəm səxavətidi deyim,
Kərəm kimi şir veribdi.
Bir elə də hər İsmail,
Üstə qoyub var veribdi.
Baxışlayıb, bu devləti,
Aləm din aşkar veribdi.
Aşix Məhəmməd Göyçəli,
Gör nə cələlinən gəlir.

Ərtoğrol Cavid

AŞIX ŞİRİNİN SÖYLƏDİYİ “QULAM KƏMTƏR” NAĞILI HAQDA

AĞIL sevgi temasındadır. Hadisələrin bəsitliyinə baxmayaraq, nağılın dili çox maraqlıdır. Lakin, hadisələrin quruluşu haqda da bir neçə kəlmə yazmaq lazımdır.

Sevgi temalı nağılların başlanğıcında ümumilik vardır. Oğlan yuxuda öz sevgilisini görüb yola düşür. Bəzən giriş hissəsi də verilir.

Oğlanın başqa hərəkətlərindən sonra, o, yuxu görür və sairə.

Nağılların, sevgi nağıllarının başlanğıcındakı fərq, originallıq yalnız bu hissədə olur.

“Qulam Kəmtər” nağılında Xacə Əhməd oğlu Qulam Kəmtəri tacir yoldaşları ilə sevdaya yolluyur. Yolda dincəlikdən, oğlan yatır və yuxuda Qeysər şəhərindəki Ədil şahın qızı Niyar xanımı görür.

Qulam Kəmtər yolda çoquna düşüb öz qulunu itirir.

Hadisənin bu hissəsində “Qulam Kəmtər” nağılına məxsus bir originallıq vardır:

Qulam Kəmtər sevgilisi Niyar xanımı axtarmaqla, Niyar da onu axtarır.

Bu hal heç bir nağılda yoxdur.

Maraqlı bir moment də var ki, Niyar özünü xəstəliyə vurur. Kəmtər ona saz çalırkən, guya o sağalır. Bu hissə çox yaxşı verilib.

Ədil şah iki gəncin evlənməsinə, toyuna mane olmur.

Ustadnamə haqda söyləməli ki, bu parçada doğruluğa, sadıqlıya, dostluğa və başqa bu kimi müsbət yaşayışa çağırış vardır. Aşix göstərir ki, hamı öləcək, ona görə səmimi yaşamalılı:

“Ərəb at üstündə durdum deyənlər,
Asdım, kəsdim, keçdim, vurdum deyənlər,
Dünyaya əmlakım, yurdum deyənlər,
O da köşdü getdi, bircə dam qaldı.

Nağılda təsvir azdır, əksər hissə dəyişmədən ibarətdir.

Dildə qramatik xüsusiyyətlər vardır. Misal: feili bağlama şəkilçisi “alı”, “əli”-nin arxaiq forması “anı” vardır.

“Yoldaşdan ayrılanı edirəm fəqan,
Axır gözdərimdən yaş ilə al qan”

Maraqlı bir sintaktik xüsusiyyət vardır. “Çünki” bağlayıcısı ilə bağlanan səbəb budaq cümləsində bağlayıcı əvvəldə və qıssalmış şəkli “çün” formasında işlədilir. Misal:

“Çün qız oğlan paltarında idi, dedi:
Ə gədə, mən məyər qızam ki, mənə gözəlləmə deyirsən?”

“Çünki” bağlayıcısının qıssa formasına yenə təsadüf olunur.

“Qulam Kəmtərin ata və anası oğlanlarının gəlməsini eşitcək bir təhərlə onun pişvazına çıxırlar, çün qocalıb haldan düşmüşdülər.”

Nağılın leksikon materialı daha maraqlıdır. Burada həm

original xalq kəlmələri, həm yeni və həm də dəyişmiş kəlmələr var.

Klassik ədəbi dildəki “qafilə” sözü (karvan) burada “qəflə” formasındadır:

“Həmin yerdə qəflə qatırı əyləyib tacirlər istirahətə məşğul oldular”. Yenə klassik ədəbi dildəki “pərəstişkar” kəlməsinin qısaldılmış “pərəstkar” formasına təsadüf edirik:

“Sağ yanında duran gül xiridarıdı,
Sınıq könüllərin pərəstkarıdı”

Original xalq kəlməsinə aşağıdakı cümləni misal göstərmək olar:

“... bir neçə gül sancmışdı, üstünə də cuna salmışdı.”

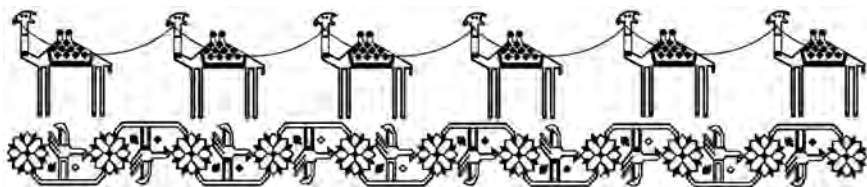
“Cuna” bir çox rayonlarda “tənzif”, “marlı” mənasında işlənir.

Folklorda yeni söz yaratma, neologizm də vardır. Ədəbi dildə olmayan bir kəlməyə təsadüf edirik:

“İsfahanlı xacə Əhməd qocaldığından öz həmdaş tacirləri başına yığıb...” Bu kəlmə “dost” mənasında işlənir.

Görüldüyü üzrə, nağılın leksikon materialı çox zəngindir. Buna görə “Qulam Kəmtər” nağılı folklor leksikonu haqda material işlərkən çox əhəmiyyətə malik olar. Hadisə ideya bəsitliyi ilə oxucuları maraqlandıramayacağından çapa, tərcüməyə lüzumsuzdur.

06.02.1940

QULAM KƏMTƏR

Söylədi: *Aşıx Şirin*

Yazıya aldı: *Hüseyn İsgəndərov*

Ustaddama

Könül, qulluq elə kamil ustada,
Ustada yetməyənin işi xam qaldı.
Neçə danəndələr köçdü dünyadan,
Yerində bir neçə əqli kəm qaldı.

Ərəb at üstündə durdum deyənnər,
Asdım, kəsdim, keçdim vurdum deyənnər.
Dünyaya əmlakım, yurdum deyənlər,
O da köçdü getdi, bircə dam qaldı.

Təkəbbür kimsəyə səlam eyləməz,
Gədayi kimsəyə ənam eləməz.
Heç kim bu dünyanın işindən tamam eyləməz
Çoxlar cəhd eylədi, natamam qaldı.

Əzizimsən sallan bir yola düzil,
Bir sona kimi çalxan bu göldə sözil.
Fəqir Əli əyər ömr etsən yüz il,
Elə bilki bir gün bir axşam qaldı.

İsfahanlı Xacə Əhməd qocaldığından öz həmdaş tacirləri başına yığıb oğlu Kəmtəri onlara tapşırırdı ki, qoşub sovdəyə apar-malarını xahiş elədi. Sovdəgərlər Kəmtəri özləri ilə sovdəyə çıxartdılar. Bir qədər yol gedənnən sonra Qarsın düzünə çatdılar. Həmin yerdə gəflə-qatırı əyləyib tacirlər istirahətə məşğul oldular. Kəmtər isə əncidiyindən öz-özünə belə şikayət elədi:

– Ey yeri göyü Yaradan, bu nə əzabdır ki, mən çəkirəm.

Əlbətdə ki, təqdiri qəzadan keçmək olmaz. Demək qismət belə imiş. Kəmtərin gözü yuxuya gedib oradaca yatmağa başladı. Aləm rəyada Kəmtərin Qeysər şəhərində Ədil şahın qızı Niyar xanımı görüb bir gönüldən min gönülə ona aşiq oldu. Səbh açılacaq tacirlər gördülər ki, Kəmtərin halı hal deyil, bihuş olub. Dedilər:

– Olmaya Əhmədə xicalətdi çıxacağız.

Nə başınızı ağrıtıb tacirlər və Kəmtərin qulu Yusif birtəhər edib Kəmtəri oyatdılar. Bihuşluğunun səbəbini soruşduqda Kəmtər cavab verir:

Alır Kəmtər:

“Ruhanı” havasında

Yığılan tacirlər, tacir başılar,
Yığın var-yoxumu vurun anbara.
Hər nə varımdısa siz cəm əyləyin,
Yazın kağızdara, vurun dəftərə.

– Oğul, sənə nə oldu, axı? Bəs biz gedib sənə atana nə cavab verək?

Kəmtər:

Səhər, səhər zülflərinin badına,
Daş qalasam yanar əşqin oduna.

Hərdən gül cəmallı düşər yadıma,
Alışar cəsədim düşər əzbərə.

Fələkin əlindən mən sinə dağlı,
Əşq məni dotub qolları bağlı.
Atam xəbər alsa necə oldu oğlu,
Söylə oğlun getdi şəhr Qeysərə.

Uçurtmuşam sonasını, qazını,
Bu bir sövdadi, özüm çekəm nazını.
Gərək görəm Ədil şahın qızını
Deyin salıb mən Qulamı Kəmtərə.

– Ay oğul, Qeysər şəhəri hara, sən hara? Bəs biz ana-bacına
nə cavab verəcəyik?

Kəmtər:

Gedin deyin mənim yazıx anama,
Var-yoxumu tamam vursun qələmə.
Dəmir əsa alsın, düşsün aləmə,
Qaldı bizim ellər, görünməz oldu.

Hər məclisdə mənim dərdim söyləsin,
Xəncər alıb qara bağrın teyləsin.
Deyin atam məni halal eyləsin,
Qaldı bizim ellər, görünməz oldu.

Yaxşı ilə yamanı mən də seçərəm,
Əşqin badəsindən mən də içərəm.
Dost yolunda, başı candan keçərəm,
Qaldı bizim ellər, görünməz oldu.

Qul Kəmtərəm, sözüm düşər əzbərə,
Yazılar kağıza, düşər dəftərə.
Mən getməli oldum şəhri Qeysərə,
Qaldı bizim ellər, görünməz oldu.

– Axı, bu matahını burada töküb divanələr təki hara gedirsən?

Mən düşmüşəm södəsinə, qəhrinə,
Neçə sövdası düşübdü ömrümün bəhrinə.
Çarə yoxdur o Qeysərin şəhrinə,
Baş götürüb Qeysər deyib gedərəm.

Yarab, görən yar da yarından doymarmı?
Belə gözəl sevən əldən qoyarmı?
Gözümə görünən Telli Niyarmı? –
Baş götürüb Qeysər deyib gedərəm.

Həqq bəla versin bu dünyada namərdə,
Gözəlin üzündə olar bir pərdə.
Kəmtəri salmısan bulunmaz dərdə,
Baş götürüb Qeysər deyib gedərəm.

– İndi bildik ki, sən əşq bəlasına düşmüşsən. Ata-anana deyəcəgin varsa de.

Kəmtər:

Yaxşı olar hərənin öz vətəni,
Aramazdar qürbət eldə itəni.
Bir qızıl gül yerinə qara tikanı.
Qucam, yar əyləyə, bəlkə gəlməyəm.

Gözüm qaldı gözəllərin xalında,
Ayna qabağında, gül cəmalında.
Rum ölkəsində, ol mahalında,
Qalam, yar əyləyə, bəlkə gəlməyəm.

Ata, Kəmtər deyər gör qəzanın işini,
Ata, axıtma didəndən qanlı yaşını.
Bəlkə əcəl yadığına qoyam başımı,
Öləm, yar əyləyə, bəlkə gəlməyəm.

– Daha başqa sifarişin?

Kəmtər:

Bir ah çəkdim ahım gəldi dərindən,
Ağlım-huşum oynar gedər sərimdən.
Mən ki dönə bilməm bu dilbərimdən,
Baş götürüb Qeysər deyib gedərəm.

Gözüm qaldı o dilbərin xalında,
Ayna qabağında, gül cəmalında.
Biçarə Kəmtərin yurğun halında
Baş götürüb Qeysər deyib gedərəm.

Kəmtər qulu Yusufu bərabər tacirlərlə ayrılıb Qeysərə doğru getməyə başladılar. Bir qədər gedəndən sonra hər ikisi borana-çovquna düşüb bir-birini itirdilər.

Kəmtər Yusufu axtara-axtara deyir:

“Keşiş oğlu” havasında

Tülək tərlanı götürdüm,
Özümü yarə yetirdim.

Qarsın düzündə itirdim,
Yusuf tək cavan qulları.

Sinəm də çarpaz dağlıdı,
Deyirlər kimin oğludu?
Cəllad əlində bağlıdı –
Biçarə Kəmtər qolları.

Kaş bir şad olub güləydim,
Tapaydım, yerin biləydim.
Bu gündə Niyar gələydi,
Bilərdi ərzi-halları.

Həmin vaxtda da Niyar başında qırx incə bel qızla Kəmtəri axtara-axtara gəlməkdə idilər. Qarsın dağlarına gəlib çıxarkən borana düşüb azan Yusufu tapırlar. Niyar xanım həmin Yusufu öz yanına çağırtdı və ondan sual elədi ki, oğlan, buralarda nə axtarırsan? Təksən, yoxsa yoldaşların da var? Yusif dedi:

– Xanım, qulax as, gör var, yoxsa yox:

“Ruhanı” havasında

Atası ağlardı, tökərdi qanlar,
Anası ağlayıb edər fəqanlar.
Ayrılıb yoldaşdan belə cəvanlar
Adın deyə bilməm, nə danışım, nə deyim?

Niyar cavab verdi ki:

– Oğlan, niyə adını söyləməkdən çəkinirsən, De görüm,
yoldaşın kim idi?

Yusuf:

Qaynayıbdı, pəymənası dolubdu,
Sarılıban gül rəngi solubdu.
Bilməm sağdı, yoxsa yoldaş ölübdü,
Dilim tutmur, nə danışım, nə deyim?

Yoldaşdan ayrılanı edirəm fəqan,
Axır gözdərimdən yaş ilə al qan.
Yusufam, yoldaşdan ötrü edirəm aman,
Dilim tutmur, nə danışım, nə deyim?!

Niyar qılıncını çəkib dedi:

– Haramzadə, yoldaşının adını deyirsən de, yoxsa səni iki
parça edərəm.

Bu halda Kəmtəri tutub qolu bağlı gətirdilər.

Yusuf:

“Gəraylı” havasında

Sinəmdə var idi əşqin dəftəri,
Hər elmi də oxuyuram əzbəri.
Allaha baxışla ağam Kəmtəri,
Öldür məni, ollam əlin qurbanı.

Hər baxçanın gülüyəm, bülbülüyəm,
Laləsiyəm, süsəniyəm, gülüyəm.
Satin alınan, mən ki, onun quluyam,
Şirin danış, olum dilin qurbanı.

Ha vaxt olar bu sözdərim doğrular,
Dost bağına girər gizdin oğrular.

Vəfalı dost neyə bizdən yad olar,
Qaşın üstündəki telin qurbanı.

Çün qız oğlan paltarında idi, dedi:

– Ə gədə, mən məyər qızam ki, mənə gözəlləmə deyirsən?

Yusuf:

Ey Niyar, xalların qoşa-qoşadı,
Sevgi sevgisi ilə yüz il yaşadı,
Adın Niyar, baban Ədil paşadır,
Şəhrin Qeysər, Rum elin qurbanı.

– Heç elə şey yoxdur. Mən qız-zad deyiləm, yoxsa sən
zənninlə yanımdakilər də qızıdır?

Yusuf:

“Qafiyyə” havasında

Saq yanında duran gül xridaradı,
Sınıq könüllərin pərəstkaradı.
İsmi-nami ala gözlü Pəridi,
Yusufun dərdindən xəbərdardı.

– Ada haramzada, sən bizim hamımızı arvada oxşatdın...

Yusuf:

Sol yanında duran qəddi minadı,
Burnundakı cəvahirdən tənadi.
İsmi-nami siyah telli Sonadi,
Yusufun çəkdiyi ahı zardı.

Yusuf deyər, sən də ondan var idin,
Oların şahısan, pərəstkar idin.
Xabda görmüş, sən Kəmtərə yar idin,
Yusuf hər elmidən bilər halları.

Niyar Yusufun danışığından xoşhal olub qızlara əmr verdi ki, taam hazır etsinlər. Taam nuş edilənnən sonra Niyar Kəmtərin həqq aşığı olduğunu bilmək üçün ondan gizlin məmələrinin üstünə bir neçə gül sancmışdı, üstünə də cona salmışdı. Götürür Kəmtər:

“Keşiş oğlu” havasında

Nə mürgüdür səngi qaya üstündə,
Cansız murğ səçər qala üstündə.
Qul Kəmtər dərd salıb yengi ayədən,
Rəqib dərd salmasın yengi ayədən,
Cəmalinin şöqi yengi ayədən,
Qızıl düymələrin bağı on yeddi.

Telli Niyar, işlər gəldi tamama,
Səçərlər baş dıtar gələr salama.
Bostançı bəstəyər bir cüt şamama,
Çox zəhmət çəkibdi, taqı on yeddi.

Niyar xanım conanı üzündən atıb qızları başından dağıtdı və üç gün üç gecə Qulam Kəmtərlə şirin mülaqəyə məşqul oldu. Üç gündən sonra isə Qulam Kəmtərə dedi:

– Kəmtər, mən şikar adı ilə bu qədər əyləndim. Mən bu gün hər cür olur-olsun qayıtmalıyam. Sən də gəlib məni atamdan istərsən, görək nə deyəcək:

“Şikəstə Kərəmisi” havasında

Ala gözdü nazdı cəvan,
Ala gözdü yar, gedirəm.
Ölsəm başına sədəqə,
Qalsam, intizar gedirəm

Üç gecə mən sənə mehman,
Olub gözdərinə qurban.
Sən ilə eylədik dövrən,
Axırı biixtiyar gedirəm

Niyaram, nəmək yemərəm,
Alı yaşıllar geymərəm.
Ağlayıb qanlı yaş tökərəm,
Ollam biqərar gedirəm.

Götürür Kəmtər görək nə cavab verir:

“Gözəlləmə” havasında

Dəstin bir qaydada, biləyin girdə,
Əynin əla, topuqların çuxurda,
Bir qat ət işində, sümüyün xırda,
Sən başdan ayağa ağ bədən gərək.

Alışan kürk geysən, Ziba mintənə,
Qızıl güllər ağ buxağa düzsənə.
Gümüşdən aşırma, almasdan tənə
Başdan Kişmir işi tirmə şal gərək

Alışan otaq istər, aynabənd əyvan,
Onlar da bəzənə zər nəm-nişan.

Bir yazın döşək, xəli Xorasan,
Sənnən Kəmtərə bir iqbal görək

Niyar yola düşüb getməkdə, Kəmtər isə onun dalınca həsrət-həsrət ağlamaqda olsun alır Yusuf görək ağasına nə deyəcək:

“Divani” havasında

Qurbanıq qaşın təhrinə,
Düşmüşük əşqin bəhrinə.
Gedərik Qeysər şəhrinə,
Ağlama, qardaş, ağlama!

Ay qabaq, bülul buxaqdı,
Gözləri şanı çıraqdı.
Qardaş, Qeysər çox uzaxdı,
Ağlama, qardaş, ağlama!

Kəklik tək hər yanı səçər,
Özü qana-qana seçər.
Yusuf zəhmətini çəkər,
Ağlama, qardaş, ağlama!

Kəmtərlə Yusuf Niyarın dalınca Qeysər şəhərinə gedirdilər. Güzarları bir dərya kənarına düşdü. Qulam Kəmtər dəryaya baxdıqda gördü ki, suyun dərinliyində neçə durlu ala bəzənək balıqlar üzüşürlər.

Qulam Kəmtər götürür sazını görək balıqlara nə deyəcək:

“Boş Çalı” havasında

Dəryalar göy geymiş, mahılar qara,
İnnən bələ öz halıma vay deyim.

Bir iyit ki qürbət elə varanda,
Qəriblərin övhalına vay deyim.

Bax sinəmin düyününə, dağına,
Alma yanağına, bal dudağına,
Biz ki düşdük viran Qarsın dağına
Çiskin deyim, boran deyim, qar deyim.

Kəmtər deyər, mən ayrıldım elimdən,
Bülbül kimi gülşənimdən gülümdən.
Əlim çıxdı telli Niyar əlindən,
Ağlaya-ağlaya mən Niyar deyim.

Bunlar buradan ötüb bir qədər yol gedənnən sonra bir qarıya rast gəlirlər. Yusuf qarını əyləyib soruşur:

– Nənə, bu yol hara aparır?

– Oğul, bu yolda çox quldur-qaçax olur. Olduqca qorxulu yoldur. Mən sizə bu yolla getməməyizi arzu edərdim.

Kəmtər:

“Müxəmməs” havasında

Qarı nənə, sən Allahın səvərsən,
Bir yol göstər şəhri yarə gedirəm.
Qorxmam bu yollarda, qalmam avara,
Doğrasalar parə-parə gedərəm.

Əşqin badəsindən mən də içmişəm,
Yaxşı ilə yamanı da seçmişəm.
Bir gözəlin sövdəsinə düşmüşəm,
Gər olsa, dərdimə çarə, gedərəm.

Bir ovçunun ovu getsə yaralı,
Necə gələr onun səbri-qərarı.
Kəmtər deyər, Niyar kimi maralın,
Dalısınca mən şikarə gedirəm.

Qarı ağ zülfündən iki tel ayırıb basır sinəsinə, görək nə cavab verir:

Tölək tərən məskən edər binadə,
Oğul, dağın qalar bu ürəkdə, sinədə.
Öldürərlər, heyfim gələr sənə də,
Qayıt oğul, bu sevdadən, qayıt gəl, getmə.

Hər yandan kəsiblər bu sağ-solu,
Sarılıb gülşəni, pozulu gülü.
Qaçax, quldurlardı kəsiblər yolu,
Qayıt bu sövdadən, amandı getmə.

Əsmər qarı bu işin hamısını bilir,
Sarılır həyva tək gül rəngi solur.
O yollara gedən sağ gəlmir, ölür,
Qayıt bu sevdadan, amandı getmə.

Qulam Kəmtər:

“Koroğlu havası” havasında

Belimə bağlaram Misri qılıncı,
Qaçaxla, quldurnan eylərəm ləçi.
Qılıncım itidi, zəhərdən acı,
Qayıtmaram bu sövdadan, gedərəm.

Kəçdim ata-anadan, xanımanımdan,
İyit olan heç qorxmasın qanından.
Yar yolunda oldum başı-canımdan,
Əl çəkmərəm bu sövdadan, gedərəm.

Kəmtər deyər, bağça barı olmasa,
Qızıl gül ətrafında xarı olmasa.
Hər kimin Niyar tək yarı olmasa,
Əl çəkmərəm bu sevdadan, gedərəm.

Əsmər qarı:

“Göyçə havası” havasında

Əsmər qarı qurban olsun gözüne,
Şirin söhbətinə, şirin sözünə.
Oğul, sən yarının, yarın sənin nazına,
Oğul, durma, gözüm üstə, tez yeri.

İndi baxır hər sağları, solları,
Ağ üzünə salıb qara telləri.
İntizardı o gəzdiyi yolları,
Oğul, durma, gözüm üstə, tez yeri.

O uyubdu ləzətinə, dadına,
Məcnun kimi yanır sənin oduna.
Oğul, sən gedirsən telli Niyar adına,
Oğul, durma, gözüm üstə, tez yeri.

Kəmtərlə Yusuf o gecə qarıya qonax olub səhəri günə bir mənzil Qeysər şəhərinə yol başdayırlar. Əsmər qarı bunlara deyir:

– Oğullarım, əyər Niyarı gətirməli olsanız, qayıdan başı mənim qonağımsız.

Kəmtər razılıq verib qarı ilə razı niyazlıq edəndən sonra yola düşür. Qeysərdən bir qədər uzaqlaşdıqda bir balaca qəsəbəyə çıxırlar. Bu qəsəbədə Hüseyn xan adlı bir şəxs bunların ikisini də aşix sifətilə evinə dəvət edir. Bu tərifə cavab olaraq Qulam Kəmtər deyir:

“Ruhani” havasında

Eşqin badəsindən mən də içmişəm,
Bir dilbərin sövdasinə düşmüşəm,
Mən o yolda başı candan keçmişəm,
Baş götürüb Qeysər deyə gedirəm.

Mənim dərdim hər dərddərdən ziyadə,
Uzax yollar olub bizlərə cadə.
Mən düşmüşəm bu sövdayə piyadə,
Baş götürüb Qeysər deyə gedirəm.

Könlümdə yəqindi, dilimdə əzbər,
Yanaram oduna misli səməndər.
Gərək getsin tapsın biçarə Kəmtər,
Baş götürüb Qeysər deyə gedirəm.

Hüseyn xan xəbər aldı ki, oğul, belə əlim yandı ilə Qeysərə getməkdən xeyir olsun?

Qulam Kəmtər:

Mən gələndə bahar idi, yaz idi,
Bu işdər də sövda dəyil, yazıdı.
Adı Niyar, Ədil şahın qızıdı,
Baş götürüb Qeysər deyə gedirəm.

– Oğul, gəl sən bu sövdadən vaz keç. Çoxları Ədil şaha oğul olmaq istəyiblər, əmma o hər adamı yaxın buraxmır. Gəl sən bu ağır sövdadən çəkin. Mən sənin üçün öz obamdan kimi istəsən, sənə ala bilərəm.

Qulam Kəmtər götürür dal bəndini görək nə deyir:

Allanma sən bu xəttə, şən şövkətə,
Baxgənən yazıya sən bu qismətə.
Niyar ilə etdiyim eyşi-əşrətə,
Baş götürüb Qeysər deyə gedirəm.

Yalan olmaz mən fəqirin sözündə,
Qışın çilləsində, bahar yazında.
Əyləşmişdik viran Qarsın düzündə,
Baş götürüb Qeysər deyə gedirəm.

Gəl Kəmtər, sözünü yetir tamama,
Nə alimlər bilər, nə də üləmə,
Niyar bəsləmişdi bir cüt şamama,
Baş götürüb Qeysər deyə gedirəm.

– Oğul, bu yekəlikdə yalan olarmı. Sən hara, Niyar hara?
Qars hara, Qeysər hara?

Kəmtər:

“Cəmşidi” havasında

Xab içində yatmışkən görəndə,
Siyah zülfi dal gərdənə hörəndə,
Ayılıb dayəsinə cavab verəndə,
Aman dayə, bir sövdəyə düşmüşəm.

Qulax verin mən fəqirin sözünə,
Bax bir baharıma, bax bir yazıma.
Qadir mövlam yetirəydi arzuma
Ay ana, aman bir sövdayə düşdüm.

Qulax ver sözümə, bir müxtəsəri,
Sinəmdə həkk olub əşqin dəftəri.
Axtarıb bulayım mən də Kəmtəri
Ay ana, aman bir sövdayə düşmüşəm.

Fələk məni şad eyləyib güldürür,
Ağladıban çeşmim yaşın sildirir.
Kəmtər dərdi bu Niyarı öldürür,
Ay ana, mən də bir sövdayə düşmüşəm.

Əşqin səməndini minib çaparam,
Sınıx, yıxıq gönülləri yaparam.
Axtararam sövdüyümü taparam,
Ay ana, aman bir sövdayə düşmüşəm.

Sinəm üstə gülü reyhan əkdirrəm,
Göz yaşı ilə onu hasilə yetirrəm.
Gər ölməsəm, mən yarımı gətirrəm,
Ay ana, aman bir sövdayə düşmüşəm.

Eşitgilən telli Niyar sözünü,
Mən çəkərəm onun ərək-nazını.
Gərək tapam mən Kəmtərin özünü
Ay ana, aman bir sövdayə düşmüşəm.

Söz tamama yetdi, düşmənin ömrü təmamə yetsin. Kəmtər Niyarın dəsti-xəttilə yazdığı naməni Hüseyn xanın qarşısına qoydu. Hüseyn xan məktubu oxuyub yəqinlik hasil etdi ki, Kəmtər

həqq aşığıdır. O gecəni Qulam Kəmtəri və Yusufu özündə qonax saxladı və səhəri isə onları böyük hörmətlə yola salaraq Ədil şaha öz dilindən bu məzmununda məktub yazdı:

“Qiblei aləm, əvvələn imdei mətləb səhhəti-vücut, ömrü dürazəsti və saniyəni hüsurunuza iki nəfər xoş güftar, bəmərifət aşix göndərirəm, təvəqqi edirəm ki, mənə elədiyiniz hörməti onlara göstərsiniz.

qulunuz Hüseyn xan.”

Bunlar naməni alıb bir neçə gün yol gedənnən sonra Qeysər şəhərinə çatdılar. Qulam Kəmtər və Yusuf Hüseyn xanın məktubu - nu Ədil şaha çatdırdıxdı Şah naməni oxuyub məzmunundan məf - hum olan kimi onların hər ikisini hüsuruna çağırtdı və gördü ki, doğrudan da çox xoşqılıq bəmərə “aşixdılar”. Qızı Niyar xanım neçə gün idi ki, səfərdən qayıtıb yeyib içmirdi. Kəmtərin intizarın çəkirdi və özünü yalandan xəstəliyə vurmuşdu. Odur ki, şahın əmri bu oğlanların hər ikisini də Niyarın otağına apardırdı ki, bəlkə sazla qızının kefini açalar. Qulam Kəmtər böylə visali hallahdan axtarırdı. Qızın yanına daxil olan kimi götürür görək nə deyir:

“Eyvazı” havasında

Mən səni sevmişdim bildir biçində,
Lalələr açılmış qoynun içində.
Bircə qünçə gülsən güllər içində
Bir dəstə nərgizim, solma, yazığam.

Qız bu sözləri eşitcək yatan yerindən qalxıb yasdığa dirsəkləndi. O saat şaha xəbər verdilər ki, Niyar aşığın sözündən xoşlanıb yerində oturdu. Şah vəzirinə dedi:

– Vəzir, and olsun bizi Yaradana, qoy qızım sağalsın, əyər desə ki, o aşığa belə ərə gedərəm, özüm toyunun xərcini çəkib

etiraz etmərəm.

Qulam Kəmtər görək dal bəndlərində nə deyir:

Mən səni sevəni bir neçə ildi,
Mənnən danışdığın nə şirin dildi.
Cəmalinin şöqi qırmızı gündü,
Bu yazıq canımı alma, yazığam.

Mən səni sevəndən abdal olmuşam,
Bülbül kimi daldan dala qonmuşam.
Bir neçə gözəlin tərgin qılmışam,
Sən Kəmtərin tərgin qılma, yazığam.

Qız o saat yerindən qalxıb siyah zülfündən üç tel ayırır basır
nar məmələrinin arasına görək nə cavab verir:

“Kərəmi” havasında

Başıma döndüyüm, ala gözdü yar,
Qədəm qoydun, sən buraya, xoş gəldin.
Sən ki yada saldın xəstə yarını,
Təbib oldun sən yarayə, xoş gəldin.

Sən girdin otağa, nur doldu bağa,
Sən gələn yollara canım sədəqa.
Xəstə oldum, qalxa bilməm ayağa,
Qədəm qoydun sən də həmdəm, xoş gəldin.

Niyar deyər, gülşən olsun sən gələn yollar,
Çalxanır sonalar, bulanar göllər.
Bülbül nalə çəkər lələsin inlər,
Qızıl gülün üstündən şeynəm xoş gəldin.

Söz tamam olan kimi şah xəbər verdilər ki, günün mübarək, qızın ayağa qalxıb aşxla deyisir. Xəstəlikdən üzündən heç bir əlamət yoxdur. Ədil şah bu sözdən xoşal olub aşxıqları yanına çağırıdır onlara böyük miqdarda ənam verilməsini fərman etdi, lakin Qulam Kəmtər etiraz edib dedi:

– Şah sağ olsun, mən pul-para təmənnasına gəlməmişəm. Məni bura gətirən yuxuda mənə puta verilmiş qızınız Niyar xanımdır. Onun toyuna nə qədər xərc olarsa, verməyə qüvvəm çatar.

Ədil şah vəzirə dedi:

– Vəzir, mən elə bilirdim bu, gədə-güdədir. Sən demə əsilzadə imiş. Verdim qızı, Allah sizi şad eləsin.

O gündən etibarən şah əmrilə qırx gün-qırx gecə nağara-zurnaya əl vurulub Niyar xanımı Qulam Kəmtərə gəlin köçürdülər. Toy tamam olannan sonra kəcavələr düzəlib Niyar xanımı böyük izzət təmtəraqı Qulam Kəmtərlə bərabər Həmədan şəhərinə yola saldılar.

Niyar xanım ata-anasından həsrətlə ayrılarkən, öz qohum-əqrəbası və vətəni ilə bu cür vidalaşır:

“Gözəlləmə” havasında

Ana, ağlama yana-yana,
Yandı bağrım, döndü qana.
Gedər oldum Həmədana,
Ana, halal eylə, hümmət eylə.

Götdüm nəsihət öyüdün,
Ana, mən əlində böyüdüm.
Ana, halal eylə sütünü,
Ana, halal eylə, hümmət eylə.

Niyarın gözəl təhridi,
Canıma düşən qəhridi.

Həmədan yaxşı şəhridi,
Ana, halal eylə, hümmət eylə.

Billəm qəriblik yamandı,
Qara bağrım dolu qandı.
Kəmtər bir şuxi tərlandı,
Ana, halal eylə, hümmət eylə.

Zöhrə götürür görək qızına nə deyir:

“Şah İsmayıl” havasında

Al məndən bir dua,
Duasız getmə.
Uçar quşdar kimi,
Yuvasız getmə.
Həyaliyə yet sən,
Həyasız getmə.
Götür qiryət, namus,
Arı yanınca.

Tər lan tər lannan,
Sar da sarnan.
Tər lan da götürməz
Sarı yanınca.
Zöhrə sözün
Sənə deyər pünhanı,
Dağıtdın dövləti
Bu xanımanı
Xarda girib xəzan etsə gülşanı
Bülbül də götürməz
Xarı yanınca.

Niyar xanım anasından aralanıb Həmədana tərəf yola düş -

dü. Kəcavələr bir qədər yol getdikdən sonra Qeysərin yaxınlığındakı qəsəbədə məskən edən Əsmər qarının mənzilinə yetirdilər. Əsmər qarı pişvaza çıxıb Qulam Kəmtərin gəlini qarşısında bir neçə qurban kəsdi və dedi:

“Gözəlləmə” havasında

Gətirdin Çindən, Yəməndən,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin.
Daha incimərəm səndən,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin.

Həm yazına, baharına,
Düşmüş idim ahı-zarına.
Qurbanam Niyar yarına,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin.

Yaxşı bağçaların barı,
Yaxşı otaqlar pərgarı.
Sənə qurban Əsmər qarı,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin.

Əsmər qarı Qulam Kəmtəri gafiləsi ilə üç gün öz evində saxlayır. Üç gündən sonra onları üç mənzil məsafəlikdə müşayiət edib deyir:

“Deşti” havasında

Gedər olsan Həmədanə yetəsən,
El, qohumla mətləbinə çatasan.
Niyar sənə, sən Niyara putasan,
Yeri, oğlum, Allaha tapşırdım səni.
Sən gedəndə atan, anan şad olsun,
Düşmanların ölsün, ömrü bad olsun,

Bu nişanə Kəmtər üçün ad olsun,
Yeri, oğlum, Allaha tapşırdım səni.

Yazıx Əsmər beş xananı söylədi,
Dilində əzbərin tamam eylədi.
Oğul Kəmtər səni halal eylədi,
Yeri, oğlum, Allaha tapşırdım səni.

Qafilə günə bir mənzil, teyyu-minəzzil yol gedərək bir neçə müddətə Həmədana çatır. Qulam Kəmtərin ata və anası oğlanlarının gəlməsini eşidəcək bir təhərlə onun pişivazına çıxırlar, çün qocalıb haldan düşmüşdülər. Pəri qarı gəlinin qocaqlayıb deyir:

“Müxəmməs” havasında

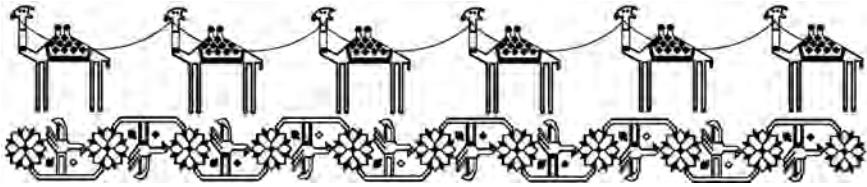
Sən gəldin şəhri Qeysərdən,
İsmin götürdüm dəftərdən.
Sən dönmədin Kəmtərdən,
Balam xoş gəldin, xoş gəldin.

Müşkül işləri bitirdin,
Öyüd-nəsihətlər götürdün.
Oğlumu mənə yetirdin,
Qızım, xoş gəldin, xoş gəldin.

Pəriyəm, çaşıb xiyalım,
Daha dağılmaz cahcəlalım.
Sənə qurban dövlət-malım,
Qızım, xoş gəldin, xoş gəldin.

Qulam Kəmtərin valideyini yenidən üç gün-üç gecə bu iki cəvanın toyunu dotub kamlarına çatırlar, siz də kamınıza çatasınız.

Son.

DASTANLARDA İŞLƏDİLƏN AŞIX-EL HAVALARININ ADLARI

“Cəngi Koroğlu” havası
“Əcəm Koroğlusı” havası
“Dübeyt” havası
“Koroğlu müxəmməsi” havası
“Şikəstə” havası
“Osmanlı Kərəmisi” havası
“Gərayı” havası
“Tiringi” havası
“Müxəmməs” havası
“Döşmə” havası
“Deşti” havası
“Gözəlləmə” havası
“Şah İsmayıl” havası
“Kərəmi” havası
“Əyvazi” havasında
“Cəmşidi” havası
“Ruhani” havası
“Göycə havası” havası
“Koroğlu havası” havası
“Boş Çalı” havası
“Şikəstə Kərəmisi” havası
“Keşiş oğlu” havası
“Divani” havası
“Qafiyə” havası

“Qarabağ qaytarması” havası
“Müxəmməs gözəlləməsi” havası
“İrəvan müxəmməsi” havası
“Qaytarma” havası
“Qəhrəmani” havası
“Ovşarı” havası
“Yanix Kərəmi” havası
“Qaraçı” havası
“Təcnis” havası
“Zarıncı” havası
“Ağır Şərir” havası
“Ağa Paşa köçdü” havası
“Yüngül şərirli” havası
“Qoca Kərəmi” havası
“Qara nəfəs” havası
“Şəkəngi” havası
“Üç güllü” havası
“Qoşa qafiyə” havası
“İbrahim şikəstəsi” havası
“Tərəkəmə şikəstəsi” havası
“Sallama gərayı” havası
“Tutu quşu” havası
“Vəlicanı” havası
“Aşıq Abdulla” havası

“Ağdayı şəkəngi” havası	“Şərili gəraylısı” havası
“Kərəmi şəkəngi” havası	“Dilqəmin Soltan” havası
“Mirzə canı” havası	“Şirazi” havası
“Köhnə gözəlləmə” havası	“Badamı” havası
“Duraxanı” havası	“Təzə Naxçıvan” havası
“Şahsevən” havası	“Dilqəm şikəstə” havası
“Misir” havası	“Əhmədi şikəstə” havası
“Bayramı” havası	“Məmmədbağırı” havası
“Koroğlunun zil qaytağı” havası	“Gedər gəlməz təcnis” havası

MÜNDƏRİCAT

Dastan poetikasının tədqiqatçısı (<i>Gülbəniz Babaxanlı</i>)	5
Ərtoğrul Cavid – “Koroğlunun Bağdad səfəri” haqda.....	8
Koroğlunun Bağdad səfəri	12
Ərtoğrul Cavid – Aşıq Mirzənin yaradıcılığı haqda	25
Koroğlu	29
“Aşıq Musa” dastanı	37
Xəyyat Mirzənin dağlara dediyi sözləri	40
Xəyyat Mirzənin Cəhan müharibəsinə dediyi şeirləri	42
Ərtoğrul Cavid – “Bolu bəy” nağılı haqda	45
Bolu bəy	47
Ərtoğrul Cavid – Aşıq Əsəd və Mirzənin bir neçə əsəri haqda	78
Aşıq yaradıcılığının əsas formalarını öyrənmək və bir neçə aşıq havasını nota almaq üçün çağrılan iclasın materiallarından	80
Aşıq Əsədin “Koroğlu” nağılı	81
Aşıq Əsəd və Aşıq Mirzənin musiqi yaradıcılığı	112
Aşıq yaradıcılığının əsas formalarını öyrənmək və bir neçə nümunə havaları nota almaq üçün çağrılan iclasın protokolu.....	119
Ərtoğrul Cavid – Gülbala Tapdıqovun danışdığı “Aşıx Qərib” nağılı haqda.....	138

“Aşix Qərib” dastanı	141
Cahanbəxş – “Aşix Qərib” nağılı haqqında.....	194
“Aşix Qərib” nağılı.....	205
Aşiq Qəribin hekayəsi.....	233
Ərtoğrol Cavid – Aşix Şirin Məhərrəm oğlu İsmayılovun söylədiyi “Kərəm” haqda.....	244
Kərəm.....	246
Ərtoğrol Cavid – Aşix Şirinin söylədiyi “Qulam Kəmtər” nağılı haqda.....	254
Qulam Kəmtər.....	257
Dastanlarda işlədilən aşix-el havalarının adları.....	280

Kitab “Proqress” internet və poliqrafiya xidmətləri MMC-də
yığılıb səhifələnmiş, redaktə və korrektə edilmişdir.

Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrol Cavid

IV cild

Azərbaycan dastanları və Ərtoğrol Cavid

Kompyuter yığımı: Almaz Kərimova
Elnarə Fərzəliyeva
Rəşid Kərimov

Çapa imzalanıb 11.04.2011.
Formatı 60x90 1/16. F.ç.v. 17,75. Ş.ç.v. 17,75.
Sayı 500. Qiyməti müqavilə ilə.

“Çaşıoğlu” mətbəəsi.
Bakı ş., M.Müşfiq küç., 2 E